

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

तापीर का भौड़ा न तख्तुब का महल है
यह पड़ते अमल है, पड़ते अमल है, पड़ते अमल है

दिल्लीमें आज लीक ली मिलती नहीं उन्हें
था कल तलक दिमाग जिन्हें ताजे तपत का !

समयनुं महत्व दर्शावती अलामोल किताब...

وقت ہزار نعمت
समय हजार नेअमत

संपादक

मौलाना मुहम्मद अफ़रोज़ फ़ादरी थिरैयाकोटी
(दलास युनिवर्सिटी, केपटाउन, साउथ आफ्रिका)

अनुवादक

पटेल शब्बीर अली रमवी
(तंत्री : भरकाते प्वाजा-मासिक, मुबद्विगे सुन्नी दा'वते ईस्लामी)

प्रकाशक

अंजुमने रमाये मुस्तफ़ा-दयादरा

GRWB/059/Bharuch/02 C/o. इयूजाने रमा मंजिल,
मा.पो. दयादरा-३८२०२०, ता. जि. ભરૂચ, મો. ૯૪૨૭૪૬૪૪૧૧
Web : www.barkatekhwaja.net Email : anjuman2006@hotmail.com

प्रकाशन नं.: २५८

आवृत्ति-१

प्रत: २०००

०५-२४बुल मुरज्जब

छि.स. १४४२

इंजुआरी-२०२१

www.anjuman.net Mob. 9427464411

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلَیْكَ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ
وَعَلٰی اٰلِكَ وَاَصْحَابِكَ يَا حَبِیْبَ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

સર્વ હક્ક પ્રકાશકને સ્વાધિન

કિતાબનું નામ	: સમય હજાર નેઅમત
સંપાદક	: મૌલાના મુહમ્મદ અફરોઝ ફાદરી ચિરૈયાકોટી (દલાસ યુનિવર્સિટી, કેપટાઉન, સાઉથ આફ્રિકા)
અનુવાદક	: પટેલ શબ્બીર અલી રઝવી દયાદરવી (તંત્રી : બરકાતે ખ્વાજા-માસિક, મુબલ્લિગે સુન્ની દા'વતે ઈસ્લામી)
પેજીસ	: ૧૬૪ કિંમત : રૂ. ૮૦/-
કંપોઝિંગ	: સાદિક યાકૂબ પટેલ દયાદરવી મુઝમ્મિલ ઈલ્યાસ પટેલ ઈબરવી
પુસ્તક રીડિંગ	: પટેલ શબ્બીર અલી રઝવી દયાદરવી
આવૃત્તિ	: પ્રથમ ★ નકલ : ૨૦૦૦
પ્રકાશન નં.	: ૨૫૮
પ્રકાશન વર્ષ	: ૦૯ રજબુલ મુરજજબ, હિ.સ. ૧૪૪૨ અંગ્રેજી તા. ૨૨/ફેબ્રુઆરી/૨૦૨૧, સોમવાર
પ્રાપ્તિસ્થાન	: અંજુમને રઝાએ મુસ્તફા-દયાદરા

પ્રકાશક

અંજુમને રઝાએ મુસ્તફા-દયાદરા

GRWB/059/Bharuch/02 C/o. ફયૂઝાને રઝાએ મુસ્તફા,
મુ.પો. દયાદરા, તાલુકા & જિલ્લા : ભરૂચ પિન. ૩૯૨૦૨૦,
ફોન : (૦૨૬૪૨) ૨૮૦૦૧૧ (ઓફિસ), મો. ૯૪૨૭૪ ૬૪૪૧૧

અનુક્રમણિકા

□ પ્રકાશકન ટાણે બે બોલ (અઝ : પટેલ શબ્બીર અલી રઝવી)	07
□ કિતાબ તથા લેખક વિશે પ્રશંસાના પુષ્પો	09
□ સીધે સીધી સાફ વાત !	17
□ સમયની હકીકત	18
□ સમયનું મહત્વ	19
▣ સમય સંબંધે કુર્આની ખયાલ	27
▣ સમયનું નબવી માપદંડ	37
▣ સમયનું મહત્વ પૂર્વજ બુમુર્ગોની નજરમાં	46
□ હઝરત અબૂ બક્ર સિદીક <small>رضي الله عنه</small>	47
□ હઝરત મઆઝ બિન જબલ <small>رضي الله عنه</small>	48
□ હઝરત ઉમર ફારુકે આ'ઝમ <small>رضي الله عنه</small>	49
□ હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન મસ્ઉદ <small>رضي الله عنهما</small>	50
□ હઝરત ઓસામા બિન ઝૈદ <small>رضي الله عنه</small>	50
□ હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન અબ્બાસ <small>رضي الله عنهما</small>	51
□ ફાઝી શુરૈહ બિન હારિષ <small>رضي الله عنه</small>	53
□ હઝરત ઉમર બિન અબ્દુલ અઝીઝ <small>رضي الله عنه</small>	54
□ હઝરત હસન બસરી <small>رضي الله عنه</small>	56
□ હઝરત દાઉદ તાર્થ <small>رضي الله عنه</small>	57
□ ખલીલ બિન અહમદ નહવી <small>رضي الله عنه</small>	57
□ હઝરત ઈમામ અબૂ યુસુફ <small>رضي الله عنه</small>	58
□ હઝરત ફુઝૈલ બિન અયાઝ <small>رضي الله عنه</small>	59

□ ઉત્તરત ઈમામ મુહમ્મદ શયબાની <small>رضي الله عنه</small>	61
□ ઉત્તરત ઈબ્ને ફાસિમ <small>رضي الله عنه</small>	62
□ ઉત્તરત વકીઅ ઈબ્ને જર્અહ <small>رضي الله عنه</small>	64
□ ઉત્તરત ઈમામ શાફૈઈ <small>رضي الله عنه</small>	66
□ ઉત્તરત ઓબૈદ બિન યઈશ <small>رضي الله عنه</small>	67
□ ઉત્તરત યહ્યા બિન મુઈન <small>رضي الله عنه</small>	67
□ ઉત્તરત હારિષ બિન અસદ <small>رحمة الله عليه</small>	68
□ અલ્લામા અમ્ન બિન મહબૂબ જાહિઝ	68
□ ઉત્તરત મુહમ્મદ બિન સહનૂન <small>رضي الله عنه</small>	70
□ ઉત્તરત ઈમામ બુખારી <small>رضي الله عنه</small>	70
□ ઉત્તરત ષઅલબ નહવી <small>رضي الله عنه</small>	73
□ ઉત્તરત જુનેદ બગદાદી <small>رضي الله عنه</small>	74
□ ઉત્તરત મુહમ્મદ ઈબ્ને જરીર તબરી <small>رضي الله عنه</small>	75
□ ઉત્તરત ઈબ્ને અબી હાતિમ <small>رضي الله عنه</small>	77
□ ઉત્તરત ઈબ્નુલ અંબારી <small>رحمة الله عليه</small>	80
□ ઉત્તરત હાફિઝ ઈબ્ને શાહીન <small>رحمة الله عليه</small>	81
□ ઉત્તરત ઉષ્માન બાકુલાની <small>رحمة الله عليه</small>	82
□ અબૂ અલી ઈબ્ને સીના રઈસ	82
□ મુહમ્મદ અબૂ રયહાન બૈરૂની	83
□ ઉત્તરત સુલૈમ બિન ઐયૂબ રાઝી	84
□ ઉત્તરત અબ્દુલમલિક જવીની <small>رحمة الله عليه</small>	84
□ હુજ્જતુલ ઈસ્લામ ઈમામ ગિઝાલી <small>رحمة الله عليه</small>	85
□ ઉત્તરત મુહમ્મદ બિન તાહિર મુકદ્દસી <small>رحمة الله عليه</small>	87
□ ઉત્તરત અલી ઈબ્ને અફીલ <small>رحمة الله عليه</small>	88

□ હઝરત અલ્લામા જાહુલ્લાહ જુમખશરી	90
□ હઝરત ઈબ્ને જવઝી <i>رحمة الله عليه</i>	91
□ હઝરત અબ્દુલગની મુફ્ફદસી <i>رحمة الله عليه</i>	96
□ હઝરત ફખ્રુદીન રાઝી <i>رحمة الله عليه</i>	97
□ હઝરત અબ્દુલ વહાબ બિન અલી <i>رحمة الله عليه</i>	97
□ હઝરત અબ્દુલ અઝીમ મુન્ઝરી <i>رحمة الله عليه</i>	99
□ હઝરત શરફ નવવી <i>رحمة الله عليه</i>	99
□ હઝરત શમ્સુદીન અસ્બહાની <i>رحمة الله عليه</i>	101
□ હઝરત ઈબ્ને કૈયિમ જવઝિયા	101
□ હઝરત ઈબ્ને રજબ હંબલી <i>رحمة الله عليه</i>	101
□ હઝરત ઈબ્ને હજર અસ્કલાની <i>رحمة الله عليه</i>	101
□ હઝરત ઝકરિયા બિન મુહમ્મદ અન્સારી <i>رحمة الله عليه</i>	103
□ હઝરત અબ્દુલઅઝીઝ મુહદિષ દહેલ્વી <i>رحمة الله عليه</i>	104
□ હઝરત અહમદ રઝા મુહદિષે બરેલ્વી <i>رحمة الله عليه</i>	104
□ હઝરત સૈફ યમાની <i>رحمة الله عليه</i>	108
□ હઝરત હકીમ <i>رحمة الله عليه</i>	109
□ ડૉ. કર્ઝાવી	109
□ દિવસો એ આપણી જિંદગીના સહીફા (કિતાબો) છે	110
□ એક ડાહ્યા પુરૂષની વાત	110
□ એક બુઝુર્ગની નસીહત	110
□ યૂરોપ તથા અમેરિકા આપણાથી શીખ્યા !	110
□ ઈસ્લામના ફરઝંદોનાં ઐતિહાસિક કારનામાંઓ	111
□ એક ભેદ ન સમજવાનો ન સમજાવવાનો	113
□ કિતાબો (પુસ્તકો) આપણા વડવાઓની.....	113

□ ઊંઘી રહેલા મુસ્લિમ ઉઠ અને હંગામો ખડો કરનાર તું પણ બન !	117
□ કામયાબીનો પાયો સમયોનો એહસાસ	119
□ થોડીકવાર પશ્ચિમી ઘડી ઓળખનારાઓ સાથે	120
▣ ઈસ્લામી બહેનો અને સમયની ફરો કિમત	122
□ હઝરત નસીબા બિન્તે કઅબ <small>رضي الله عنها</small>	122
□ હઝરત આઈશા સિદીકા <small>رضي الله عنها</small>	123
□ હઝરત ઝયનબ બિન્તે ઉમ્મે સલમા <small>رضي الله عنها</small>	124
□ હઝરત અમરહ બિન્તે અબ્દુરહમાન <small>رضي الله عنها</small>	125
□ હઝરત ઉમ્મે દરદા <small>رضي الله عنها</small>	125
□ હઝરત જલીલા બિન્તે અલી <small>رضي الله عنها</small>	125
□ હઝરત નફીસા બિન્તે હસન <small>رضي الله عنها</small>	126
□ હઝરત નુઅમા બિન્તે અલી <small>رضي الله عنها</small>	126
□ હઝરત અસ્મા બિન્તે ઉમ્મેર <small>رضي الله عنها</small>	127
□ હઝરત ફાતિમા ફહરી <small>عليها راحة</small>	128
□ કોને અગ્રતા આપવી તેને નિશ્ચિત કરવાની સમસ્યા	131
□ સમય કેવી રીતે બર્બાદ થાય છે ?	132
□ સમયનું આયોજન તથા નિયંત્રિત માળખું	135
□ નમાઝના સમયોની પાબંદી	141
□ ખાવાના સમયોની પાબંદી	141
□ સૂવા જાગવાના સમયોની પાબંદી	141
□ સમય બર્બાદ કરનારાઓથી	143
□ આજીજીભરી વિનંતિ !	151
□ રહસ્યની વાત	152
□ અંતિમ વાત	157

પ્રકાશન ટાણો
બે બોલ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
نُحَمِّدُهُ وَنُصَلِّي عَلَى رَسُولِهِ الْكَرِيمِ

સદા એશ દોરાં દિખતા નહીં
ગયા વક્ત ફિર હાથ આતા નહીં

પ્યારા દીની ભાઈઓ ! બહેનો ! કહેવામાં આવે છે કે સમય, વિશ્વાસ અને સમ્માન એક એવું પક્ષી છે જે એકવાર ઉડી જાય છે તો પાછું નથી આવતું !

કહેવામાં આવે છે કે એક રાજાને એક આળસુ માણસ સાથે દોસ્તી હતી. રાજાએ તેને કહ્યું કે તું કોઈ કામ કેમ નથી કરતો ? તેણે કહ્યું કે મને કોઈ કામ નથી આપતું ! રાજાએ કહ્યું કે આજે સૂર્યાસ્ત પહેલાં તું મારા શાહી ખજાનામાંથી જેટલો ખજાનો ભરીને લઈ જઈ શકે એ તારો ગણાશે. તો આળસુ માણસે ઘરે જઈને પત્નીને વાત કરી તો પત્નીએ કહ્યું કે તો પછી થેલા લઈને જલ્દી જાવ ને ! કોની રાહ જુઓ છો ?! તો તેણે કહ્યું કે મને ભૂખ લાગી છે અને હજી દિવસ ઘણો બાકી છે, પ્રથમ ખાય લેવા દે પછી જાઉં છું. આ રીતે સમય વેડફવા લાગ્યો. જેમ તેમ કરીને પત્નીએ ખવડાવીને થેલા લઈને રાજાના મહેલ પર જવા રવાના કર્યો. પણ આ આળસુ માણસે વિચાર્યું કે હજી તો ઘણો સમય છે, ચાલ જરા રસ્તામાં ઝાડ નીચે આરામ કરી લઉં. આમ વિચારી તે સૂઈ ગયો. ખૂબ જ મીઠી ઊંઘ ખેંચી એવામાં સૂર્યાસ્તનો સમય થવા આવ્યો. જ્યારે જાગ્યો તો હાંફળો ફાંફળો મહેલ તરફ દોડ્યો પણ રસ્તામાં સૂર્ય ડૂબી ગયો. મહેલના દરવાજે પહોંચતાં તેને અંદર એન્ટ્રી ન મળી કેમ કે સૂર્યાસ્ત પછી પ્રવેશ નહીં મળે એ શરત હતી. જેથી તેના આળસે તેને ખજાનાઓથી વંચિત રાખ્યો. તે હાય !! અફસોસ ! કરતો રહી ગયો.

આ દૃષ્ટાંતમાં સમજી લોકોને માટે મહાન નસીહત છે કે રબ તઆલાએ આજે આપણને સમયની નેઅમત જે આપેલી છે તેનો સદ ઉપયોગ કરીને દુનિયા તથા આખેરતની ભલાઈનાં કામો કરી લઈએ. જ્યારે શ્વાસ બંધ થશે તો આ દુનિયા તથા આખેરત માટેના અમલો સમાપ્ત થઈ જશે પછી અફસોસ કરવાથી કાંઈ વળશે નહીં.

સમય રોજ મને એક કોરો ચેક આપે છે—હું જ આળસમાં રકમ ઓછી ભરું છું !

સમય અલ્લાહની સૌથી મહાન નેઅમત છે, જે એની કૃદર કરે છે તે એકલા હાથે કેટલીય અંજુમનો જેટલુ કામ કરી જાય છે. જેથી આપણને મળેલ રબની આ નેઅમતોની કૃદર કરતાં શીખવું જોઈએ.

આપણી સમક્ષ અનેક એવા દુનિયાવી દાખલા છે કે જેમના બાપદાદા જાહોજલાલીવાળા હતા પણ આજે તેમના હાલ કંગાળ છે, તો સરવાળે અભ્યાસ કરતાં જણાશે કે તેમણે જે તે સમયમાં તે દૌલતની કદર ન કરી તો આજે મુસીબતના દહાડા કાઢે છે. એ જ પ્રમાણે આજે જેઓ દીન ઈમાનથી વંચિત છે તેમની પાસે ઈમાન લાવવા માટે હજી મરતા સુધીનો સમય અણમોલ દૌલત છે. એ જો પૂરો થઈ ગયો, તો પછી આખેરતમાં હમેશાંની જિંદગી આગમાં પસાર કરવાની થશે, પણ ત્યારે અફસોસ કરવાથી કાંઈ વળશે નહીં. એ જ પ્રમાણે જે દીન ઈમાનવાળા હોવા છતાં સમયની કદર ન કરતાં તેને ગુનાહોમાં પસાર કરે છે તેમને તેમના ગુનાહોની સજા ભોગવવા જહન્નમની આગમાં પડવાનું થશે, ત્યારે તેમની આંખો ખુલી જશે અને ખૂબ અફસોસ કરશે, પણ ત્યારનો અફસોસ કોઈ કામનો હશે નહીં. જેથી અલ્લાહે દિમાગ આપ્યું છે તો દરેક માનવે પોતાની ભલાઈ વિશે વિચારીને આજે જ સર્વ ગુમરાહીઓથી તૌબા કરીને જીવનને સમારવું જોઈએ. તે જ પ્રમાણે આ સમયની મૂડી સાચવીને ખર્ચીને દુનિયા માટે પણ ભલાઈનાં કામો કરી જવાં જોઈએ.

સમયનું મહત્વ સમજાવતી, બુઝુર્ગાને દીનના તથા મહાન ઉલમાના દષ્ટાંતો આપી આપણી આંખો ખોલવા માગતી આ કિતાબ દરેકે વાંચવી જોઈએ અને પોતાની ભલાઈ માટે ગંભીરતાથી વિચારીને સમયની કૃદર કરતાં શીખવું જોઈએ.

લેખકે ખૂબ જ મહેનત કરીને લોકોને જગાડવા અને સમયને ન વેડફવાનું સમજાવવા ખૂબ જ સુંદર અને પ્રશંસનીય પ્રયાસો કરેલા છે. રબ તઆલા તેમને બેહતરીન બદલો આ મહેનતનો બંનેવ જહાનમાં અતા કરે અને આપણને આ કિતાબથી બોધ લઈ દુનિયા તથા આખેરતની ભલાઈનાં કામોમાં લાગી જવાની તૌફીફ આપે. (આમીન)

—પટેલ શબ્બીર અલી રઝવી દયાદરવી

(તા. ૧૭-ફેબ્રુઆરી-૨૦૨૧, બુધવાર, હિ.સ. ૧૪૪૨, ૦૫-૨જબુલ મુરજજબ)

કિતાબ તથા લેખક વિશે પ્રશંસાના પુષ્પો

:: આઝ ::

મુકકિરે ઈસ્લામ મુસ્લેહે ઉમ્મત હઝરત અલ્લામા મૌલાના
મુહમ્મદ અબ્દુલમુબીન નોઅમાની ફાદરી مظاہر العالی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نحمده ونصلی ونسلم علی حبیبہ الکریم وآله وصحبه اجمعین

આરિફ ગાઝીપૂરી ફર્માવે છે :-

કારે ઈમરોઝ બફરદા મગુઝાર અય 'આસી'

આજ હી ચાહિયે અંદેશએ ફરદા દિલમો

અને મદે સિયાલકોટીએ જાણે શું સરસ વાત કહી છે :-

વો ફૌમ નહીં લાઈકે હંગામએ ફરદા

જિસ ફૌમ કી તફદીરમો ઈમરોઝ નહીં હે

ઉપરોક્ત બંનેવ શેઅરો વાંચો અને વિચાર કરો કે આ શેઅરોમાં કેટલી મહત્વની વાતો કહેવામાં આવી છે. અહીંની જિંદગીમાં જે મહેનત કરી લે છે તે જ આખેરતમાં કામચાબ થાય છે અને ખુદ દુનિયાની જિંદગીમાં પણ. જે આજે કામ કરી લેશે તે કાલે તેનો ફાયદો ઉઠાવશે. કહેવત મશહૂર છે : "આજનું કામ કાલ પર ન ટાળ." કેમ કે જો આજે કોઈ કામ કરી શકે છે તે ન કર્યું અને કાલ પર ટાળી દીધું તો જાણે આજનો એટલો સમય વેડફી નાખ્યો, અને કાલે જ્યારે કે બીજું કામ કરી શકતો હતો તેને છોડીને ગઈ કાલનું કામ પૂર્ણ કર્યું. આ રીતે માણસ આગળ નહીં પાછળ થઈ જાય છે, જેથી જે સમય મળી જાય તેને ગનીમત જાણે અને કાલે જે કરવાનું છે તેની આજે જ ફિકર કરે. હદીષે પાકમાં પણ આ પ્રમાણે નિર્દેશ થયો છે :

اغتنم خمسا قبل خمس : شبآبک قبل هر مک، و صحتک قبل سقمک. و غناک
قبل فقرک. و فراغک قبل شغلک. و حیاتک قبل موتک

"પાંચ ચીજોને પાંચ ચીજોથી પહેલાં ગનીમત સમજો : જવાનીને ઘડપણ પહેલાં, તંદુરસ્તીને બીમારીથી પહેલાં, ખુશહાલી (માલદારી)ને બદ્દહાલી (તંગદસ્તી)થી પહેલાં, ફુરસદને મશગૂલિયતથી પહેલાં અને જિંદગીને મૌતથી પહેલાં." (મુસ્તદરક હાકિમ, ૪/૩૪૧, હદીષ : ૭૮૪૬, મિશકાતુલ મસાબીહ, ૩/૧૨૨, હદીષ : ૫૧૭૪, શોઅબુલ ઈમાન બયહકી, ૭/૨૬૩, હદીષ : ૧૦૨૪૮)

અને બુખારી શરીફની એક સંક્ષિપ્ત હદીષ આ પ્રમાણે છે : હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન ઉમર رضی اللہ عنہما ફર્માવે છે :

إذا امسيّت فلا تنتظر الصّباح و إذا أصبحت فلا تنظر المساء و حُذ من صحتک
لمرضک و من حیاتک لموتک

"જ્યારે તું સાંજ કરે તો સવારનો ઈન્તેઝાર ન કર અને જ્યારે સવાર કરે તો સાંજની રાહ ન જો. પોતાની તંદુરસ્તીથી પોતાની બીમારીના માટે અને પોતાની હયાતથી મૌતના માટે."

(બુખારી શરીફ, ૨/૮૪૮, કિતાબુર્રિક્કાફ, સહીહ ઈબ્ને હબ્બાન, ૩/૩૮૧, હદીષ : ૬૮૮, શોઅબુલ ઈમાન બયહકી, ૨૧/૧૮૮, હદીષ : ૮૮૭૮)

એટલે કે તંદુરસ્તીના દિવસોમાં નેકીઓ કરી લે કે જેથી એની બરકત બીમારીમાં કામ આવે, અને તારી દુનિયાની જિંદગીમાં તે કરી લે જે તારા મૃત્યુ બાદ કામ આવે. અને સવારે તથા સાંજે જે થઈ શકે કરી લે, બીજા સમયની રાહ ન જો, શું ખબર સવાર પછી સાંજ થશે કે નહીં, અને સવાર થઈ ગઈ તો સાંજનું કોઈ ઠેકાણું નથી.

એનાથી જાણવા મળ્યું કે જિંદગી અને તેની ઘડીઓ ઘણી અણમોલ છે વૃદ્ધવસ્થા પછી જ જવાનીની ફદર થાય છે. અને બીમારી પછી જ તંદુરસ્તીની કિંમત સમજાય છે અને એ જ પ્રમાણે આખેરતમાં જો નેક અમલોનો ભંડાર

ન રહ્યો તો અફસોસથી હાથ ઘસવા સિવાય કાંઈ હાથ આવનારું નથી. જેથી આપણે જોઈએ કે આ થોડા દિવસની જિંદગીની કદર તથા કિંમત સમજીએ. આ જ તે જિંદગી છે જેના બારામાં કુયામતના દિવસે સવાલ થશે. જેમ કે હદીષે પાકમાં આવ્યું :

عن ابن مسعود عن النبي صلى الله عليه وسلم قال : لا تزولُ قدما ابن آدم يوم القيامة حتى يُسأل عن خمس : عن عمره فيما أفناه، وعن شبابه فيما أبلاه، وعن ماله من أين اكتسبه وفيما أنفقه، وماذا عمل فيما علم

"હઝરત ઈબ્ને મસ્ઉદ رضي الله عنهما રિવાયત કરે છે કે સરકારે દો આલમ عليه السلام એ ઈશાદ ફર્માવ્યો, કુયામતના દિવસે માણસના બંનેવ પગો એ સમય સુધી પોતાની જગાએથી હટશે નહીં જ્યાં સુધી તેમને પાંચ વાતોનો સવાલ ન કરી લેવામાં આવે : (૧) તેની ઉમરના બારામાં કે તેને ક્યાં વીતાવી ? (૨) તેની યુવાનીના બારામાં કે તેને કઈ ચીજમાં લગાડી ? (૩, ૪) એના માલના બારામાં કે ક્યાંથી એને મેળવ્યો અને ક્યાં ખર્ચ કર્યો? (૫) અને જે કાંઈ ઈલ્મ હાંસલ કર્યો એના પર ક્યાં સુધી અમલ કર્યો ?

(સુનને તિર્મિઝી, ૮/૨૬૭, હદીષ : ૨૬૦૧, શોઅબુલ ઈમાન, ૪/૩૦૩,

હદીષ : ૧૭૩૮, મોઅજમે કબીર તિબરાની, ૧૪/૪૬૦,

હદીષ : ૧૬૫૩૨, મિશકાતુલ મસાબીહ, ૩/૧૨૬, હદીષ : ૫૧૯૭)

આ હદીષે પાકથી જાણવા મળ્યું કે જીવનની એક એક પળ ખુદાની અમાનત છે. જો એને વડફી નાખી અને બેકારનાં કામોમાં પસાર કરી દીધી તો તેનો કુયામતમાં સવાલ થશે. ક્ષણ ક્ષણના બારામાં પૂછતાછ થશે. જેથી આ હદીષે પાકમાં ઘણો જ મહાન બોધ ગ્રહણ કરવા જેવો દર્સ છે એ લોકોના માટે જેઓ પોતાની જિંદગીને બેકારનાં કામો તથા કુઝૂલ વાતોમાં ગુજારી દે છે અને આખેરતની જરા પણ ફિકર નથી કરતા. એટલા માટે એક હદીષે પાકમાં ફર્માવવામાં આવ્યું કે, "માણસ સહીહ તથા કામિલ મો'મિન ત્યાં સુધી નથી થતો જ્યાં સુધી કે બેકાર કામોને ત્યજી ન દે." જુઓ :

عن علي بن حسين قال : قال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم : من حسن
إسلام المرء تركه ما لا يعنيه

"હજરત અલી ઈબને હુસૈન એટલે ઈમામ ઝયનુલ આબિદીન رضی اللہ عنہما થી
રિવાયત છે. તેઓ કહે છે કે રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ફર્માવ્યું, માણસ સારો
મુસલમાન ત્યારે બને છે જ્યારે તે બેકારની તથા ફૂઝૂલ વાતોને ત્યજી દે."
(સુનને તિર્મિઝી, ૮/૮૮, હદીષ : ૨૪૮૮, સુનને ઈબને માજહ, ૧૨/૧૨૧, હદીષ : ૪૧૧૧,
મુસ્નદે અહમદ બિન હંબલ, ૪/૨૭૬, હદીષ : ૧૭૫૮ ..... વગેરે અનેક હદીષની કિતાબો)

એટલે કે જિંદગીને અર્થપૂર્ણ અને યોગ્ય કામોમાં લગાડે. બેકાર તથા
ફૂઝૂલ કામોથી પોતાને બચાવે એ જ એક મો'મિનની શાન છે. આ હદીષે
પાકમાં એ વાતની ઘણી જ તાકીદ છે કે માણસે ફૂઝૂલ વાતોથી બચવું જ જોઈએ
અને આ ફૂઝૂલ બાબતોમાં પોતાને વ્યસ્ત કરવું ઈમાનને ખરાબ કરવું છે. એ લોકો
જેઓ ફૂઝૂલ કામો તથા બેકાર વાતોમાં પોતાની જિંદગીની કિંમતી પળો વેડફી
નાખે છે તેઓ આ હદીષે પાકથી સબક લે, ફૂઝૂલ અને બેકાર ખેલકૂદમાં પોતાના
સમયોને ગુમાવવા પણ આ હદીષના હેઠળ મના છે.

કામચાબ તથા ક્રાંતિકારી વ્યક્તિઓનું જ્યારે આપણે નિરીક્ષણ કરીએ
છીએ તો તેમની જિંદગીઓ આ હદીષની સચ્ચાઈની સાબિતીને પુરવાર કરે
છે. નજીકના ભૂતકાળની હસ્તીઓમાં સૈયદના ઈમામ અહમદ રઝા મુહકિફક
બરેલ્વી رحمته الله عليه જેઈએ છીએ કે તેમણે પોતાની જિંદગીની એક એક
પળ ઈલ્મ પ્રાપ્તિ અને તા'લીમ તથા તબ્લીગમાં ગુજારી દીધી, ત્યારે તો એક
હજારની લગભગ કિતાબો તથા પુસ્તિકાઓ તથા હાશિયા તથા તઅલીફો
આપના હફીફત લખતા ફૂલમથી વજૂદમાં આવી.

ઓછું સૂવું, ઓછું ખાવું, ઈફ્તા તથા તસ્નીફ (ફતવા લેખન તથા કિતાબોનું
સંપાદન) અને હિદાયત તથા તા'લીમના કામોમાં લાગેલા રહેવું એ આપનો
પ્રિય ધંધો હતો. એ જ પ્રમાણે આપના શાહજાદાએ ગિરામી મુફતીએ
આ'ઝમે હિંદ હજરત અલ્લામા શાહ મુહમ્મદ મુસ્તફા રઝા નૂરી

سَبَّحْتَ بِرَبِّكَ ۝ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۝ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۝

પણ પોતાની જિંદગીના સમયોને દીની કામો માટે વક્ફ કરી રાખેલી હતી. ફતાવા સામે ઈર્શાદ (નસીહત, હિદાયત) તથા તબ્લીગનું જે કારનામું આપે અંજામ આપ્યું છે તેનું દૃષ્ટાંત જવલ્લે જ મળશે. એ વાત અનુભવવામાં આવી છે કે આપ રાતમાં ખૂબ જ થોડું સૂતા, કેટલીકવાર ખિદમતે ખલ્ફમાં આખી આખી રાત જાગીને પસાર કરી દેતા. આપે રાત દિવસના મોટા ભાગના સમયો ફતાવા નવેસી, ખિદમતે ખલ્ફ અને તબ્લીગ તથા હિદાયતમાં ગુજાર્યા.

નજીકના ભૂતકાળની એક મહાન ક્રાંતિકારી શખ્સિયતનું નામે છે જલાલતુલ ઈલ્મ, ઉસ્તાઝુલ ઉલમા હાફિઝે મિલ્લત મૌલાના શાહ હાફિઝ અબ્દુલ અઝીઝ મુહદિષે મુરાદાબાદી, અલ્ જામિઅતુલ્ અશરફિયા-મુબારકપુર જેમની જિંદગીની એક એક ઘડી ખિદમતે દીન તથા ખિદમતે ખલ્ફના માટે વક્ફ હતી. સમયની સાચવણીમાં આપ અતિશય કક્ષાના સાવધાન હતા. દીની ઈજલાસમાં જતા તો પહેલી ફુરસદમાં પરત થવાની પૂરેપૂરી કોશિશ કરતા. અને દારુલ ઉલૂમ પર આવતાં જ તરત જ દર્સમાં લાગી જતા. એક મિનિટ પણ મોડું ન કરતા. એ જ કારણે આપના દર્સમાં ખૂબ જ બરકત હતી જે ક્યાંય બીજે ઠેકાણે જોવા નથી મળતી.

આપ દીની જલસાઓમાં સતત હાજરી આપતા, પરંતુ તેમ છતાં દર્સની માત્રાને ઓછી થવા ન દેતા. બુખારી શરીફની બંનેવ જિલ્દો પૂરેપૂરી ખત્મ કરાવતા. વર્ષના અંતમાં જો સમય ઓછો પડતો તો નિશ્ચિત સમયો સિવાય સવારે કે સાંજે દર્સ આપતા, ત્યાં સુધી કે જે દિવસે વિસાલ થયો તે દિવસે પણ બુખારી શરીફનો દર્સ આપ્યો !

જ્યારે અલ્ જામિઅતુલ અશરફિયાનો પાયો નંખાયો તો આપની પળેપળ ખૂબ જ અધિક વ્યસ્ત થઈ ગઈ હતી, ત્યાં સુધી કે બીમારી તથા કમજોરીની હાલતમાં પણ જામિઆના તામીરી ફંડની પ્રાપ્તિમાં ભરપુર ધ્યાન આપતા રહેતા. ૮૦ વરસનું ઘડપણ અને વળી તેના પર બીમારી તથા કમજોરી હોવા છતાં ઉમરના આ આખરી હિસ્સામાં પણ આપે આરામનું નામ સુદ્ધાં નથી લીધું.

એકવાર ફર્માવ્યું, "સમય ઓછો છે અને કામ વધુ છે." એટલા માટે આપ કોઈ પણ વેડફાવા ન દેતા. કુર્આને પાકની તિલાવત કરતા અથવા ઝિક્કમાં મશગૂલ રહેતા. એકવાર બીમારીના આલમમાં અમુક અફીદતમંદોએ અર્ઝ કરી, "હઝરત ! હવે કાંઈક આરામ કરી લો અને થોડાક દિવસો માટે સફર છોડી દો જેથી તબીઅત ઠીક થઈ જાય." તો ફર્માવ્યું, "જ્યારે દીનના કામો માટે હું નીકળુ છું તો મને આરામ મળે છે."

અને આ જ પ્રકારની ગુઝારિશ પર એકવાર ફર્માવ્યું, "જમીનની ઉપર કામ જમીનની નીચે આરામ."

ઘણા બધા લોકો બેકારમાં સમયોને વેડફી કાઢે છે અને નથી સમજતા કે કેટલી કિંમતી જિંદગી બર્બાદ કરી રહ્યા છે, એવા લોકોને ચેતવણી આપતાં ફર્માવ્યું, "જિંદગી નામ છે કામનું અને બેકારી મૌત છે."

પોતે અનુભવ કરીને સમય વેડફવા સંબંધે પણ હાફિઝે મિલ્લત વિરુદ્ધ હતા. આપ ચાહતા હતા કે જે મામલામાં અનુભવ થઈ ચૂક્યો હોય તેમાં અનુભવીઓના અનુભવ પરથી ફાયદો ઉઠાવવો જોઈએ અને પોતાનો સમય બચાવીને અન્ય ફાયદાકારક કામોમાં લગાડવામાં આવે. એના અનુસંધાનમાં આપનો આદેશ છે : "બુદ્ધિશાળી તે છે જે અન્યોના અનુભવો પરથી ફાયદો ઉઠાવે. ખુદ અનુભવ કરવો એ સમય વેડફવું છે."

સમયનું મહત્વ, અને સમયને વેડફવાની બુરાઈ વર્ણવતાં ફર્માવે છે :—

- ★ "સમયને વેડફવું સૌથી મોટી મેહરૂમી છે."
- ★ "સમય ખૂબ જ કિંમતી ચીજ છે અને સમયને વેડફી નાખવો એ ઘણી જ મહાન બેવકૂફી છે."
- ★ "આરામ તલબી જિંદગીની બર્બાદી છે."
- ★ "માણસને કામ કરવા માટે પેદા કરવામાં આવ્યો છે, જે બેકાર છે તે મુડદાઓથી બદ્દતર છે."
- ★ "જમીનની ઉપર કામ જમીનની નીચે આરામ."

હુઝૂર હાફિઝે મિલ્લત *الرَّحْمَةُ وَالرَّحْمَانُ* આ તે કથનો છે જેનો શબ્દે શબ્દે ચિંતન માટે દા'વત આપે છે અને એમાંનો દરેક ફૌલ ખૂબ જ દિલથી લગાડવા જેવો છે, એના પર અમલ કામયાબી તથા સફળતાનો જામિન છે.

હુઝૂર હાફિઝે મિલ્લત કેવળ વાતો કરતા ન હતા બલકે આપ જે કહેતા તેના પર અમલ પણ કરતા. જેમ કે એનું જ પરિણામ હતું કે હાફિઝે મિલ્લત એક ક્રાંતિકારી અને કામયાબ જિંદગીના માલિક બનીને અને પોતાના એક એક કથન તથા અમલ વડે અમલનો દર્સ આપતા રહી આ દુનિયાથી વિદાય થયા. અને આજે પણ આપનું કામ અને નામ આપણા માટે દીવાદાંડી સમાન છે. ખાસ કરીને "સમયની રક્ષા"ના બારામાં આપની કાર્યપદ્ધતિ અને આપનાં સોનેરી કથનો સમયોની કુદર તથા કિંમત સમજવામાં ખૂબ જ મદદગાર છે.

માણસ સમયને કામમાં નથી લાવતો અને સમજે છે કે સમય તેની રાહ જોવા રોકાશે અને એ જ્યારે ચાહશે તેને વાપરી લેશે, જ્યારે કે એવું હરગિઝ નથી, સમયનો કાંટો આગળ જ વધતો જાય છે અને જિંદગી પણ તેની સાથોસાથ સમેટાતી તથા પીગળતી રહે છે. જે આ વાતને સારી રીતે મહેસૂસ કરે છે તે ગફલતની નિદ્રાથી જાગી જઈને પોતાની જિંદગીને બર્બાદ થવાથી બચાવી લે છે અને જે નથી સમજતો તે તબાહી તથા નિષ્ફળતાની ખાઈમાં જઈને પડે છે. કેમ કે સમય પસાર થઈ ગયા બાદ પછી ફરી પરત નથી આવતો, અને ન તો જિંદગીની ગુજરેલી ઘડીઓ બીજીવાર પરત ફરે છે. આ હકીકતને આ બે શેઅરોમાં ઘણા જ ખૂબીપૂર્વક વર્ણવવામાં આવેલા છે :-

વક્રત કી સઈ મુસલસલ કારગર હોતી ગઈ
જિંદગી લેહઝા બ લેહઝા મુખ્તસર હોતી ગઈ

-(મજઝ)

સદા એશ દૌરાં દિખાતા નહીં-ગયા વક્રત ફિર હાથ આતા નહીં

-(મીર હસન)

છેલ્લી કડીઓ તો ખાસ તથા આમ લોકોની જીભ હોય છે અને એ બિલકુલ હકીકત પર આધારિત છે. કાશ ! કે આપણે એને લક્ષમાં રાખત,

એશ આારામથી રહેવા અને આરામ તલબીના કવચોથી બહાર આવીને આપણી જિંદગીના કારવાંને સહીદ દિશામાં સફર કરવા માટે મજબૂર કરત અને કાલના દિવસે પસ્તાવાથી તથા અફસોસમાં હાથ ઘસવાથી બચી જાત.

નજર હેઠળની કિતાબ "વફત હઝાર નેઅમત" પોતાના વિષય પર એક મહા મૂલ્ય તોહફાની હૈષિયત ધરાવે છે. લેખકે આ કિતાબની તરતીબ તથા તદવીન (સંપાદન)માં ભરપુર અભ્યાસથી કામ લીધું છે. એને આયતો તથા હદીષો તથા મુહદ્દિષો તથા બુઝુર્ગાને દીનના કથનોથી ભરપુર રીતે સજજ તથા શણગારેલી છે. એનો અભ્યાસ ઘણા જ ઉચ્ચ પરિણામો ધરાવે છે.

સર્વ અહલે ઈલ્મ ખાસ કરીને ઉસ્તાઝો તથા તલબા અને આમ મુસલમાનોના માટે આ કિતાબ બોધદાયક છે. એને વાંચ્યા બાદ એક બુદ્ધિશાળી માણસ પોતાના સમયોને કામમાં લાવવા મજબૂર થઈ જાય છે અને સમય વેડફવાની લઅનતથી પણ બચી જાય છે.

જરૂર છે કે આ કિતાબને આમ કરવામાં આવે, ખાસ કરીને ઈસ્લામી મદ્રસાના તલબાને આનો અભ્યાસ લાઝમી કરવામાં આવે. મૌલા કરીમ رحمته الله تعالى એને આમ તથા ખાસ લોકોમાં મફબૂલ કરે અને લેખકના માટે આખેરતનું ભાથુ બનાવે.

وما تو فيقئ إلا بالله عليه تو كلت وإليه أنيب- و صلى الله تعالى وسم على خير خلقه
سیدنا و مولانا محمد و آله و صحبه اجمعين-

-મુહમ્મદ અબ્દુલ મુબીન નોઅમાની ફાદરી

(અલ મજમઉલ ઈસ્લામી, મિલ્લત નગર, મુબારકપુર,
૪ મુહર્રમુલ હરામ, હિ.સ ૧૪૩૨, તા. ૧૧-૧૨-૨૦૧૦, શનિવાર)

~~~~~  
વફત કી એક આદત બહોત અચ્છી હૈ  
જૈસા ભી હો ગુઝર જતા હૈ  
~~~~~


بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

સીધે સીધી સાફ વાત !

સામ્રાજ્યવાદી (Imperialism) શક્તિઓની સતત એ કોશિશ રહી છે કે કઈ રીતે વૈચારિક કાબેલિયતોને ખત્મ કરીને મુસ્લિમ ઉમ્મતને, ખાસ કરીને તેમના નવયુવાનોને ઈરાદા તથા ઈખ્તિયારથી વંચિત કરીને તેમની તકદીરને પોતાના હાથોમાં લઈ લેવામાં આવે, જેથી તે પોતાના બારામાં જાતે કોઈ નિર્ણય ન લઈ શકે, અને પોતાના ભલા બુરાની તમીઝ ન કરી શકે. અને જેવી રીતે ચાહીએ તેનો ઉપયોગ કરીએ. જે ચીજને અમે સારી કહીએ તેને તેઓ પણ સારી કહે અને જેને અમે બુરી કહીએ તેને તેઓ પણ બુરી સમજે. હવે તેઓ પોતાની આ સાજિશમાં કેટલે સુધી કામચાબ થયા છે એ કોઈ માણસ સમક્ષ છુપુ નથી.

સમાજને તબાહ તથા બર્બાદ કરવાના ઘણા બધા ઝરીયાઓમાંથી એક સૌથી અસરકારક ઝરીયો લોકોના ફાજલ સમય પર કબજો કરી લેવો, અને તેને પોતાની ઈચ્છાનુસાર પસાર કરાવવો. આજની દુનિયાએ માણસના ફાજલ સમયને ગુજારવાના બારામાં જે પ્રોગ્રામ રજૂ કર્યા છે અને જે રીતે લોકોને એમનામાં મશગૂલ કર્યા છે એ અફસોસજનક પણ છે અને નિરાશાજનક પણ છે.

સામ્રાજ્યવાદી શક્તિઓએ ફાજલ (Spare) સમય પસાર કરવા માટે સ્ત્રી પુરૂષોની ભેળસેળ તથા આઝાદી, એશઆરામ અને શબાબ તથા શરાબના માધ્યમો એટલાં આમ કરી દીધાં છે કે જેનાથી લોકોની, ખાસ કરીને નવયુવાનોની નિર્ણય શક્તિ ઝપ્ત થઈને રહી ગઈ છે અને તેઓ જંગલીપણાના માર્ગે એટલી આગળ નીકળી ગયા છે કે દૂર દૂર સુધી ઈન્સાનિયતના અંશો જોવા નથી મળતા.

આ અદના સરખી કોશિશનો હેતુ એના સિવાય કોઈ નથી કે આપણી અંદર સમયની ફદર તથા કિંમતનો એહસાસ જાગૃત થઈ જાય. સમયને કામમાં લાવવામાં આપણે આપણા અસ્લાફે કિરામ (પૂર્વજ બુઝુર્ગો)ના નફશે ફદમ પર અમલ કરતા થઈ જઈએ અને સમયને સારા ભલા કામોમાં ખર્ચ કરવાના માટે ખુદને તૈયાર કરી લઈએ.

સમયની હફીફત : સમયની શરૂઆત આ સૃષ્ટિના સર્જનની સાથે જ વજૂદમાં આવી હતી. અને તેનું સંપૂર્ણ વહેણ આ તબઈ (પ્રાકૃતિક) સૃષ્ટિની હદો સુધી સીમિત છે. પ્રાકૃતિક સૃષ્ટિથી ગુજરતાં સમયનું મહત્વ કાંઈ નથી. એ જ કારણે આ ભૌતિક સૃષ્ટિથી ડાયરેક્ટ સંબંધ ન ધરાવનાર ફરિશતાઓ અને અલ્લાહ તઆલાની અન્ય મખ્લૂકાતના માટે આપણી સૃષ્ટિમાં ચાલી રહેલ સમયનું કાંઈ મહત્વ નથી.

તમે જુઓ કે મલકુલ મૌત કેવળ આ પૃથ્વી પર જ્યાં પાંચ અબજથી વધુ માનવ વસ્તી જિંદગી જીવી રહી છે. એક જ સમયમાં હજારો કિલોમિટરના અંતરોએ આવેલા શહેરોમાં રહેનારા માનવોને મૃત્યુથી મિલાવી દે છે અને તેમની રૂહોને એ જ થોડીક ઘડીઓમાં આલમે અરવાહમાં છોડી આવે છે. મલકુલ મૌતનું આ તેજ ગતિથી સફર કરવું યફીનન ! પ્રકાશની ગતિ કરતાં લાખો ગણુ ઝડપી છે.

એક સામાન્ય દિમાગમાં તરત જ એ સવાલ પેદા થાય છે કે આ બધુ કેવી રીતે શક્ય છે ? તો એવું કેવળ એટલા માટે શક્ય છે કે અલ્લાહ તઆલાએ એવું ચાહ્યું અને તેણે એવા કાનૂનોનું સર્જન કર્યું જેની રૂએ તેની અભૌતિક નૂરાની મખ્લૂક સમય તથા સ્થળની બાઉન્ડરીઓથી પર થઈને હજારો લાખો પ્રકાશ વર્ષના અંતરથી સૃષ્ટિના સમયની કેવળ એક પળ ખર્ચ કર્યા વિના પોતાના હોદાની ફરજો અંજામ આપવામાં વ્યસ્ત છે.

જે રીતે આ સૃષ્ટિથી ડાયરેક્ટ સંબંધ ન ધરાવનારી મખ્લૂક આ સૃષ્ટિના સર્વ પ્રાકૃતિક કાનૂનોથી સંપૂર્ણપણે આઝાદ છે અને તેમના માટે સમય તથા

સ્થળનું મહત્વ શૂન્ય થઈને રહી જાય છે બિલ્કુલ એ જ પ્રમાણે સૃષ્ટિની પેદાઈશથી પહેલાં અને તેના અંત પછી પણ સમયનું અસ્તિત્વ નથી. જમાના (સમય)ની શરૂઆત સૃષ્ટિના સર્જનથી થઈ અને સૃષ્ટિની અંતિમ તબાહી પર સમયનો આ લાંબો ક્રમ થંભી જશે.

સમયનું મહત્વ : આમ તો લખવા વાંચવામાં સમય (વક્ત) ત્રણ અક્ષરોનો સમૂહ છે, પરંતુ એ ઘણી જ કામની ચીજ છે. આ એક એવો મુસાફિર છે જે દુનિયાના સર્વ લોકોથી બેનિયાઝ તથા બેપરવા થઈને દરેક સમયે પોતાની ધારેલી મંઝિલ તરફ ચાલતો રહે છે. એ ન તો સમયના બાદશાહના મહેલમાં થોડીવાર રોકાય છે અને ન કોઈ ફકીરના રૂદન કે આહો પર કાન ધરે છે. અલ્લાહ ﷻએ સમયને એટલી શક્તિ આપી રાખી છે કે મહાન મહાન શક્તિવાન ચીજો એની સાથે સાથે ચાલવા પર ગર્વ અનુભવે છે.

ઈતિહાસ આપણને દર્શાવે છે કે કૌમોની ચડતી તથા પડતીમાં સમયે ઘણો જ મહત્વનો રોલ ભજવ્યો છે. જે કૌમો સમયની સાથે દોસ્તી નિભાવે છે અને પોતાની જિંદગીની સવાર સાંજને સમયની પાબંદ કરી લે છે તે તારાઓ પર તણાવા લગાડી શકે છે, રણોને બાગોમાં તબદીલ કરી શકે છે, જમીનની વિશાળતાઓ પર કબજો જમાવી શકે છે, અનાસિર (તત્વો)ને તાબે કરી શકે છે. પહાડોના જિગરના ટુકડે ટુકડા કરી શકે છે અને જમાનાની સરદારીની લગામ સંભાળી શકે છે.

પરંતુ જે કૌમો સમયને એક બેકારની ચીજ સમજીને આમ જ વેડફતી રહે છે તો સમય તેમને ઝિલ્લત તથા બેઈજજતીની ઊંડી ખાઈઓમાં એવી રીતે ધકેલી દે છે કે દૂર દૂર સુધી શોધવા છતાં તેમનું નામો નિશાન નથી મળતુ. પછી તે ગુલામીની જિંદગી પસાર કરવા મજબૂર થઈ જાય છે. અને સમયનું વેડફવું તેમના હાથોમાં ભીખ પાત્ર થમાવી દે છે. એટલા માટે યાદ રાખો કે સમયની પાબંદી અને સમયનો સહીહ ઉપયોગ દુનિયામાં દરેક કામયાબીનું પ્રથમ પગથિયું છે. જે લોકોએ સમયની કૃદર કરી છે તેઓ હમેશાં

કામચાબ રહ્યા છે. કહેવામાં આવે છે કે તફટીર એ લોકોના હાથમાં હોય છે જેઓ હમેશાં સમયની કુદર કરે છે.

સમય વિના શંકાએ એક એવો તોહફો છે જે માણસને બનાવી પણ શકે છે અને ગુમાવી પણ શકે છે. એટલા માટે કામચાબ ઈન્સાન બનવા માટે સમયની દહેલીઝ (ઉંબરા)ને ઘણી જ સાવધાનીપૂર્વક પાર પાડવાની જરૂરત છે. અમુક વખતે સમય માણસને એટલી પણ મોહલત નથી આપતો કે તે એક સેકંડના માટે પાંપણ ઝબકાવી શકે.

એ સાચુ છે કે જો આપ સમયને મહત્વ નહીં આપો તો સમય તમને કદાપિ મહત્વ આપશે નહીં. જે લોકો સમયની કુદર કરે છે તેમની સમય કુદર કરે છે. નહીં તો સમયને ઠોકર મારનારા લોકો હમેશાં અન્યોની ઠોકરોના નિશાન બને છે.

આપ એ રીતે સમજો કે સમય એક વહેતી નદી છે. જેવી રીતે નદીની પસાર થઈ ગયેલી લહેરો પરત નથી આવી શકતી એવી જ રીતે ગયેલો સમય બીજીવાર કદી ફરી હાથ નથી આવી શકતો. અથવા એવું કહો કે સમય ધોમધખતા તાપમાં રાખેલ કોઈ બરફની પાટની જેમ છે જે દરેક પળે ઓગળતી જ જઈ રહી છે, અને એક સતત સફરની જેમ ગતિમાં છે કે ક્યાંય કોઈ રોકાણ કે પડાવ નજર નથી આવતો. અથવા એને એ રીતે સમજો કે સમય રૂની પૂણીઓની જેમ છે, બુદ્ધિ તથા હિકમતના રેંટિયામાં કાંતીને તેનો કિંમતી પોશાક બનાવી લેવામાં આવે તો તે કામમાં આવી જશે, નહીં તો ગફલત તથા જેહાલતની આંધીઓ તેને ઉડાવીને ક્યાંથી ક્યાં ફેંકી દેશે.

ન કોઈનું બાળપણ ફરી બીજીવાર પલટી શકે છે ન કોઈને યુવાની બીજીવાર મળી શકે છે અને ન તો કોઈ ઘડપણથી છૂટકારો પામી શકે છે. સમયને ન કોઈ કોઈ ખરીદી શકે છે અને ન તો એનો સંગ્રહ કરી શકાય છે. એ હકીકત છે કે સમય જ એક માણસની કુલ પૂંજ હોય છે, જેથી યાદ રાખો કે બેકાર સમય વેડફવો અસલમાં આપણી પ્યારી ઉમરને ગુમાવવું છે. સમય

વેડફતી વખતે એ કદી ન ભૂલો કે જે સમયને વેડફવા માટે તત્પર રહે છે તેને સમય વેડફીને જ રહેશે અને એક ને એક દિવસ નિષ્ફળતા તેનું મુકદ્દર જરૂર બનશે.

કહે છે કે ખુશ કિસ્મતી એ શખ્સનો દરવાજો જરૂર ખટખટાવે છે જેને સમયના મહત્વનો એહસાસ હોય છે, અને જે સમય બાબતે સાવધાન તથા સતર્ક રહે છે, એટલા માટે જ્યાં સુધી સમયની કદર તથા કિંમતનો સહીહ એહસાસ આપણી અંદર પેદા નહીં થાય ત્યાં સુધી ન આપણે ખુદ સારા ઈન્સાન બની શકીએ છીએ અને ન તો ક્રૌંમ તથા મિલ્લતના માટે કોઈ મહત્વનો કિરદાર અને મહામૂલ્ય તોહફો (Contribution) પેશ કરી શકીએ છીએ.

જે દૌર તથા માહોલથી આપણે પસાર થઈ રહ્યા છીએ એ ઘણો જ નાજુક દૌર છે. ઘણી બધી ચેલેન્જો મુસ્લિમ ઉમ્મતના દરવાજા પર ટકોરા મારી રહી છે, પણ આવતી કાલની ફિકરથી બેખબર આપણે એના પ્રતિ કાન ધરવા તૈયાર નથી. 'સમય' પણ એ જ ધ્યાનમાં ન લેવાતી ચેલેન્જોમાંથી એક છે. મુસ્લિમ દુનિયા પર બારીક નજર રાખનારાઓ પર જાહેર હશે કે આપણા આ દૌરમાં સમયથી અધિક તુચ્છ, કિંમત વિનાની, ઉતરતી કક્ષાની કદાચ જ કોઈ ચીજ હશે.

વિવિધ માધ્યમો થકી સમયની વેડફણી જે અત્યારે થઈ રહી છે કદાચ જ ઈસ્લામના ઈતિહાસના કોઈ દૌરમાં થઈ હોય. મોબાઈલ, ગેમ્સ, ઈન્ટરનેટ અને અર્વાચીન ટેકનોલોજીએ ટાઈમ પાસ કરવાના અનેક તરીકા બહાર પાડી દીધા છે.

સમયની કદરથી બેખબર આપણે ફુઝૂલ તથા બેકારનાં કામોમાં એ રીતે ઉલઝેલા છીએ કે જાણે આપણને આમ જ પેદા કરી દેવામાં આવ્યા છે, અને આપણી પેદાઈશ પાછળ ખાલિકુલ્લેએ કોઈ મકસદ નથી રાખ્યો. અવામ તો કલ્અનામ (ચોપગુ જાનવર) રહી, તેની શી ફરિયાદ કે શિકાયત ?? દુઃખ તો એનું છે કે દાનિશ્વરી તથા આખેરતના ડરના દાવેદાર હઝરાત પણ સમયની બર્બાદીની આ દોડમાં એકદમ ભાગી રહ્યા છે. ક્રૌંમના જિમ્મેદારો અને ઉસ્તાઝો

બુદ્ધ સમયના આયોજનની નેઅમતથી મેહરૂમ થઈ ગયા તો તાલિબાને ઈલ્મ તથા હિકમત અને ચિંતન તથા સમજની તલાશ કરનારાઓમાં આ વારસો કઈ રીતે તબદીલ થશે.

નિશાને રાહ દિખાતે થે જો સિતારોં કો
તરસ ગયે હૈં કિસી મર્દે રાહદાં કે લિયે

જામિઆ તથા મદ્રસાઓમાં તાલીમ હેઠળના નવયુવાન વિના શંકાએ કૌમનું ચમકતુ ભાવિ છે. પણ દુઃખ સાથે કહેવું પડી રહ્યું છે કે તેમના સમયોનો એક મોટો હિસ્સો હોટલો તથા ચાય કોફીની કેન્ટિનો પર ગપસપની મેહફિલોને ભેટ ચઢી જાય છે. મેહફિલો સજાવીને કલાકો સુધી ગપબાઝીની નિરર્થકમાં વ્યસ્તતા તેમના મિઝાજનો હિસ્સો બની ચૂક્યો છે. યોગ્ય તર્બિયતથી મેહરૂમીના કારણે વેકેશનનો લાંબો ગાળો કોઈ પણ જાતના સમયના આયોજન અને ફાયદાકારક પ્રવૃત્તિ સિવાય આમ જ અસ્તમ પસ્તમમાં ગુજરી જાય છે. અને પછી તાલીમનો સમય પૂરો કરીને જ્યારે તેઓ નીકળે છે તો તેમનું દિલ તથા અંતર પોકારી પોકારીને કહેતુ હોય છે કે :

ઉઠા મૈં મદ્રસા વ ખાનકાહસે ગમનાક
ન જિંદગી ન મેહનત ન મઅરેફત ન નિગાહ

યૂરોપી સમાજ પોતાની સર્વ ખામીઓ છતાં સમયની કદર કરનારો છે અને જિંદગીને એક બંધારણ હેઠળ પસાર કરવાનો પાબંદ છે. અને જાહેર છે કે દરેક કામના માટે એક સમય, અને દરેક સમયના માટે એક બંધારણનો પાબંદ સમાજ જ પ્રગતિ કરી શકે છે. ઈલ્મો ફન, સાયન્સ તથા ટેકનોલોજીમાં તેની પ્રગતિ તથા રોજ રોજ તેમાં વધારા પાછળ કાંઈ બીજું નથી કેવળ એ જ સમયની ફઠરદાની અને સમયના આયોજનનું રહસ્ય છુપાયેલું છે.

આજે જ્યારે કે મુસ્લિમ કૌમ પશ્ચિમના અનુકરણમાં એકદમ ચાલી નીકળી છે તો તેણે બિભત્સતા તથા નગ્નતા, નાય તથા મ્યુઝિક, જાતીય ઉશ્કેરણી તથા સ્ત્રી પુરુષની ભેળસેળ જેવી બર્બાદ કરનારી પ્રવૃત્તિઓમાં તો

તેમનું આંધળું અનુકરણ કરી લીધું જેણે પશ્ચિમી જગતને દઝાડતા ડામો તથા સતત મેહરૂમીઓના સિવાય કાંઈ નથી આપ્યું, વળી એ સમાજમાં જે સારી ચીજો હતી તે એમનાથી લેવામાં ન આવી. અકબર ઈલાહાબાદીએ કેટલી હકીકત પર આધારિત વાત કહી છે.

રિવાયાતે કદીમા કો જો ઝેરે પા ક્રિયા તુમને
બુઝુગોંકે મુકુદસ નામકો રુસ્વા ક્રિયા તુમને
કોઈ ખૂબી તરીકે અહલે યૂરપ નહીં સીખી
લિબાસ અપના બદલ ડાલા ફકત ઈતના ક્રિયા તુમને

જરા દિલ પર હાથ રાખીને વિચારો કે જો ફુઝૂલ કામોથી આપણે પણ દરરોજ કેવળ એક કલાક બચાવવાનો શરૂ કરી દઈએ તો આપણે પણ કોઈ સાયન્સને આપણા કાબૂમાં લાવી શકીએ છીએ. જો દરરોજનો એક કલાક ઈલ્મ પ્રાપ્તિ માટે વકફ કરી લઈએ તો દસ વરસમાં એક હદ સુધી બાબબર આલિમ બની શકીએ છીએ અને જો દરરોજ એક કિતાબના દસ પેજોનો અભ્યાસ કરીએ તો સાલભરમાં સાડા સાત હજાર પેજો પઢી (વાંચી) શકીએ છીએ. સારાંશ કે દરરોજ એક કલાકના ભોગે એક હયવાની (જંગલી) જિંદગી કામ આવે એવી અને ખુશીઓ ભરી ઈન્સાની જિંદગીમાં તબદીલ થઈ શકે છે.

પરંતુ આપણા જેવા નાકુદરોમાં સમયની કુદર ક્યાં ?! આપણે કપૂત ઔલાદની જેમ આ અણમોલ દોલતને અંધાધૂંધ લૂટાવી અને લૂટાવતાં લૂટાવતાં ખુદ લૂટાઈ ગયા. આપણી તુંદુરસ્તીનો જનાઝો નીકળી ગયો અને આપણી જિંદગી બર્બાદ થઈને રહી ગઈ. આ રીતે ક્ષણોની કુદર ન કરવાથી મિનિટોનો, અને મિનિટોની કુદર ન કરવાથી કલાકોનો, અને કલાકોની કુદર ન કરવાથી દિવસોનો, અને દિવસોની કુદર ન કરવાથી અઠવાડિયાંઓનો, અને અઠવાડિયાંઓની કુદર ન કરવાથી સાલોને બર્બાદ કરવું એ આપણા માટે સરળથી અધિક સરળ થતું ચાલ્યું ગયું.

આપણે આપણો કેટલોક સમય ચાચ પાણીની હોટલો, સીનેમાઓ, અંગત મજલિસો અને નાચગાન મનોરંજનની મેહફિલોમાં વ્યય કરી દઈએ છીએ અને જે કાંઈ બચી જાય છે તે નુકતાચીની, અચબજોઈ, જૂઠ બોલવામાં અને અધિક પ્રમાણ સૂવા પાછળ ખર્ચી કાઢીએ છીએ. અને આ જ તે સબબો છે જેના કારણે આપણે અખ્લાક તથા કિરદાર, ઈલ્મો તથા વિદ્યાઓ, સાઈન્સ એન્ડ ટેકનોલોજી, રોજી રોજગાર તથા આર્થિક રીતે અને શોધો તથા ઈન્વેશનોની દોડમાં દુનિયાની કૌમો કરતાં ઘણા જ પાછળ રહી ગયા છીએ.

યાદ રાખશો કે સમય માનવ જીવનની સૌથી કિંમતી મૂડી અને અલ્લાહ તબારક વ તઆલાની એક મહાન નેઅમત પણ છે. અને વળી એ નેઅમત એવી આમ છે કે રાજા તથા રંક, આલિમ તથા જાહિલ, કમજોર તથા શક્તિવાન અને નાના મોટા સૌને સરખી રીતે અર્પણ થાય છે. જે લોકો આ સરમાયાને યોગ્ય રીતે તથા મુનાસિબ મોકાસર કામમાં લાવે છે તેઓ શારીરિક રાહત તથા રૂહાની ખુશીથી ફાયદામંદ થાય છે. સમયના જ સહીહ ઉપયોગથી એક જંગલી, સભ્યતાવાળો અને સુસભ્ય ફરિશ્તા સિફત બની જાય છે. પણ રડવું તો એનું છે કે તેની નાકદરી નાશુકરી તથા બદકિસ્મતીથી આજે મુસ્લિમ ઉમ્મતમાં "વાયરસ"ની જેમ ફેલાયેલ છે, જેની તરફ ઉમ્મતનું ધ્યાન દોરવું ખાસ કરીને વર્તમાન યુગમાં અનિવાર્ય તેમજ અત્યંત જરૂરી છે.

અમે આ કિતાબમાં સમયની કદર તથા કિંમતના હવાલાથી કુર્આન તથા હદીષની દલીલો તથા શહાદતોની સાથે ખૂબ જ અધિક પ્રમાણમાં સહાબાએ એજામ અને અસ્લાફે કિરામના કથનો તથા હાલતો પણ વર્ણવી આપેલ છે જે સામાન્યતઃ આમ પબ્લિકના માટે અને ઉલૂમે નબવીના તાલિબો માટે ખાસ હિદાયતનો સામાન છે.

મારા આ લખાણને વાંચ્યા પછી જો કોઈની અંદર સમયના સહીહ ઉપયોગ કરવાની દબાયેલી ચિન્ગારી ભડકી ઉઠી, તેના અંદર ઈલ્મનો જઝબો ઉભરાય ઉઠયો, અભ્યાસનો શોખ તથા મહેનતનો નિશ્ચય જાગી ઉઠયો તો હું સમજીશ કે મારી કોશિશ ઠેકાણે લાગી ગઈ, અને કોઈ ફલમી કોશિશના માટે

એનાથી વિશેષ મૂડી તથા બદલો અન્ય શું હોય શકે છે ?!

સમયને કામમાં લગાડવા અને તેને ફળદાયી કરવા માટે એક ઘણો સાદો ઉસૂલ છે અને એ ઉસૂલ દરેક મોટી શખ્સિયતની જિંદગી સાથે સાથે ઘૂમતો જોવા મળે છે. જેથી જો તમારે પણ મહાન બનવું હોય તો પોતાની જિંદગી તથા સમયની કદર કરીને એ વાતની ભરપુર કોશિશ કરો કે દરેક આવનારી ઘડી, ગુજરેલી ઘડીથી બેહતર બને. પછી એ રીતે ઘડીઓની બેહતરીથી મિનિટો બેહતર થશે, મિનિટોના બેહતર થવાથી કલાકો બેહતર થશે, કલાકોના બેહતર થવાથી દિવસો બેહતર થશે, દિવસોના બેહતર થવાથી અઠવાડિયાં બેહતર થશે, અઠવાડિયાંઓના બેહતર થવાથી મહિનાઓ બેહતર થશે, મહિનાઓના બેહતર થવાથી વરસો બેહતર થશે, અને આ રીતે જિંદગીની દરેક ઘડી ખૈર તથા ભલાઈવાળી થઈ જશે. ખૂબ જ સચોટ નુસ્ખો છે ! અજમાવીને જુઓ જેથી બુઝુર્ગી તથા શરફ અને અઝમત તથા કરામતની સર્વ બુલંદીઓ આપની સાથી બની જશે. ઈન્શાઅલ્લાહ !

છેવટમાં આભાર તથા શુક્રિયાના ગુલદસ્તા અત્યંત ખુલૂસ સાથે મુર્શિદે ગિરામી કદર, મુસ્લેહે કૌમો મિલ્લત, મુફકિરે ઈસ્લામ, મુબલિગે આ'ઝમે હિંદ હુઝૂર અલ્લામા મૌલાના મુફતી મુહમ્મદ અબ્દુલ મુબીન નોઅમાની ફાદરી રઝવી મિસ્બાહી *امت بركاتهم القدير* ની બારગાહમાં નઝર છે, જેમણે પોતાની અતિશય વ્યવસ્તતા તથા સતત પ્રોગ્રામોની ભીડ હોવા છતાં આ કિતાબને શબ્દે શબ્દે વાંચીને તેને પાયએ એતબાર (વિશ્વસનીયતાનો પાયો) અર્પણ કર્યો. પોતાના ફાયદાકારક મશ્વરાઓથી નવાઝ્યો, મારી હોસલા અફઝાઈ કરી અને ઢગલો દુઆઓ આપી. તેમજ ઉપરથી એ કે મહામૂલ્ય "બે બોલ" લખી આપીને મને ઈજજત બખ્શી અને કિતાબનું વજન વધારી આપ્યું. *فَاللَّهُ يَجْزِيهِ جِزَاءَ الْاَوْقِي*

સાચુ પૂછો તો તેમની નિગાહે કીમિયા અધર મારા પર ન પડત, તેમની ઈનાયતોનું વાદળ મારા પર ન વરસત અને એમના હાથે અમે વેચાયા ન

હોત તો હું કદાચ ફ્રોમની સમક્ષ આ અમાનત લઈને હાજર થવાને પાત્ર ન બની શકત. દિલના ઊંડાણેથી આજે એમના માટે અનહદ દુઆઓ નીકળી રહી છે કે પરવરદિગારે આલમ એમને યુગ યુગ સલામત રાખે અને આપની ઝાતે મુબારકથી આપણને ફયઝયાબ રાખે. આ દૌરે કહતુર્રિજાલમાં તેમની શખ્સિયત કિબરિયતે અહમર (ખૂબ જ ઓછા એવા હોય)ની જેમ છે. અલ્લાહ તઆલા આપણને તેમનાથી ફાયદો ઉઠાવવાની સાથોસાથ તેમની ફદરદાનીની પણ તૌફીફ બખ્શે અને તેમની ઈનાયાતે ખુસ્રુવાના આપણા પર આ જ પ્રમાણે કાયમ તથા હમેશાં રાખે કે જેથી આપણો ભરમ બાકી રહે, અને આપણા જેવા સિક્કા પણ ચાલતા રહે.

પૂરે ફદસે જો બળા હું તો હૈ તેરા હી કરમ
મુઝકો ઝુકને નહીં દેતા હૈ સહારા તેરા

દુઆ છે કે અલ્લાહ તબારક વ તઆલા આપણને તૌફીફે ખૈરથી નવાઝે અને ચાર દિવસની આ જિંદગીને સારાં ભલાં કામોમાં ખર્ચ કરવાની અને દારૈનની સઆદતોવાળાં કામોમાં લગાડવાની તૌફીફ અર્પણ કરે. આમીન યા રબ્બલ આલમીન. અલ્લાહ બસ, બાકી હવસ.

--:: શુભેચ્છક ::--

મુહમ્મદ અફરોઝ ફાદરી ચિરૈયાકોટી

દલાસ યુનિવર્સિટી, કેપટાઉન, સા. આફ્રિકા

(૨૯-૨૪બુલ મુરજજબ, હિ.સ. ૧૪૩૧, તા. ૧૨-૭-૨૦૧૦)

સમય સંબંધે કુર્આની ખયાલ

સમય સંબંધે ઈસ્લામનો ખયાલ તદ્દન અનોખી હૈસિયત ધરાવે છે. અલ્લાહ તઆલાએ પોતાના ફૂલો કરમથી માણસને એ તૌફીક અર્પણ કરી કે તે સમયના રૂપમાં પોતાની અંદર મૌજૂદ "માલ"થી સંપૂર્ણપણે ફાયદો ઉઠાવનાર બને અને એ દિમાગમાં રાખે કે તે ઘડી જે પસાર થઈ ગઈ ન તે પાછી ફરીને આવી શકે છે અને ન તો તેને પલટાવી શકાય છે. પાછલા સમયોમાં પણ આ જ સુન્નતે ઈલાહિયા રહી અને દુનિયવી જિંદગીના માટે અલ્લાહ તરફની વ્યવસ્થા (નિઝામ) આ જ પ્રમાણે સદા રહેશે.

فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا ۗ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا ﴿٣٧﴾

"તો તમે કદાપિ અલ્લાહના દસ્તૂરને બદલાતો ન પામશો અને કદાપિ અલ્લાહના ફાનૂનને ટળતો ન પામશો." (સૂ. ફાતિર, ૩૫/૪૩)

આ એક નકારી ન શકાય એવી સરચાઈ છે કે આ દુનિયામાં એક વ્યક્તિની કુલ પૂંજી (મૂડી) તેનો સમય છે. સમય જ માનવીની સર્વ સૃષ્ટિ (સર્વ કાંઈ) છે. સમયને વેડફી નાખવો અસલ ઉમર ગુમાવવાના જેમ છે. (ઉમર નિશ્ચિત ઘડીઓનું જ તો નામ છે). સમય માલ દૌલત કરતાં કેટલાય અંશે કિંમતી ચીજ છે.

જુઓ કે એક વ્યક્તિના દુનિયાથી વિદાયનો સમય આવી જાય છે અને સકરાતના સમયે શ્વાસો ફાબૂ બહાર થવા લાગે છે તો તેના સર્વ માલો સંપત્તિ તેના સિરહાને રાખેલ રહી જાય છે. તે યાહે છે કે પોતાનું સર્વસ્વ કુર્બાન કરીને ઉમરના ખજાનામાં કેવળ એક દિવસનો વધારો કરાવી લે, તો શું તેને એક દિવસ બલકે એક મિનિટની મોહલત મળી જાય છે ?! નહીં ! કદાપિ નહીં.

કુર્આન મજીદ વ ફૂકૂને હમીદે બે જગાએ વર્ણવ્યું છે કે માણસને સમય વેડફી નાખવા પર સખત શર્મિદગી ઉભી થાય છે, પણ તે વખતે અફસોસ કરવાથી કોઈ જ ફાયદો નથી થતો.

પ્રથમ સ્થાન તો એ જ છે કે જ્યારે માણસના જીવ પર બની આવે ત્યારે તે દુનિયાના ગોરબધંધાઓને હાથોએથી જતા અને આખેરતની સચ્ચાઈઓને આવતી જુએ છે તો સખત ઈચ્છા કરે છે કે કાશ ! તેને એક ક્ષણની મોહલત મળી જાત ! અને તેની મૌતનો સમય થોડો પાછળ ઠેલી દેવામાં આવતો કે જેથી તે પોતાના અમલોની સુધારણા અને પોતાના ગુનાહોની માફી માગી લે. કુર્આને કરીમની શહાદત જુઓ :

وَ أَنْذِرِ النَّاسَ يَوْمَ يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ فَيَقُولُ الَّذِينَ الَّذِينَ كَلِمُوا رَبَّنَا أَخْرِجْنَا إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ ۗ
تُجِبُ دَعْوَتَكَ وَ تَتَّبِعِ الرَّسُولَ ۗ أَوْ لَمْ تُكُونُوا أَقْسَمْتُمْ مِّنْ قَبْلِ مَا لَكُم مِّنْ رَّوَالٍ ۝

"આપ લોકોને એ દિવસથી ડરાવો જ્યારે એમના પર અઝાબ આવી પહોંચશે તો તે લોકો જેઓ જુલમ કરતા રહ્યા હશે (તેઓ) કહેશે, હે અમારા રબ ! અમને થોડીવારના માટે મોહલત આપી દે કે અમે તારી દાવતને કબૂલ કરી લઈએ અને રસૂલોની પચરવી કરી લઈએ. (તેમને કહેવામાં આવશે કે) શું તમે જ લોકો પહેલાં કુસમો નથી ખાતા રહ્યા કે તમને કદી પડતી આવશે નહીં !" (સૂ. ઈબ્રાહીમ, ૧૪/૪૪)

તેમજ ઈર્શાદ થાય છે :

حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ ۞ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا ۗ
إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا ۗ وَمِن وَرَائِهِم بَرْزَخٌ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ ۝

"ત્યાં સુધી કે જ્યારે તેમનામાંથી કોઈને મૌત આવી જશે (તો) તે કહેશે, હે મારા રબ ! મને (દુનિયામાં) પરત કરી દે જેથી હું આ (દુનિયા)માં કાંઈક નેક અમલ કરી લઉં જેને હું છોડીને આવ્યો છું. કદાપિ નહીં ! આ તે વાત છે જેને તે (અફસોસ રૂપે) કહી રહ્યો હશે અને તેમની આગળ એ દિવસ સુધી એક પર્દો (આડ) છે (જે દિવસે) તેઓ (કુબ્રોથી) ઉઠાવવામાં આવશે."

(સૂ. મુઅમિનૂન, ૨૩/૯૯ થી ૧૦૦)

શર્મિદગી તથા અફસોસની બીજી જગા આખેરતમાં એ વખતે ઉપસ્થિત થશે જ્યારે દરેક જાનને તેના કરેલાનો ભરપુર બદલો મળી રહ્યો હશે અને

તેની કમાણીનો તેને બદલો ચૂકવવામાં આવી રહ્યો હશે. જ્યારે જન્નતવાળાઓ જન્નતમાં ખુશી ખુશી જઈ રહ્યા હશે, અને દોઝખવાળાઓને જહન્નમના માટે ઘસેડવામાં આવી રહ્યા હશે તો તે વખતે દોઝખીઓના દિલમાં બસ એક જ ઈચ્છા તથા તમન્ના અંગડાઈ લઈ રહી હશે કે કાશ ! હવે દુનિયામાં એકવાર ફરી જવાનો મોકો મળી જાય જેથી તેઓ નવેસરથી નેક અમલની શરૂઆત કરી શકે. આ મન્ઝરને કુઆને હકીમે આ પ્રમાણે વર્ણવ્યો :

وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الْمُنْجَرِ مُؤَنَّا كَسُوا رُءُوسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ رَبَّنَا أَبْصَرْنَا وَسَبِعْنَا فَارْجِعْنَا
نَعْمَلْ صَالِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ ﴿١٠٠﴾ وَ لَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدًىهَا وَ لَكِن حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي
لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١٠١﴾ فَذُوقُوا بَأْسَ نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا
إِنَّا نَسِينَكُمْ وَ ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٠٢﴾

"અને જો તમે જુઓ (તો તેમના પર આશ્ચર્ય કરો) કે જ્યારે મુજરિમ લોકો પોતાના રબની સમક્ષ માથુ ઝુકાવેલ હશે (અને કહેશે :) હે અમારા રબ ! અમે જોઈ લીધું અને અમે સાંભળી લીધું, તો (હવે) અમને (દુનિયામાં) પરત મોકલી દે કે અમે નેક અમલો કરી લઈએ. બેશક ! અમે યકીન કરવાવાળા છીએ. અને જો અમે ચાહત તો અમે દરેક નફસને તેની હિદાયત (જાતે પોતે જ) અતા કરી આપત. પરંતુ મારા તરફથી (આ) ફર્માન સાબિત થઈ ચૂક્યું છે કે હું જરૂરથી સર્વ (મુન્કર) જિન્નાત તથા ઈન્સાનોથી દોઝખને ભરી દઈશ. તો (હવે) તમે મજા ચાખો કે તમે પોતાના આ દિવસની ઉપસ્થિતિને ભૂલાવી રાખ્યો હતો. બેશક ! અમે તમને છોડી દીધા છે અને તમારા એ અમલોના બદલામાં જે તમે કરતા રહ્યા હતા, કાયમી અઝાબ ચાખતા રહો."

(સૂ. સજદા, ૩૨/૧૨ થી ૧૪)

જેથી બુદ્ધિશાળી તે છે જે સમય પર પોતાની પકડ મજબૂત રાખે, સમય પ્રત્યે સાવધાન રહે અને તેને ભલાઈના કામોમાં લગાડે.

સમયની કિંમતનો અંદાજો એનાથી પણ થઈ શકે છે કે અલ્લાહ ﷻ એ

કુર્આન મજીદમાં ઘણી જગાઓ પર સમયની કૃસમ ઉઠાવી છે. તે માલિક તથા મુખ્તાર છે જેની ચાહે કૃસમો ઉઠાવે પણ ઈલ્મવાળાઓને ખબર છે કે કૃસમ હમેશા મહાન ચીજની ખાવામાં આવે છે. હકીર (તુચ્છ) ચીજો કૃસમ ખાવાને લાયક નથી હોતી. તો આ કૃસમોનો ફાયદો એ છે કે તેના થકી હકીકતમાં આપણને એ સમજ આપવામાં આવી રહી છે અને ઝંઝોળવામાં આવી રહ્યા છે કે પોતાની જિંદગીના સમયોને મામૂલી તથા તુચ્છ ન સમજો બલકે તેની એક એક એક પળનો તમારાથી મેહશરના મેદાનમાં હિસાબ થશે.

અલ્લાહ તઆલા ફર્માવે છે :

وَالْفَجْرِ ۝ وَلَيَالٍ عَشْرٍ ۝ وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ ۝ وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ ۝
هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِّذِي حُجْرٍ ۝

"આ સવારની કૃસમ ! (જેનાથી અંધકારની રાત ચાલી ગઈ) અને દસ (મુબારક) રાતોની કૃસમ ! અને એકી આંક અને બેકી આંખની કૃસમ ! અને રાતની કૃસમ ! જ્યારે ચાલ પકડે. બેશક ! આમાં બુદ્ધિમાનો માટે મોટી કૃસમ છે." (સૂરઅ ફજર, ૮૯/૧ થી ૫)

તો અહીં ફજર (સવાર), દસ રાતો અને એકી બેકી આંકની કૃસમો હકીકતમાં સમયના મહત્વનો પણ એક ગણો નિર્દેશ કરે છે. પણ એનાથી ફાયદો કોણ ઉઠાવે છે, તો કુર્આને એને પણ સ્પષ્ટ કરી આપ્યું કે કેવળ બુદ્ધિવાળાઓ જ તેનાથી લાભ ઉઠાવે છે અને તેનો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરે છે. બુદ્ધિને અહીં પર હુજૂરથી એટલા માટે તાબીર કરવામાં આવેલ છે કે તે બુદ્ધિશાળીને અયોગ્ય કામો તથા કથનો કરવા બોલવાની ઈજાઝત નથી આપતી.

وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَىٰ ۝ وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّىٰ ۝ وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَىٰ ۝ . إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّىٰ ۝

"રાતની કૃસમ જ્યારે તે છવાય જાય (અને દરેક ચીજને પોતાના અંધકારમાં છુપાવી લે) અને દિવસની કૃસમ ! જ્યારે તે ચમકી ઉઠે. અને તે જાતની (કૃસમ !) જેણે (દરેક ચીજમાં) નર તથા માદાને પેદા કર્યા. બેશક !

તમારી કોશિશ વિવિધ તથા (અગલ રીતની) છે." (સૂ. લેલ, ૯૨/૧ થી ૪)

રાત તથા દિવસ સવારીઓની જેમ છે જેનાથી લોકો વિવિધ કામ લે છે. એક તે શખ્સ છે જે રાત તથા દિવસને અલ્લાહની ફર્માબરદારી તથા બંદગીમાં ગુજારે છે અને તે ચીજો તૈયાર કરે છે જે તેને ખુદા સુધી પહોંચાડી આપે કે જેથી મુલાકાતના દિવસે ઈદે સઈદ બની જાય. પણ તેનાથી ઉલ્ટુ કેટલાક એવા પણ છે જેઓ રાત દિવસને ગુમાવવામાં પડેલા છે, પોતાની જાન ખપાવી રહ્યા છે અને એવા એવા ગુનાહ કમાય રહ્યા છે જે કાલે ખુદાની હુજૂરીના સમયે તેમની કમર તોડીને રાખી દેશે. સાચુ ફર્માવ્યું મારા પરવરદિગારે કે :
 إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّىٰ اےટલે બેશક ! તમારી કોશિશ વિવિધ પ્રકારની તથા (અલગ પ્રકારની) છે. કુર્આને હકીમ ફર્માવે છે :

وَسَخَّرَ لَكُمْ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ ۗ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِي ۗ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ
 لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٦﴾

"અને તેણે તમારા માટે રાત અને દિવસને અને સૂરજ તથા ચાંદને તાબે કરી દીધાં, અને સર્વ તારાઓ પણ તેના જ હુકમના બંધાયેલા છે. બેશક ! આમા નિશાનીઓ છે બુદ્ધિમાનો માટે." (સૂરએ નહલ, ૧૬/૧૨)

વધુમાં ફર્માવ્યું :

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ خُلْفَةً لِّمَنۢ أَرَادَ أَنۢ يَذَّكَّرَ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا ﴿١٧﴾

"અને તે જ ઝાત છે જેણે રાત તથા દિવસને એકબીજાની પાછળ ચક્કર મારનાર બનાવ્યાં એના માટે જે ચિંતન વિચારણા કરવા ચાહે, અથવા શુક્ર ગુજારીનો ઈરાદો કરે." (આ સર્જનાત્મક કુદરતોમાં નસીહત તથા હિદાયત છે.) (સૂ. ફૂકાન, ૨૫/૬૨)

તેમજ ફર્માવ્યું :

وَالْعَصْرِ ﴿١﴾ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ ﴿٢﴾ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَّصُوا بِالصَّبْرِ ﴿٣﴾

"જમાનાની કૃસમ ! (જેનું ચક્ર માનવ હાલતો પર ગવાહ છે) બેશક ! માનવી નુકસાનમાં છે (કે તે પ્રિય ઉમર ગુમાવી રહ્યો છે) સિવાય તે લોકોના જેઓ ઈમાન લાવ્યા અને નેક અમલ કરતા રહ્યા અને (સમાજમાં) એકબીજાને હક્કની નસીહત કરતા રહ્યા અને (હક્કની તબ્લીગના કારણે ઉપસ્થિત થનાર મુસીબતો તથા તકલીફોમાં) આપસમાં સબ્રની તાકીદ કરતા રહ્યા."

(સૂરઅ અરુર, ૧૦૩/૧ થી ૩)

عَصْرُ असलમાં એ જમાનાને કહે છે જેમાં ભલાઈ બુરાઈ વગેરેનાં કામો માનવી અંજામ આપે છે. તો અલ્લાહ તઆલાની કૃસમનો અહીં ફાયદો એ છે કે બેશક ! સર્વ માનવો નુકસાન તથા તબાહીમાં છે, સિવાય એમના જેમણે પોતાના સમયનો બેહતર તથા સહીહ ઉપયોગ કરી લીધો અને પોતાની ઉમરને નેક અમલોની પ્રાપ્તિમાં ખપાવી દીધી.

આ કૃસમોનો એક મહાન હેતુ પોકારી પોકારીને માનવીને સમય તથા અઝીઝ (પ્રિય) ઉમરની ગુજરતી લહેરોથી ફાયદો ઉઠાવવા અને પળ પળને તોલી તોલીને ખર્ચ કરવાની તરફ ધ્યાન અપાવે છે.

આપણા સર્જનની પાછળ ખાલિક (રબ)ની મહાન હિકમત છુપાયેલી છે. તેણે આપણને આમ જ વિના હેતુએ નથી પેદા કરી દીધા. કુર્આન ફર્માવે છે :

أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ ﴿١٠٣﴾ فَتَعَلَىٰ اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ ﴿١٠٤﴾ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَبِيرِ ﴿١٠٥﴾

"તો શું તમે એ ખયાલ કરી લીધો હતો કે અમે તમને બેકાર (તથા હેતુ વિના) પેદા કર્યા છે અને એ કે તમે અમારી તરફ પલટીને નહીં આવો, તો અલ્લાહ જે હકીકી બાદશાહ છે, બુલંદ તથા મહાન છે. તેના સિવાય કોઈ મઅબૂદ નથી. બુઝુર્ગી તથા ઈજજતવાળા અર્શ (ઈકતેદાર)નો (તે જ) માલિક છે." (સૂ. મુઅમિનૂન, ૨૩/૧૧૫, ૧૧૬)

તેમજ ફર્માવ્યું :

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿١٦٦﴾ مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَا أُرِيدُ أَنْ يُطْعَمُوا ﴿١٦٧﴾ إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْبَتِينِ ﴿١٦٨﴾

"અને મેં જિન્નાતો તથા ઈન્સાનોને કેવળ એટલા પેદા કર્યા કે તેઓ મારી બંદગી અપનાવે, ન એમનાથી રોજી (કમાઈ) તલબ કરું છું અને ન એનો તલબગાર છું કે તે મને (ખાવા) ખવડાવે. બેશક ! અલ્લાહ જ દરેકને રોજી પહોંચાડનાર છે, મહાન શક્તિવાન, જબરદસ્ત મજબૂત છે."

(સૂ. ઝારિયાત, ૫૧/૫૬ થી ૫૮)

કુર્આને કરીમ ઈમાનવાળાઓની સિક્કત (ખૂબી) વર્ણન કરતાં ફર્માવે છે : **وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرًّا وَكِرَامًا** "અને જ્યારે બેહૂદા કામોની પાસેથી પસાર થાય છે તો (દામન બચાવે છે) ખૂબ જ વકાર તથા ગંભીરતાપૂર્વક પસાર થઈ જાય છે." (સૂ. ફૂક્રાન, ૨૫/૭૨)

જરા દિલ પર હાથ રાખીને ગંભીરતાપૂર્વક વિચારો કે શું ખરેખર આપણે આ આયતે પાક પર વાણી તથા વર્તમાનની રીતે અમલ કરી રહ્યા છીએ ?! અફસોસ ! આપણા વાણી તથા વર્તનો એવાં ન રહ્યાં અને આપણે ખેલ કૂદ તથા મનોરંજનના કામોમાં અગ્ર ક્રમે જોવા મળીએ છીએ. અને બેહૂદા કામોથી કતરાઈને પસાર થવું તો દૂર રહું, બલકે આગળ વધીને તેમાં હિસ્સો લઈએ છીએ.

અધિકતર લોકોનો હાલ એ હોય છે કે તેમનો પૂરેપૂરો સમય ટી.વી. સામે (કે મોબાઈલ પાછળ) પસાર થઈ જાય છે અને બિન લાભદાયી મેગેઝિનો તથા બિભત્સ સાહિત્યોની ભેટ ચઢી જાય છે. એના સિવાય પણ ઘણા બધા તરીકાઓ છે જેનાથી આપણે પોતાના સમયની બર્બાદીમાં મદદ લઈએ છીએ, જ્યારે કે સમય સોનાની જેમ છે, બલકે એનાથી પણ કેટલાય ઘણો કિંમતી છે. કેમ કે સોનું તો આવવા જવાવાળી ચીજ છે, એકવાર હાથથી નીકળી ગયું તો ફરી બીજીવાર હાંસલ કરી શકાય છે, બલકે પહેલાં કરતાં કેટલાય ગણુ અધિક પણ મેળવી શકાય છે. એ જ પ્રમાણે ગુમાવેલી દૌલત

મહેનત તથા કોશિશથી હાંસલ થઈ શકે છે, ગુમાવી દીધેલો ઈલ્મ અભ્યાસ કરવાથી મળી શકે છે અને ખોવાયેલી તંદુરસ્તી દવાથી પરત થઈ શકે છે, પરંતુ ગુમાવી દીધેલો સમય લાખ કોશિશો છતાં પણ બીજીવાર હાંસલ નથી થઈ શકતો.

જરા ઈન્સાફથી વિચારો કે શું સમય "સોના" કરતાં કિંમતી નથી ? શું સમય "હિરા" કરતા વધુ મોંઘો નથી ? અને શું સમય દરેક ચીજ કરતાં મોંઘો નથી ? એટલા માટે તો આયતે પાકમાં આ ઉમ્મતની એ પ્રશંસા કરવામાં આવી છે કે, "(આ) તે લોકો છે જેઓ જૂઠ તથા બાતિલ કામોમાં (વાણી તથા વર્તન બંનેવ સ્થિતિઓમાં) હાજર નથી થતા." કેમ કે એનાથી તેમના સોનાથી વધુ કિંમતી સમયની બર્બાદી થાય છે.

અને એટલા માટે અલ્લાહ રબ્બુલ ઈઝ્જત ઈમાનવાળાઓને ચેતવતાં ફર્માવે છે :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ لَتَنْظُرَ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ
بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٠٣﴾ وَ لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَٰئِكَ هُمُ
الْفٰسِقُونَ ﴿١٠٤﴾

"હે ઈમાનવાળાઓ ! તમો અલ્લાહથી ડરતા રહો અને દરેક શખ્સે જોતા રહેવું જોઈએ કે તેણે કાલ (ફયામત))ના માટે આગળ શું મોકલ્યું છે. અને તમો અલ્લાહથી ડરતા રહો. બેશક ! અલ્લાહ તે કામોથી બાબબર છે જે તમે કરો છો. અને એ લોકો જેવા ન થઈ જાવ જેઓ અલ્લાહને ભૂલાવી બેઠા પછી અલ્લાહે તેમની જાનોને બલામાં નાખી કે પોતાની જાનો યાદ ન રહી. અને એ જ લોકો નાફર્માન છે" (સૂ. હશર, ૫૯/૧૮, ૧૯)

સૂરજનું નિશ્ચિત સમયે ઉગવું તથા આથમવું, ચાંદનું દિવસોના હિસાબે વધવું ઘટવું, ઋતુઓનું બદલાતા રહેવું અને દિવસ રાતનું ચક્ર એ સૌ કુદરતની મહાન નિશાનીઓમાંથી છે. અલ્લાહ ફર્માવે છે : وَ جَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتٍ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآيَاتِ وَالْحُرُوفِ ﴿١٠١﴾
"અને અમે રાત તથા દિવસને (અમારી કુદરતની) બે નિશાનીઓ બનાવી."

(સૂ. બની ઈસ્રાઈલ, ૧૭/૧૨)

આ આયતે પાકમાં સમયની એક ખાસ પાબંદી સામેલ છે જેમાં જરા સરખો ફરક મહાન ક્રાંતિ સર્જી શકે છે. તદ્ઉપરાંત અલ્લાહ ﷻની ઈબાદતમાં પણ સમયની પાબંદી એક અગત્યનો હિસ્સો ઠરાવવામાં આવેલ છે. અને પરવરદિગારે આલમે સમયે સમયે નમાઝને દિવસ તથા રાતના પાંચ ભાગોમાં ફર્જ કરી છે.

કુર્આન ફર્માવે છે : **إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى السُّمِّيَّةِينَ كِتَابًا مَّوْقُوتًا** ﴿

"બેશક ! નમાઝ મો'મિનો પર નિશ્ચિત સમયોના હિસાબથી ફર્જ છે."

(સૂ. નિસાઅ, આ. ૧૦૩)

દિવસ તથા રાતના પાંચ વિવિધ સમયોમાં નમાઝને ફર્જ કરવાનો એક મતલબ એ પણ છે કે દરેક મુસલમાન સમય સતર્કતાપૂર્વક નજર રાખે, હમેશાં સાવધાન રહે અને એ વાતનો પણ ખયાલ રાખે કે જે કામનો જે સમય છે તેને એ જ સમયે અંજામ આપે. કોઈ પણ કામને તેના નિશ્ચિત સમયથી ટાળીને અંજામ આપવામાં ન આવે.

એ જ પ્રમાણે રમઝાન મુબારકમાં સુબ્હ સાદિક અને ગુરૂબે આફતાબ દરમિયાનના સમયોમાં રોઝા, અને ઝીલ હજજના ખાસ દિવસોમાં મનાસિકે હજજ (હજના કામો)ની અદાયગી વગેરે જેવી સર્વ જરૂરી બાબતો પણ સમયની પાબંદી પર આધારિત છે. દિવસના બદલે રાતમાં રોઝો, ભૂખ તરસથી બચવાનું નામ તો હોય શકે છે પરંતુ તે શરઈ રોઝો કદાપિ ઠરાવવામાં નથી આવી શકતો. એ જ પ્રમાણે ઝીલ હજજના ખાસ દિવસોના સિવાય અન્ય ઈસ્લામી મહિનાઓમાં અરફાતમાં વુકૂફ, મુઝદલ્ફા તથા મિનામાં રોકાણ તથા ઝિયારતના તવાફને હજના નામ કદાપિ નથી આપવામાં આવી શકતું.

સારાંશ કે સમયની પાબંદી જેવી રીતે માનવ જિંદગીમાં એક કેન્દ્રિય તથા પાયાની કક્ષાની હૈષિયત ધરાવે છે તેવી જ રીતે ઈબાદતોમાં પણ તેની વ્યવસ્થા બંદાને સાચી બંદગીની મીઠાશ આપી શકે છે. અને સમયમાં અનિયમિતતા, હફીકતમાં બેબંદગી તથા શર્મિદગીનું બીજું નામ છે. જેથી

સમયના સહીહ ઉપયોગની દરેક શક્ય કોશિશ કરવી જોઈએ. કેમ કે સમયની પાબંદી દુનિયા તથા આખેરતની મહામૂલી નેઅમતો પામવાનો બેહતરીન ઝરીયો છે. અલ્લાહ આપણને ભલી તૌફીકથી નવાઝે અને કુર્આની પયગામ પર અમલ કરતા રહેવાની આપણને હિંમત તથા લગન અતા ફર્માવે આમીન.

ઝિંદગીને કઈ સવાલાત ખદલ ડાલે

વફતને મેરે હાલત ખદલ ડાલે

મેં તો આજ ભી વહી હૂં

જો મેં કલ થા

ખસ મેરે લિયે લોગોંને

અપને ખયાલાત ખદલ ડાલે

સમયનું નબવી માપદંડ

તાજદારે કાઈનાત, મોઅલ્લિમે ઈન્સાનિયત عليه السلام થી વધીને પોતાના સમયનો રક્ષક અને તેનો સહીહ ઉપયોગ કરનાર કોણ હશે ?! આપે આપની હયાતે મુકુદ્દસાની પળેપળ ઈસ્લામ અને માનવ જગતની ભલાઈ તથા સારા માટે ખર્ચી કાઢી. જેથી મુસલમાનોએ પણ જોઈએ કે પોતાના પ્યારા નબી મુસ્તફા જાને રહમત عليه السلام ના આજ્ઞાપાલન તથા અનુસરણમાં સમયનો સહીહ ઉપયોગ કરીને દારૈનની સઆદતો (નેક નસીબીઓ)થી માલામાલ થવાનો સામાન કરે.

સરકારે ગિરામી વફાર عليه السلام ની સુન્નતે ફૌલી તથા ફેઅલી (વાણી તથા વર્તનની સુન્નત) બંનેવમાં લાભદાયી ચીજોથી સમયને ફળદાયી કરવા અને સમયની બર્બાદીથી બચવાના નિર્દેશો મળે છે. હઝરત અબૂ હુરૈરહ رضي الله عنه રિવાયત કરે છે કે નબી માસૂમ عليه السلام એ ફર્માવ્યું :

انَّ الله يبغض كل جعظريّ، جَوَاطِ، سَخَّابَ بِالْأَسْوَقِ، حَيْفَةَ بِاللَّيْلِ، حَمَّارَ بِالنَّهَارِ.
عالم بأمْر الدنيا، جاهل بأمْر الآخرة

"અલ્લાહ તઆલા એ શખ્સને નાપસંદ કરે છે જે બુરાઈ કરનાર, ઘમંડી, ગંવાર હોય. અને ઝઘડાળુ તથા શોર મચાવનાર, રાતમાં મુડદાંઓની જેમ પડીને સૂનારો, દિવસમાં ગધેડાંઓની જેમ માર્યો માર્યો ભટકનારો અને દુનિયવી બાબતોનો નિષ્ણાત પણ આખેરતનો જાહિલ હોય."

(સહીહ ઈબ્ને હબ્બાન, ૧/૨૭૩, હદીષ : ૭૨, જામિઉલ અહાદીષ, ૮/૨૩૦,

હદીષ : ૭/૯૨, જમઉલ જવામિઅ સિયૂતી, ૧/૮૮૫૩, હદીષ : ૨૬૩૯,

સુનને બયહકફી, ૨/૪૯૬, હદીષ : ૨૧૩૨૫, સહીહ કનૂઝુસ્સુન્નતન્નબવિય્થહ,

૧/૧૬૧, હદીષ : ૪, મવારિદુઝ્ઝમાન, ૧/૪૮૫)

હઝરત ઉબ્માન બિન મુહમ્મદ બિન મુગીરા રિવાયત કરે છે કે નબી

કરીમ ﷺ એ ઈર્શાદ ફર્માવ્યો :

مأمن يوم طلعت شمس فيه إلا يقول من استطاع أن يعمل في خير فليعمله فإني غير
مكرر عليكم أبدا---

"રોજ સવારે જ્યારે સૂર્ય ઉગે છે તો એ વખતે દિવસ એવું એલાન કરે છે કે (હે દુનિયામાં વસનારાઓ !) જો આજે કોઈ સારું કામ કરવું છે તો કરી લો કે આજના પછી હું કદી પલટીને આવીશ નહીં."

(શોઅબુલ ઈમાન, ૩/૩૮૬, હદીષ : ૩૮૪૦)

જાણવા મળ્યું કે જિંદગીની જે ઘડીઓ આપણને મળેલી છે તેને ગનીમત જાણીને જે કાંઈ નેક અમલ થઈ શકે તે કરી લેવો જોઈએ, કેમ કે કાલે ન જાણે લોકો આપણને 'જનાબ' કહીને પુકારે છે કે 'મર્હૂમ' કહીને ! આપણને એ વાતનો એહસાસ હોય કે ન હોય પણ એ હકીકત છે કે આપણે ક્રમે ક્રમે આપણી મૌતની મંજિલની તરફ સતત વહી રહ્યા છીએ. રબ તઆલાનો ઈર્શાદ છે :

"يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدًّا فَلْتَأْتِيهِ ۗ
તારા રબની તરફ જરૂર દોડવાનું છે, પછી એનાથી જઈને મળવાનું છે."

(સૂ. ઈન્શિકાફ, ૮૪/૬)

સમયની કૃદર ન કરનારાઓ જરા વિચારે કે જિંદગી કેટલા પ્રમાણમાં તેજ ગતિ સાથે પસાર થતી જઈ રહી છે. યકીનન ! જિંદગી બેહદ ટૂંકી છે, જે સમય મળી ગયો તે મળી ગયો, ભાવિમાં સમય મળવાની ઉમ્મીદ ધોકો છે. કોને ખબર આવનારી ઘડીમાં આપણે મૃત્યુથી ભેટી ચૂક્યા હોઈએ. ઘણીવાર તમે જોયું હશે કે સમો સાજો રૂષ્ટપુષ્ટ બોડીવાળો માણસ અચનાક મોતના ખોળામાં સૂઈ જાય છે. હવે કબરમાં એના પર શું વીતી રહ્યું છે તેનો અંદાજો આપણે નથી કરી શકતા. અલ્બત્ત ! ખુદ એના પર જિંદગીનો હાલ ખુલી ચૂક્યો હશે, કે :

કિતની બે એ'તબાર હે દુન્યા—મૌત કા ઈન્તેઝાર હે દુન્યા

ગર ચે ઝાહિરમૈ સૂરતે ગુલ હે—પર હકીકતમૈ ખાર હે દુન્યા

જેથી હમણા જે કાંઈ આપણને સમયના સ્વરૂપમાં મોહલત મળેલી છે તેની કુદર કરીને આખેરતની તૈયારી કરી લેવી જોઈએ. ક્યાંક એવું ન બને કે રાત સાજા સમા સૂવા છતાં સવારમાં અંધારી કબરમાં નાખી દેવામાં આવે. ખુદારા ! ગફલતની ઊંઘથી જાગી જાવ. અલ્લાહ રબ્બુલ ઈર્જુઝતે કુર્આનમાં આ હકીકતને કેટલી સ્પષ્ટપણે વર્ણવી દીધી છે :

''لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ'' 'લોકોના માટે તેમના હિસાબનો સમય નજીક આવી પહોંચ્યો પણ તેઓ ગફલતમાં (પડ્યા રહીને આજ્ઞાપાલનથી) મોં ફેરવેલ છે.' (સૂ. અંબિયા, આ. ૧)

હઝરત મઆઝ બિન જબલ رضي الله عنه થી મરવી છે કે રસૂલુલ્લાહ صلى الله عليه وسلم એ
ليس يتحسر أهل الجنة على شيء إلا على ساعة مرت بهم لم يذكروا الله :
ફર્માવ્યું :

''જન્નતમાં જન્નતવાળાઓને કોઈ ચીજનો કોઈ અફસોસ ન હશે, પરંતું તેમણે પોતાની જિંદગીની કોઈ ઘડી અલ્લાહની યાદથી આબાદ કર્યા વિના પસાર કરી દીધી હશે તો તેનો અફસોસ તેમને જન્નતમાં પણ સતાવશે.''
(ક-ઝુલ ઉમ્માલ, ૧/૪૨૨, હદીષ : ૧૮૦૪, મજમઉઝ્ઝવાઈદ વ મમ્બઉલ ફવાઈદ, ૧૩/૧૦, હદીષ, ૧૬૭૪૬, શોઅબુલ ઈમાન, ૧/૩૯૨, હદીષ, ૫૧૨, મોઅજમે કબીર તિબરાની, ૩/૧૫, હદીષ, ૧૬૬૦૮, જમઉજ્જવા મિઅ સિયૂતી, ૧/૧૭૪૯૨, હદીષ, ૧૩૭૧, અમલુલ યોમ વલિલ્લૈલતિ ઈબ્ને સન્ની, ૧/૫, હદીષ-૩)

આ હદીષોથી સમયનું મહત્વ અને તેના મહામૂલ્ય પર પ્રકાશ વેરાય છે. સમય જે ભૂતકાળ, વર્તમાનકાળ અને ભવિષ્યકાળનું નામ છે અને તેને કામમાં લાવીને કિંમતી બનાવવી માણસનો તે મસ્અલો છે જેનો એહસાસ અને તેના મહત્વનો અંદાજો દરેકને છે, પરંતું આ અણમોલ ખજાનાને યોગ્ય રીતે વાપરીને પોતે પોતાને પણ કિંમતી બનાવવાના બારામાં આપણામાંથી મોટા ભાગના લોકો ગફલતમાં છે.

નબીયે ગૈબદાં صلى الله عليه وسلم આના અનુસંધાનમાં કેટલી પ્યારી વાત ઈશાદ ફર્માવી છે. હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને અબ્બાસ رضي الله عنهما રિવાયત કરે છે કે

રસૂલુલ્લાહ ﷺ એ ફર્માવ્યું :

"બે નેઅમતો એવી છે જેનાથી મોટાભાગના લોકો ગાફિલ હોય છે : તંદુરસ્તી અને ફુરસદ."

(સહીહ બુખારી, ૫/૨૩૫૭, હદીષ : ૬૦૪૯, સુનને તિર્મિઝી, ૪/૫૫૦, હદીષ : ૨૩૦૪, સુનને ઈબ્ને માજહ, ૩/૧૩૯૬, હદીષ : ૪૧૭૦ વગેરે...)

ખરેખર "તંદુરસ્તી"ની ફઠર એક બીમાર જ કરી શકે છે અને સમયની ફઠર સાચા અર્થમાં તે લોકો જાણે છે જેઓ અતિશય વ્યસ્ત હોય છે. નહીં તો જે લોકો 'ફુરસતી' હોય છે તેમને શું ખબર કે સમયનું શું મહત્વ છે. તાજદારે કાઈનાત ﷺ ના આ શબ્દો વિચારવાને પાત્ર છે : كثير من الناس : મતલબ એ કે આ બંનેવ નેઅમતોથી માલામાલ થવાની અને તેનો સાચા અર્થમાં ઉપયોગ કરવાની તૌફીક જુઝ જ લોકોને નસીબ થાય છે.

અલ્લામા ઈબ્ને જવઝી મજકૂર હદીષના શબ્દ مغبونનું વિશ્લેષણ કરતાં ફર્માવે છે કે કઠીક માણસ સમો સાજો હોય છે પણ રોજી રોટી કમાવાથી તેને ફુરસદ નથી મળતી, અને ક્યારેક રોજી કમાવાથી બેફિકર હોય છે પણ સમો સાજો નથી હોતો. પછી જ્યારે કઠી એ બંનેવ તેને ભલાઈ સાથે નસીબ થઈ જાય તો ગફલત તથા ઉણપ તેની ફર્માબરદારી તથા બંદગી રાહમાં આડ બની જાય છે, અને પરિણામે તે કાંઈ નથી કરવા પામતો. જ્યારે કે આ એક જાણીતી હકીકત છે કે દુનિયા આખેરતની ખેતી છે, જેવો વ્યાપાર હશે એના પ્રમાણે તેને આખેરતમાં નફો મળશે. તો જેણે પોતાની તંદુરસ્તી તથા ફુરસદને ફર્માબરદારી તથા ખુદાની રઝામાં લગાડી દીધી તે સાચા અર્થમાં مغبوط કાબિલે રશક છે. અને જેણે આ બંનેવને ખુદાની નાફર્માનીમાં ગુમાવી દીધાં તે વિના શંકાએ مغبون અફસોસને પાત્ર છે. કેમ કે ફુરસદ પછી મશગૂલિયત અને તંદુરસ્તીના બાદ કમજોરી આવવું એ ફિતરી (સ્વભાવિક) બાબત છે અને તે ઘડપણ છે. (ફતુલ બારી લિઈબ્ને હજર, ૧૮/૨૧૯, અલ્લકતુ વ અહમિયતિ ફી હયાતિલ મુસ્લિમ, ૧/૨૫)

અલ્લાહ તઆલા માણસને શારીરિક તંદુરસ્તી અને સમયની ફરાગતની નેઅમતોથી નવાઝે છે તો એમનામાંના મોટાભાગના સમજી બેસે છે કે આ નેઅમતો કાયમની છે, તેમાં કદી પડતી નહીં આવે. જ્યારે કે એ કેવળ શૈતાની વસવસો તથા તેનો પોતાનો વહેમ હોય છે. જે માલિક તથા મૌલા એ મહાન નેઅમતોથી નવાઝવાની કુદરત ધરાવે છે તે તેમને કોઈ સમયે છીનવી પણ શકે છે, જેથી સારો માણસ તે જ છે જે આ મહાન નેઅમતોની કદર કરીને તેમને બેહતર ઉપયોગમાં લાવે.

અને વળી કુઆને કરીમમાં અલ્લાહ તઆલાએ પોતાના હબીબે મુકર્મ ﷺને ખાસ રીતે હુકમ આપ્યો : **فَأَذِ فِرْعَانَ فَأَنْصَبْهُ** "પછી જ્યારે આપ ફારિગ થાવ તો (ઝિક તથા ઈબાદતમાં) મહેનત કર્યા કરો." (સૂ. નશરહ, ૯૪/૭)

એનાથી એક નિર્દેશ એ પણ મળે છે કે કોઈ સમય ફારિગ, બેકાર તથા ખાલી ન જવા દેવો જોઈએ. બલકે (અલ્લાહ તઆલા તૌફીક આપે તો) જિંદગીની દરેકે દરેક ઘડીને ઝિક તથા તિલાવત, તસ્બીહ તથા તહલીલ અને ઈલ્મ તથા અમલના રંગમાં રંગી દેવી જોઈએ.

સમયનું મહત્વ આ હદીષની રોશનીથી અધિક જાહેર થઈ જાય છે કે નબી કરીમ ﷺએ પોતાની સોહબતથી નવાઝતાં કોઈ જાંનિષારને નસીહત કરતાં ફર્માવ્યું, અને એ યાદ રહે કે આપનાથી મોટો નસીહત કરનાર તથા અમીન આખા માનવ ઈતિહાસમાં કોઈ નથી થયો. આપે ફર્માવ્યું :

اغتنم خمسا قبل خمس : شبابك قبل هرمك. وصحتك قبل سقمك. وغناك قبل فقرك. وفراغك قلب سغلك. وحياتك قبل موتك

"પાંચ ચીજોને પાંચ ચીજોથી પહેલાં ગનીમત સમજો : જવાનીને ઘડપણથી પહેલાં, તંદુરસ્તીને બીમારીથી પહેલાં, માલદારીને તવંગરીથી પહેલાં, ફુરસદને મશગૂલિયતથી પહેલાં અને જિંદગીને મૌતથી પહેલાં." (મુસ્તદરક હાકિમ, ૪/૩૪૧, હદીષ : ૮૭૪૬, મિશકાતુલ મસાબીહ, ૩/૧૨૨, હદીષ : ૫૧૭૪, શોઅબુલ ઈમાન, ૭/૨૬૩, હદીષ : ૧૦૨૪૮ વગેરે)

હદીષ મુબારકમાં જિંદગીની ચાર હાલતો : યુવાની, તંદુરસ્તી, માલદારી અને ફુરસદની તરફ ખાસ નિર્દેશ કર્યા બાદ આખી જિંદગીને મૌતની સરખામણીમાં રાખી દેવામાં આવેલ છે, જેનો ફાયદો એ છે કે જેવી રીતે જવાની પછી ઘડપણનો સામનો કરવો પડતો હોય છે, તંદુરસ્તી સાથે બીમારીને વાસ્તો પડે છે, અમીરી સાથે ગરીબી લાગુ થાય છે અને ફરાગતની સાથે મશગૂલિયત ઘેરે છે, તો એ જ રીતે યાદ રાખશો કે માણસે દુનિયવી જિંદગી પછી મૌતનો પણ સામનો કરવો પડે છે. તો હવે માણસની મરજી પર છે અને તેના પોતાના ઈખ્તિયારમાં છે કે તે પોતાની જિંદગીમાં યુવાની, તંદુરસ્તી, માલદારી તથા ફુરસદના સર્વ સમયો કઈ રીતે પસાર કરે છે !

જિંદગીની એ ઘડીઓ માણસની આવનારી હાલતો પર ગાઢ અસર લાગુ કરે છે. જવાની, તંદુરસ્તી, માલદારી તથા આખી જિંદગી આપણે સકારાત્મક કામો ભલાઈનાં કામોમાં ખર્ચ કરીએ તો અનિવાર્ય બાબત છે કે આપણી દુનિયા તથા આખેરત બંનેવ બેહતર થશે. પરંતું જો આપણે આ મહામૂલ્ય સમયોની કુદર ન કરી અને તેમને આમ જ નિરર્થક કામોમાં ગુમાવતા રહ્યા તો પછી આપણે પોતાને ભયાનક પરિણામોથી ભેટવા માટે દરેક સમયે તૈયાર રાખવું જોઈએ.

હઝરત અનસ બિન માલિક رضي الله عنه થી રિવાયત છે કે હુઝૂર નબી કરીમ عليه وسلم એ ફર્માવ્યું :

ان قامت الساعة وبيد أحدكم فسيلة فإن استطاع ان لا يقوم حتى يغرسها فليفعل

"જો ફયામત ફાયમ થઈ જાય અને તમારામાંથી કોઈના હાથમાં ખજૂરનો નાનો સરખો છોડ હોય તો જો એ સમજે છે કે હિસાબ માટે ઉભા થતાં પહેલાં એને લગાડી લેશે, તો એને જરૂર લગાડી લેવો જોઈએ." (મુસ્નદે અહમદ ઈબ્ને હંબલ, ૩//૧૮૧, હદીષ : ૧૩૦૦૪, મુસ્નદે અબ્દ બિન હમીદ, ૩/૩૪૦, હદીષ : ૧૨૨૦, મુસ્નદે તિયાલ્સી, ૧/૨૭૫, હદીષ : ૨૦૬૮ વગેરે)

તમો અંદાજો નથી કરી શકતા કે કેવી રીતે આફ્રા ﷺએ મુસલમાનોને સમયની ફઠર કરવા અને નેક અમલોમાં જોડાયેલા રહેવાની સમજ તથા એહસાસ કરાવ્યો છે. જાણે સરકારે દો આલમ ﷺ દુનિયાવાળાઓને સમજાવી રહ્યા છે કે જિંદગીની કોઈ પણ પળને ફાયદા વિના તથા ફોગટ જવાથી બચાવો, તેને પોઝિટિવ કામોમાં લગાડો અને દરેક શક્ય કોશિશ કરીને સમયનો બેહતરથી બેહતર ઉપયોગ કરો.

આફ્રાએ ગિરામી વફાર ﷺએ આ સ્થળે દષ્ટાંત કેટલું સરસ આપ્યું છે કે જો ફયામત રચાય જાય અને કોઈને આ નફસા નફસીના આલમમાં પણ જરા સરખો પણ નેકી કમાવાનો સમય હાથ લાગી જાય તો કોઈ ક્ષણ ગુમાવ્યા વિના તેને કરી નાખે અને કોઈ ગફલત પ્રદર્શિત ન કરે. સલામ થાય આપની અઝમત પર મારા આફ્રા ! ﷺ

હઝરત મઅફલ બિન યસાર رضي الله عنهથી રિવાયત છે કે હુઝૂર નબી કરીમ ﷺએ ફર્માવ્યું :

ليس من يوم يأتي على ابن آدم إلا ينادى فيه، يا ابن آدم أنا خلق جديد وأنا فيما تعمل عليك غدا شهيد، فاعمل في خيرا أشهد لك غدا. فإني لو قد مضيت لم ترني أبدا. قال: ويقول الليل مثل ذلك

"ઔલાદે આદમ પર દરેક આવનારો દિવસ (તેને સંબોધીને) કહે છે : હે ઈબને આદમ ! હું નવી મખ્લૂક છું. હું કાલે (ફયામતના સમયમાં) તમારા અમલની ગવાહી આપીશ જેથી તમો મારામાં નેક અમલો કરજો જેથી હું કાલે તમારા હક્કમાં એની ગવાહી આપુ. (યાદ રાખશો) જો હું પસાર થઈ ગયો તો પછી તમે કદાપિ મને જોઈ નહીં શકો." આપ ﷺએ ફર્માવ્યું, "આજ પ્રમાણેના શબ્દો રાત પણ દોહરાવે છે." (અલ જામિઉલ્ કબીર સિયૂતી, હદીષ : ૧૩૩૨, અમાલી ઈબને સમ્હીન, પંજ-પર, હદીષ : ૨૬૨, કન્ઝુલ ઉમ્માલ, ૧૫/૧૨૧૯, હદીષ : ૪૩૫૧૯.... વગેરે)

આનાથી અધિક સ્પષ્ટ તથા અસરકારક અંદાજમાં સમયની ફઠર તથા

કિંમત કોઈ વર્ણવી ન શકે. આ ઝબાને નબુવ્વતનો મોજિઝો છે જે દરેક ઁગલથી હિકમત તથા ખૂબીઓના જોહર લૂટાવી રહેલ છે. હવે આટલા સ્પષ્ટ ફર્માનો જાણી લીધા પછી પણ જો કોઈ મુસલમાન સમયના પ્રત્યે સાવધાન ન બને, પોતાની સવાર સાંજોને સમયના બંધારણની પાબંદ ન કરે, સુસ્તી તથા લાપરવાહી વર્તે, અને પોતાના રાત દિવસોનખિલકૂદ, હંસી મજાક તથા ગફલત અને બેધ્યાનપણાની ચાદર તાણીને સૂવામાં પસાર કરી દે તો તેની કમબખ્તી પર જેટલો અફસોસ કરવામાં આવે તે ઓછો છે.

નિ:શંક ! સમય અલ્લાહ તઆલાની તરફથી માનવને આપવામાં આવેલ એક કિંમતી અમાનત છે અને કયામતના દિવસે આ અમાનતના વિશે એક એક ક્ષણનો હિસાબ થશે. જેમ કે મેહશરના મેદાનમાં દરેક વ્યક્તિને અમુક સવાલો કરવામાં આવશે અને પછી તેના પછી જ તેના કુદમ આગળ વધવા પામશે. હઝરત અબૂ બરઝા અસ્લમી رضي الله عنه થી રિવાયત છે કે હુઝૂર નબી અકરમ صلى الله عليه وسلم એ ફર્માવ્યું :

لا تزول قدما عبد يوم القيامة حتى يسئل عن عمره فيمأ أفناه وعن عليه ما فعل

به. وعن ماله من أين اكتسبه وفيما أنفقه. وعن جسده فيما أبلاه

"કયામતના દિવસે કોઈ બંદાના કુદમ ત્યાં સુધી આગળ નથી વધી શકતા જ્યાં સુધી કે તેને ચાર ચીજોના બારામાં પૂછતાછ ન થઈ જાય : તેણે પોતાની જિંદગી કેવી રીતે પસાર કરી, તેણે પોતાના ઈલ્મ પર કેટલો અમલ કર્યો, તેણે માલ ક્યાંથી કમાયો અને ક્યાં ખર્ચ કર્યો. અને તેણે પોતાનું શરીર કયા કામમાં ખપાવ્યું." (સુનને તિર્મિઝી, ૪/૬૧૨, હદીષ : ૨૪૧૭, સુનને દારમી, ૨/૮૨, હદીષ : ૫૪૬, મુસ્નદે અબૂ યઅ્લા મૂસલી, ૨/૪૪૬, હદીષ : ૮૦૭.... વગેરે)

આ હદીષથી એ વાત ખૂબ જ સ્પષ્ટતાપૂર્વક માલૂમ પડી ગઈ કે માણસને અલ્લાહે જે સમય તથા મોકો આપ્યો છે તે એનો ખાસ તોહફો તથા નેઅમત છે. અને જો કોઈ આ અમૂલ્ય નેઅમતને ફોગટના કામોમાં ખર્ચી રહ્યો છે તો જાણે કે તે એ નેઅમતની નાશુકી કરી રહ્યો છે અને કયામતના દિવસે તેને

પોતાના કરેલાનો જવાબ આપવો પડશે.

ઉપરના બારામાં તો સવાલ કરવામાં જ આવશે અને ઉપરાંત કોઈપણ ઈન્સાનની જિંદગીની સૌથી કિંમત ક્ષણો જે એની યુવાની તથા શબાબની હોય છે તેના બારામાં પણ સવાલ કરવામાં આવશે. કેમ કે આ જ તે ઉમર હોય છે જેમાં માણસની અંદર કાંઈક કરી ચૂકવાનો હોસલો હોય છે અને તે પોતાના ખ્વાબો તથા હેતુઓને અમલી સ્વરૂપ આપે છે, જેથી જવાનીની મહામૂલ્ય ઘડીઓના બારામાં અધિક સાવધાન રહેવું જોઈએ કે તેના સમયો ફુગૂલ તથા ફોગટના કામોમાં તો નથી વપરાય રહ્યા !

એક હદીષે કુદ્દસીથી પણ સમયના મહત્વનો અંદાજો થાય છે કે અલ્લાહ તબારક વ તઆલાએ ફર્માવ્યું કે ઈબ્ને આદમ (માનવી) મને બુરુ ભલુ કહીને ઈજા પહોંચાડે છે. (અર્ઝ કરવામાં આવી કે બારી તઆલા ! તને કોઈ કેવી રીતે બુરોભલો કહે છે, જ્યારે કે જમાનો હું પોતે છું. (સહીહ બુખારી, ૨૦/૩૭૦, હદીષ : ૬૧૮૧, સહીહ મુસ્લિમ, ૧૫/૮૦, હદીષ : ૫૮૯૯, સુનને દાઊદ, ૧૫/૨૦૩, હદીષ : ૫૨૭૬, સહીહ ઈબ્ને હબ્બાન, ૧૩/૨૨ હદીષ : ૫૭૧૪, મુસ્નદે અહમદ, ૨/૨૭૮, હદીષ : ૭૨૪૪)

કહેવામાં આવે છે કે આ હદીષે કુદ્દસી જ્યારે અલ્લામા ઈફ્બાલે ફાંસના મશહૂર ફિલોસોફર બર્ગસ્તાનને સંભળાવી જેણે જમાનાની હફીફત પર તેહફીફ કરી છે, તો તે આ હદીષને સાંભળીને ખુશીનો માર્યો ઉછળી પડ્યો.

વો વફત નહીં દે પાતા
મહબ્બત કયા દેગા !

સમયનું મહત્વ પૂર્વજ બુઝુર્ગોની નજરમાં

જમાનાની તેજ ગતિની મોટાભાગે ચર્ચા થતી રહે છે કે જમાનો કેટલો જલ્દી ચાલ્યો ગયો અને સમય કેટલો ટૂંકો થઈ ગયો છે. એ સાચુ છે કે સમય બે ધારી તલ્વાર જેવો છે. તે ગફલતની ચાદર લપેટીને સૂનારાના જાગવાની રાહ નથી જોતો બલકે તેમને કાપતો આગળ વધી જાય છે. જેથી માણસ જ્યારે પણ શ્વાસ લે છે તો સમજો કે જીવનની પ્યારી મૂડી ખર્ચ કરી રહ્યો છે. તેની જિંદગીમાં જે સૂરજ ડૂબી ગયો તે પલટીને પરત આવવાનો નથી. જેથી જેણે એમાં કાંઈક કમાય લીધું તો કમાય લીધું અને જેને એને ગુમાવી દીધો તેણે ગુમાવી દીધો. અને કાલે મેહશરના મેદાનમાં આ જ ગુજરી ગયેલો દિવસ માણસ માટે પોતે ગવાહ બનીને આવશે.

હઝરત ઈસા عليه السلام ફર્માવ્યા કરતા હતા કે :

إن هذا الليل و النهار خز انتان، فأنظروا ما تضعون فيهما، و كان يقول : اعملوا الليل لما خلق له، و اعملوا للنهار لما خلق له.

"લોકો ! દિવસ તથા રાત બે ખજાના છે, જેથી જોતા રહો કે તમે એ ખજાનાઓમાં શું નાખી રહ્યા છો. (કેમ કે એ ખજાનાઓ મેહશરના મેદાનમાં તમારી સમક્ષ ખોલવામાં આવશે) આપે વધુમાં ફર્માવ્યું, જેથી રાતનાં જે કામ હોય છે તે રાતમાં અને દિવસનાં જે કામો હોય છે તે દિવસમાં અંજામ આપ્યા કરો. (અને સમયની ફદર કરતાં શીખો)

(અઝઝોહદુલ કબીર બયહકી, ૨/૨૮૪, હદીષ : ૭૮૯, તારીખે દમિશક, ૪૭/૪૩૫)

હવે આવો જરા અમુક સહાબાએ કિરામ તથા પૂર્વજ બુઝુર્ગો (અસ્લાફે કિરામ)ની જિંદગીઓમાં પણ ઝાંકીને જોતા ચાલીએ કે તેમના મઅમૂલાત (રોજનીશી) કેવા હતા, તેઓ પોતાના સમયોને કેવી રીતે કામે લગાડતા હતા,

અને અને પોતાના સમયોને કેટલા સાવધાનીપૂર્વક વાપરતા હતા. કેમ કે સમય અલ્લાહ તઆલાની નેઅમત છે. કોઈના મફામ તથા મર્તબાને પહેચાનવા માટે જરૂરી છે કે જોવામાં આવે કે તે આ અમાનતને કેવી રીતે વાપરી રહ્યો છે અને તેની જિંદગીના સમયો કુંઈ પ્રવૃત્તિઓમાં પસાર થઈ રહેલ છે. આવી શખ્સિયતોની જિંદગીના પૃષ્ઠોમાં એ લોકો માટે ખાસ રીતે ઈબ્રતનો સામાન મૌજૂદ છે જે સમયનો અયોગ્ય ઉપયોગ બલકે તેને વેડફવામાં ઘણી જ સખાવતથી કામ લે છે અને વિના સંકોચે સમયને બર્બાદ રહે છે.

★ હઝરત અબૂ બક સિદીક رضي الله عنه ★

પ્રથમ ખલીફા હઝરત અબૂ બક સિદીક رضي الله عنه એ ફર્માવ્યું, "લોકો તમારી જિંદગીનો કારવાં દિવસે દિવસે મૌતની તરફ ચાલી રહ્યો છે અને મૌતનો ઈલ્મ તમારાથી છુપો રાખવામાં આવેલ છે. જેથી જો સારા અમલો કરતા રહી મૌતની ગોદમાં પનાહ લઈ શકતા હોવ તો એવું જ કરો પણ અલ્લાહની તૌફીકથી જ એવું શક્ય થઈ શકે છે. જેથી હે લોકો! હમણા તમને જે મોહલત મળી ચૂકેલી છે તે કામમાં લગાડી લો અને તેને પોતાના સારા અમલો વડે સજજ કરી લો, નહીં તો મોહલતના આ દિવસો ઘણા જ જલ્દી તમારાથી વિદાય થનારા છે, પછી જો જો કે તમારા બુરા કરતૂત તમારા શું હાલ કરે છે !

તે માર્યો ગયો જેનો સમય ગફલતોની ભેટ ચઢી ગયો અને કામયાબ તે જ છે જેણે પોતાના સમયનો સહીહ ઉપયોગ કર્યો. જેથી જલ્દી કરો કેમ કે તમારી પાછળ એક આવનારો આવશે અને ઘણી જ ચાલાકીપૂર્વક પોતાનું કામ કરી જશે." (તારીખુલ ખુલફા, ૧/૪૦, ફતાવા અલ્ અઝહર, ૧૦/૩૩૧)

હઝરત અબૂ બક સિદીક رضي الله عنه આ દુઆ કર્યા કરતા હતા :

اللَّهُمَّ لَا تَدْعُنَا فِي غَيْرَةٍ وَلَا تَأْخُذْنَا عَلَى غَيْرَةٍ وَلَا تَجْعَلْنَا مِنَ الْغَافِلِينَ-

"હે અલ્લાહ ! અમને સખતીમાં ન છોડતો અને અમને ગફલતની હાલતમાં ન પકડતો અને અમને ગાફિલ તથા બેપરવા લોકોમાંથી ન કરતો."

★ હઝરત મઆઝ બિન જબલ رضي الله عنه ★

આ ઉમ્મતના જલીલુલ કુદર ફકીહ, રિસાલતકાળના ફાઝી, યમનના મુફતી અને હલાલ તથા હરામના બારામાં નિષ્ણાત હોવાની શાન ધરાવનાર આલિમે રબ્બાની હઝરત મઆઝ ઈબ્ને જબલ رضي الله عنه (વફાત : હિ.સ. ૧૮) બરાબર યુવાનીના આલમમાં ઈન્તેફાલ કરી ગયા. વફાતના સમયે આપની ઉમર લગભગ ૩૩ વરસ હતી. અને ફઝલો કમાલનો આલમ એ હતો કે આફા "أعلم هذه الأمة بالحلال والحرام معاذ بن جبل : إرمياؤى عليه وسلم" આ ઉમ્મતમાં હરામ તથા હલાલના વિશે સૌથી વધુ ઈલ્મ રાખનાર શખ્સ મઆઝ ઈબ્ને જબલ છે."

સાથોસાથ એક ઈમાન અફરોઝ બનાવ પણ જોતા ચાલીએ. હઝરત અબૂ ઈદરીસ ખોલાની વર્ણવે છે કે હું દમિશકની જામેઅ મસ્જિદમાં દાખલ થયો. શું જોઉં છું કે એક નવયુવાન મૌજૂદ છે તેના દાંતો મોતીઓની જેમ ચમકી રહ્યા છે. લોકો તેની આસપાસ એવી રીતે વર્તુળ બનાવીને બેઠા છે જેમ કે ચાંદની આસપાસ તારાઓ પોતાની આકાશ ગંગાઓ સજાવેલ હોય છે.

જો કોઈ મામલામાં મતભેદ પડતો તો લોકો સીધા તે નવયુવાનની તરફ આવતા, અને તેના કથન તથા રાયને અંતિમ ફેસલો સમજતા. નવ જવાનીની આ અતિશય કાબેલિયત પર મને ઘણો જ રશક આવ્યો અને મેં એના બારામાં પૂછ્યું તો માલૂમ પડ્યું કે એ સહાબીએ રસૂલ મઆઝ ઈબ્ને જબલ رضي الله عنه છે.

જ્યારે બીજો દિવસ થયો તો મેં વિચાર્યું કે આજે થોડા પહેલાં મસ્જિદ ચાલીએ છીએ. શું જોઉં છું કે એ યુવાન મારાથી પહેલાં મસ્જિદ પહોંચી ચૂક્યો છે અને નમાઝ પઢવામાં વ્યસ્ત છે.

મેં નમાઝ ખત્મ થવાની રાહ જોઈ અને પછી તેની સામેથી તેની નજીક પહોંચ્યો. સલામ કર્યા બાદ મેં કહ્યું, ખુદાની કૃપા ! મને તમારાથી અલ્લાહ વાસ્તે મહોબ્બત છે. એ સાંભળીને તેણે કહ્યું, અલ્લાહ ! (એટલે શું ખરેખર કેવળ અલ્લાહના માટે મારાથી મહોબ્બત છે ?) "મેં કહ્યું, અલ્લાહ ! (હા ! કેવળ અલ્લાહના વાસ્તે !) પછી તેણે કહ્યું, અલ્લાહ ! (એટલે શું ખરેખર

કેવળ અલ્લાહના ખાતર મારાથી મહોબ્બત છે ?) મેં કહ્યું, અલ્લાહ ! (હા ! ફક્ત અલ્લાહના વાસ્તે !) તેણે પછી કહ્યું, અલ્લાહ ! (શું ખરેખર કેવળ અલ્લાહ વાસ્તે મારાથી મહોબ્બત છે ?) મેં કહ્યું, અલ્લાહ ! (હા ! કેવળ અલ્લાહ વાસ્તે !)

કહે છે કે આ સાંભળીને એમનો ચહેરો ખીલી ઉઠ્યો અને ખુશીના આવેશમાં તેણે મારી યાદરનો કિનારો પકડીને મને પોતાની તરફ ખેંચતાં કહ્યું, મેં અલ્લાહના રસૂલ ﷺ ને ફર્માવતાં સાંભળ્યું છે કે અલ્લાહ ﷻ ફર્માવે છે :

وجبت محبتى للمتحابين فى، والمتجا لسين فى، والمتزاورين فى، والمتبأذلين فى

"હું એ લોકોની સાથે કાંઈક ખાસ મહોબ્બતનો મામલો કરું છું જેઓ કેવળ મારા માટે એકબીજાથી મહોબ્બત રાખે છે, કેવળ મારા ખાતર એક જગાએ આવીને બેસે છે, કેવળ મારા ખાતર એકબીજા સાથે મુલાકાત કરે છે અને કેવળ મારી રજા પામવા માટે એકબીજા પર ખર્ચ કરે છે." (રિયાઝુસ્સાલિહીન નવવી, ૧/૪૭૪, હદીષ : ૩૮૨, તબકાતે ઈબ્ને સઅદ, ૩/૫૮૭, તારીખે મદીના વ દમિશ્ક, ૭/૨૫૮)

અંદાજો નથી કરી શકાતો કે હઝરત મઆઝ બિન જબલ رضي الله عنه એ પોતાના સમયને કેટલી સમજદારીપૂર્વક અને સંપૂર્ણ સાવધાનીપૂર્વક વાપર્યો હશે કે આટલી નાની ઉંમરમાં આપ કાંઈક એવા બની ગયા કે જેના માટે સામાન્યતઃ વરસો વરસની જરૂર પડે છે.

★ હઝરત ઉમર ફારૂકે આ'ઝમ رضي الله عنه ★

સમયની કુદરો કિંમતના સંબંધે બીજા ખલીફા હઝરત ઉમર ફારૂકે رضي الله عنه (વફાત-હિ. ૨૪)નું મહાન ફર્માન અમલ કરવાની પાત્રતા ધરાવે છે. હઝરત મુઆવિયહ બિન ખદીજ رضي الله عنه ઈસ્કંદરિયાની જીતની ખબર આપવા માટે હઝરત ઉમર ફારૂકે رضي الله عنه ની બારગાહમાં હાજર થયા. આપ મદીના શહેરમાં એ સમયે દાખલ થયા જ્યારે કે કૈલૂલા એટલે બપોરમાં આરામ કરવાનો સમય હતો. એવું વિચારીને હઝરત ઉમર ફારૂકે رضي الله عنه આરામ કરી રહ્યા

હશે, જેથી આપે દખલ કરવાનું યોગ્ય ન જાણ્યું.

પછી આપને ખબર પડી હઝરત ઉમર ફારૂક કૈલૂલા નથી કરતા. આપે હઝરત મુઆવિયહને શું સરસ ફર્માવ્યું કે, હે મુઆવિયહ ! જો હું દિવસમાં સૂવું છું તો રૈયત (પ્રજા)નો હક્ક ગુમાવું છું, અને રાતમાં સૂવું છું તો મને પોતાને ગુમાવું છું. જેથી હે મુઆવિયહ ! જરા બતાવો કે જેને આ બે હક્કોની પડી હોય તેને ભલા ઊંઘ કેવી રીતે આવશે ?! (ફતાવા અલ્ અઝહર, ૧૦/૩૩૧)

★ હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન મસ્ઉદ رضي الله عنهما ★

હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન મસ્ઉદ رضي الله عنهما (વફાત : હિ. ૩૨) ફર્માવે છે :

مأندمت على شيء ندمي على يوم غربت شمسه نقص فيه أجلي ولم يزد فيه عملي

"મને એ દિવસ કરતાં વધુ શર્મિદગી તથા અફસોસ કોઈ અન્ય ચીજ પર નથી થતો કે જે દિવસનો સૂરજ એ હાલમાં ડૂબી જાય કે મારી અજલ (મૌતનો સમય) તો ઘટી જાય પણ મારા અમલમાં કોઈ વધારો ન થઈ શકે.

(મૌસૂઅતુદ્દિફાઅ અને રસૂલુલ્લાહ, ૪/૧૯૧,

મુજલ્લતુલ બયાન, ૨૨/૬૪, મૌસૂઅતુલ ખતબ વદુરૂસ, ૨/૧૯૬)

એક અન્ય ઠેકાણે હઝરત ઈબ્ને મસ્ઉદ رضي الله عنهما થી રિવાયત થયેલ છે :

إني لأمقت الرجل أن أراه فارغاً. ليس في شئ من عمل الدنيا ولا عمل الآخرة

"બેશક ! મને તે નવરા અને બેકાર શખ્સથી નફરત છે જેને કોઈ દુનિયવી કે આખેરતના અમલની પરવા નથી." (મુસન્નફે ઈબ્ને અબી શયબા, ૭/૧૦૮, હદીષ : ૩૪૫૬૨, હિલ્યતુલ અવલિયા, ૧/૬૭, સુફફતુસ્સુફૂત, ૧/૪૧૪)

★ હઝરત ઓસામા બિન ઝૈદ رضي الله عنه ★

આ જુઓ હઝરત ઓસામા બિન ઝયદ رضي الله عنه (વફાત : હિ. ૫૪) છે. જેઓ હજી ઉમરના બીજા દસકામાં છે. લગભગ ૨૦ વરસની મામૂલી સરખી ઉમર છે પણ આલમ એ છે કે જંગે મૌતાની સરદારીનો ફરીજો અંજામ આપી રહ્યા છે અને અબૂ બક્ર સિદ્દીક رضي الله عنه જેવા અગ્રગણ્ય સહાબીઓ આપના

સૈનિકોમાં સામેલ છે. અને આ બાજુ ઝબાને રિસાલત ﷺ તેમની સરદારી સંબંધીની લાયકાતોથી માલામાલ હોવાની સનદ અર્પણ કરી રહ્યા છે :

وإنه لخليق بالإمارة (أى يقدر عليها) "ઓસામા અમીરપણા તથા સરદારીના પૂર્ણપણે મુસ્તહિક્ક છે અને એમની અંદર સરદારીની કાબેલિયતો કૂટી કૂટીને ભરેલી છે." (અને આપે આ વાત ત્રણવાર ફર્માવી)

(મજમઉઝ્ઝ ઝવાઈદ વ મમ્બઉલ ફવાઈદ, ૮/૨૪૮, હદીષ : ૧૫૫૪૨, ફત્હુલબારી ઈબ્ને ૨૪૫, ૩/૨૭૩, અલહાદિયુલ કબીર માવરદી, ૧૪/૧૯૧.....વગેરે)

★ હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન અબ્બાસ رضی اللہ عنہما ★

અને આ છે અબ્દુલ્લાહ બિન અબ્બાસ رضی اللہ عنہમા (વફાત : હિ. ૬૮) હુઝૂર નબીયે રહમત ﷺ ની ખાસ નવાઝિશો અને દુઆઓના સબબે સામાન્યતઃ તમામ ઈલ્મોમાં અને ખાસ કરીને ઈલ્મો તફસીરમાં ઈલ્મો હિકમતના વાદળ બનીને ઉભર્યા અને હિબરુલ ઉમ્મત અને તુર્જમાને કુર્આનના વિશ્વસનીય નામો છડે યાદ કરવામાં આવવા લાગ્યા.

લગભગ દસ વરસની ઉંમર છે પણ દરેક સમયે ઈલ્મો દીન શીખવા શીખવવા અને તેને અમલનો રંગ આપવાની ફિકરમાં મસ્ત તથા મગ્ન છે. અને પછી આલમ એ થઈ ગયો કે નાના મોટા મસાઈલમાં અગ્રગણ્ય સહાબા તેમની પાસે રુજૂઅ કરવા લાગ્યા, અને જે મસ્અલા પર ઈબ્ને અબ્બાસ رضی اللہ عنہમા પોતાની રાય કાયમ કરી દેતા કોઈને તેના આંગળી રાખવાનો મોકો ન રહેતો.

હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ رضી اللہ عنہમા પોતે જ પોતાના બચપનનો એક બનાવ સંભળાવતાં ફર્માવે છે કે હઝરત ઉમર ફારૂક رضی اللہ عنہ મને પોતાની સાથે લઈને બદરના શયખોની મજલિસમાં હાજર થયા કરતા હતા.

એક વાર એમનામાંથી કોઈએ વાંધો ઉઠાવતાં કહ્યું કે આ નવયુવાનને લઈને આપ અમારી પાસે કેમ આવો છો ? આ કોઈ બાળકોની મેહફિલ તો છે નથી ! અમારી પાસે પણ એના જેવા નવ જવાન બાળકો છે પણ અમે આવી મેહફિલોમાં એમને લાવવાનું પસંદ નથી કરતા !

આ સાંભળીને હઝરત ઉમર ફારૂકે આ'ઝમ رضي الله عنه એ ફર્માવ્યું અસલમાં આ નવયુવાન તે લોકોમાંથી છે જેમને તાલીમો, તર્બિયતના ખાસ અલંકારો વડે શણગારવામાં આવે છે. જેથી ફારૂકે આ'ઝમ رضي الله عنه એ એકવાર તે બદરી શયખોની સાથે મને પણ પોતાની બારગાહમાં બોલાવ્યો.

હઝરત ઈબ્ને અબ્બાસ કહે છે : હું સમજૂ છું કે એ દિવસે મને ખાસ એટલા માટે બોલાવ્યો હતો કે જેથી મારો ઈલ્મી મફામ તથા ઉચ્ચતા તેમના પર જાહેર કરે. હવે તે એમને સંબોધીને પૂછે છે, આપ લોકોની આ આયતના બારામાં શું રાય છે ? :

إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ ۖ وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا ۖ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْ لَهُ ۗ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا ۝

"જ્યારે અલ્લાહની મદદ અને ફતહ આવી પહોંચે અને તમને લોકોને જોઈ લે (કે) તેઓ અલ્લાહના દીનમાં ટોળે ને ટોળે દાખલ થઈ રહ્યા છે. તો આપ (શુકાનામાં) પોતાના રબની હમ્દની સાથે તસ્બીહ ફર્માવે અને (આજીજી રૂપે) તેનાથી ઈસ્તિગફાર કરે, બેશક ! તે ઘણો જ તૌબા કબૂલ કરનારો (અને અધિક રહમતની સાથે રુજૂઅ કરનારો) છે." (સૂ. નસ્ર, ૧૧૦/૧ થી ૩)

કેટલાક લોકોએ કહ્યું, આ આયતોના થકી આપણને અલ્લાહ તઆલાની હમ્દો ષના અને તેનાથી મગફિરત તલબ કરવાનો હુકમ આપવામાં આવ્યો છે, કેમ કે અલ્લાહની મદદ આવી ચૂકી છે અને તેની ફતહ આપણે ઉઘાડી આંખો વડે જોઈ લીધી છે.

અમુકે કહ્યું કે અમે એના સંબંધે કાંઈ પણ નથી જાણતા.

જ્યારે કે કેટલાક હઝરાત એવા હતા જેમણે ખામોશ રહેવામાં જ ભલાઈ સમજી.

હવે હઝરત ઉમર મારી તરફ ધ્યાનિત થયા અને ફર્માવ્યું, હે ઈબ્ને અબ્બાસ ! શું તમો પણ એના બારામાં એ જ રાય ધરાવો છો કે જે આ લોકોએ વર્ણવી છે ?

મેં કહું, નહીં ! હું એમનાથી મતભેદવાળી રાય ધરાવું છું ! તો ફર્માવ્યું, તમો આ આયતના બારામાં શું મંતવ્ય ધરાવો છો ?

મેં કહું, આ સૂરત અસલમાં રસૂલુલ્લાહ ﷺ ના વિસાલ પુર મલાલની ખબર છે જેના પર અલ્લાહ તબારક વ તઆલાએ તેમને (નિદેશ રૂપે) માહિતગાર કર્યા. અહીં પ્રથમ આયતમાં الْفُحُّ, થી મુરાદ મક્કાની ફતહ છે. એટલે (હે હબીબ !) જ્યારે મક્કા ફતહ થઈ જાય તો સમજી લેજો કે તમારી અજલ ખૂબ જ નજીક આવી ચૂકી છે.

આ સાંભળીને હઝરત ઉમર ફારૂકે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ એ તેમના મંતવ્યનું સમર્થન કરતાં ફર્માવ્યું, (હે ઈબ્ને અબ્બાસ !) આ આયતના બારામાં મારી રાય પણ તદ્દન એ જ છે જે તમારી છે. (સહીહ બુખારી, ૪/૧૫૬૩, હદીષ : ૪૦૪૩, સુનને તિર્મિઝી, ૫/૪૫૦, હદીષ : ૩૩૬૨... વગેરે)

હઝરત ઉમર ફારૂકે આ'ઝમ رضی اللہ عنہ એમને જોઈને ફર્માવ્યા કરતા હતા :

ذا کم فتى الكهول ان له لساناً سئولاً و قلباً عقولاً "તમારામાં આ નવયુવાન (પોતાની બસીરત તથા દાનાઈમાં) વૃદ્ધોની જેમ છે. તેની જીભ સવાલ કરનારી છે અને દિલ અતિશય દાના તથા બુદ્ધિવાન છે."

(અલ ઈત્કાન ફી ઉલૂમિલ કુર્આન, ૧/૪૫૨, અત્તફસીર વલ મુફસ્સિરને ઝહબી, ૨/૧૪, મુસન્નફે અબ્દુરઝઝાક, ૪/૩૭૬...વગેરે)

★ ફાઝી શુરૈહ બિન હારિષ رضی اللہ عنہ ★

ફાઝી શુરૈહ બિન હારિષ કંદી (વફાત : હિ. ૭૮) ઈદના દિવસે કેટલાક નવયુવાનોની પાસે થઈને પસાર થયા જેઓ એકદમ ખેલકૂદમાં મગ્ન હતા અને એકબીજા સાથે હંસી મજાક કરીને બેકાર સમય વેડફી રહ્યા હતા. આપે આશ્ચર્યભેર પૂછ્યું, તમે લોકો ક્યારથી રમી રહ્યા છો ? અને સઘળો સમય ઉછળકૂદમાં કેમ ગુમાવી રહ્યા છો ?!

બોલ્યા, આજે ઈદનો દિવસ છે, નવરા હતા, કોઈ કામ ન હતું જેથી ચાહું કે કાંઈક ખેલકૂદ જ કરી લઈએ. ફાજલ સમય કોઈ ન કોઈ રીતે પસાર તો કરવાનો જ છે !

તેમનો આ જવાબ સાંભળીને આપે અફસોસ વ્યક્ત કર્યો અને ખૂબ જ પ્યારી વાત કહી કે શું ફાજલ સમય આવી રીતે જ ગુજારવામાં આવે છે ? ઈસ્લામે ખાલી સમય પસાર કરવાનો જે ખયાલ આપ્યો છે તે તો કાંઈ ઓર છે ! અને કુર્આન પાકની આ આયત તિલાવત કરી :

فَاذْكُرْ مَا كُنْتَ تَعْمَلُ "પછી જ્યારે તમો ફારિગ હોવ તો (ઝિક તથા ઈબાદતમાં) મહેનત કર્યા કરો. અને પોતાના રબની તરફ આકર્ષિત થઈ જયા કરો." –સૂ. નશરહ, આ. ૭ થી ૮ (હિલ્યતુલ અવલિયા, ૪/૧૩૪, અઝઝુહદ લિઈબ્નિ હંબલ, ૩/૨૩૪, અલ્ફતાવલ કુબરા)

★ હઝરત ઉમર બિન અબ્દુલ અઝીઝ رضي الله عنه ★

પાંચમા ખલીફા રાશિદ હઝરત ઉમર બિન અબ્દુલ અઝીઝ رضي الله عليه (વફાત : હિ. ૧૦૧)એ ફર્માવ્યું : إن الليل والنهار يعملان فيكما : "દિવસ તથા રાત તમારામાં પોતાનું કામ કરે છે, તો તમે પણ એમનામાં પોતાનું કામ કરો." (હિલ્યતુલ અવલિયા, ૪/૧૩૪, અઝઝુહદુલ ઈબ્ને ખલીલ, ૩/૨૩૪..... અલબિદાયા વન્નિહાયા, ૮/૩૦)

આપને કોઈએ એકવાર કહ્યું કે, "આ કામ કાલ સુધી મુલતવી કરી દો." આપે ફર્માવ્યું, હું એક દિવસનું કામ મુશ્કેલીથી કરું છું પછી જો આજનું કામ કાલ પર છોડી દઉં તો બે દિવસનું કામ એક દિવસમાં કેવી રીતે કરી શકીશ !" (મોસૂઅતુદ્દિફાઅ અન રસૂલુલ્લાહ, ૪/૧૮૧, મકારિમુલ અખ્લાક, ૧/૨૮, રબીઉલ અબ્રાર, ૧/૫, મુહાસિરાતુલ અદિબ્બા, ૧/૮૪૩, અલ્ એઅજાઝ વલ અયજાઝ વલ અયજાઝ, ૧/૧૩)

કેમ કે તેમણે રાત દિવસની કદર કરી અને નિશ્ચિત સમયના પાબંદ રહ્યા તો અલ્લાહ તઆલાએ તેમને બદલામાં કેવો હોનહાર તથા ખુદાથી ડરનાર પુત્ર અતા કર્યો. વર્ણવવામાં આવે છે કે હઝરત ઉમર બિન અબ્દુલ અઝીઝ رضي الله عليهની શક્તિ તથા શૌકત અને હક્ક પર અડગતાનો એક સબબ તેમનો ખુદા રશીદા પુત્ર અબ્દુલ્લાહ પણ હતો જેણે ખિલ્અતે ખિલાફત કબૂલ કરતી

વખતે પોતાના બાપને ધ્યાનિત કરીને કહ્યું હતું : "બાબાજાન ! આજનો દિવસ એવો દિવસ છે જેના બાબતે મેહશરના મેદાનમાં આપને ખાસ કરીને સવાલ કરવામાં આવશે અને પછી આપની સાથે આપનાં બીવી બચ્ચાં પણ એના જવાબ આપના બંધાયેલા રહેશે. જેથી ગતે તે રીતે આપ સત્યના માર્ગે ચાલતા રહેશો. જો અમને ઉકળતા કઢીયાઓમાં નાખી દેવામાં આવે તો પણ પિતાજી ! મારી આપને એ જ ગુઝારિશ છે કે આપ હક્કનો દામન હાથથી જવા ન દેશો.

આ સાંભળીને ઉમર બિન અબ્દુલ અઝીઝ عليه السلامની આંખો ભરાઈ આવી અને ફર્માવ્યું, પરવરદિગાર ! તારો શુક્ર છે કે તેં મારી નસલથી એક એવું વજૂદ પેદા કર્યું જે મને નસીહત તથા શીખામણ કરનાર અને હક્કના મામલામાં તારો ખૌફ રાખનાર છે.

જ્યારે તે નવયુવાને આ ઐતિહાસિક શબ્દો પોતાના પિતાની સામે રજૂ કર્યા તે વખતે તેની ઉમર કેવળ ૧૭ વરસ હતી.

પછી બનૂ ઉમૈયા પર જુલમો સિતમ કરીને જે માલ સામાનો એકત્ર કરવામાં આવ્યા હતા તેની બાબતે અમુક મુફ્તિયાને કિરામે એ ફત્વો આપ્યો હતો કે આ અસલમાં તેમની બદઅમલીઓની સજા છે જેથી તેમને પરત કરવાની કોઈ જરૂર નથી. પરંતું હઝરત ઉમરનો તકવો એ વાતને સ્વીકારવા તૈયાર ન હતો અને તેમણે આગ્રહપૂર્વક કહ્યું કે આ સર્વ માલો એમના વારસોને પરત કરી દેવા જોઈએ. તે સમય કેમ કે કૈલૂલા કરવાનો હતો તો આપે ફર્માવ્યું કે હું આ સઘળો માલ અસરના પછી તેઓના હવાલે કરીશ.

અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર ઈબ્ને અબ્દુલઅઝીઝે જ્યારે આ વાત સાંભળી તો આવીને કહેવા લાગ્યા, બાબાજાન ! તમારો ફૈસલો તદ્દન હક્ક છે પણ એ બતાવો કે શું આપ અસર સુધી જીવતા રહેવાની ઝમાનત આપી શકો છો ?!

આ સાચાબોલો નવયુવાન તદ્દન યુવાનીની હાલતમાં ઈન્તેફાલ કરી ગયો. ઈન્તેફાલના સમયે તેની ઉમર કેવળ ૧૮ વરસની હતી, પણ તેણે પોતે પોતાના બાપના ક્રદમને મજબૂત કરી દીધા હતા અને દીનના મામલામાં એટલા મક્કમ

તથા પુખ્તા કરી દીધા હતા કે હક્કની રક્ષાના બારામાં તે કોઈના ભલાબુરા કહેવાને ધ્યાનમાં લાવતા ન હતા.

★ હઝરત હસન બસરી رضي الله عنه ★

હઝરત હસન બસરી رضي الله عنه (વફાત : હિ. ૧૧૦) ફર્માવે છે કે તુલૂઅ આફતાબ (સૂર્યોદય) પછી દરરોજ દિવસ લોકોને સંબોધીને કહે છે, હે માનવી ! હું તાજુ સર્જન છું, તમારાં કામો પર ગવાહ છું જેથી જે એ લાંબા સફરના માટે મને માર્ગનુ ભાથુ બનાવવાના હોય તો બનાવી લો, કેમ કે હું પસાર થઈ ગયા બાદ કયામત સુધી ફરી પલટીને આવીશ નહીં." (શરહુસ્સુન્નહ, ૧૪/૨૨૫)

આગળ ફર્માવ્યું, હે માનવી ! તું જાતે પોતે દિવસ છે. જ્યારે દિવસોમાંથી કોઈ દિવસ પસાર થઈ જાય છે તો એવું સમજ કે તારો અમુક હિસ્સો જતો રહ્યો. અને એ રીતે થોડો થોડો કરીને પૂરેપૂરો જતો રહીશ અને તને એહસાસ સુધમાં ન થશે. જેથી જેટલું કાંઈ કરી શકે છે તે આજે જ કરી લે કેમ કે આજનો દિવસ અમલનો દિવસ છે, હિસાબનો નથી. જ્યારે કે કાલનો દિવસ હિસાબનો દિવસ હશે, અમલનો નહીં.

વધુમાં ફર્માવ્યું, મને મારી જિંદગીમાં એવા ઘણા લોકોને મળવાનો સંજોગ બન્યો જેમની નજરોમાં સમયની કિંમત દીનાર તથા દિરહમ કરતાં કેટલાય અંશે અધિક હતી. અને જેઓ દિરહમ તથા દીનાર કરતાં પોતાના સમયના રક્ષક હતા. (અઝઝહદ વરફાઈક ઈબ્ને મુબારક, ૧/૧૧, અલ્લકત વ અહમિયહ ફી હયાતુલ મુસ્લિમ, ૧/૩૮, મૌસૂઅતુદ્દિફાઅ અન રસૂલુલ્લાહ, ૪/૧૮૧)

એક અન્ય જગાએ ફર્માવે છે કે, લોકો ! જલ્દી કરો ! જલ્દી કરો ! તમારી જિંદગી શું છે ? આ જ સ્વાસ તો છે કે જો રોકાય જાય તો તમારા આ અમલોનો કમ પણ કટ થઈ જાય. જેનાથી તમે અલ્લાહ સુબ્હાનહૂ વ તઆલાનો કુર્બ હાંસલ કરો છો.

ખુદા એ શખ્સ પર રહમ ફર્માવે જેણે પોતાનું નિરીક્ષણ કર્યું અને પોતાના ગુનાહો પર આંસુ વહાવ્યાં. આ કહ્યા પછી આપે સૂરએ મરયમની આ

આયતની તિલાવત કરી : **إِنَّمَا نُعَدُّكُمْ عَدًّا** "અને અમે તો એમની ગણત્રી પૂરી કરીએ છીએ." (સૂ. મરયમ, આ. ૧૯/૮૪)

હુજુતુલ ઈસ્લામ ઈમામ મુહમ્મદ ગિઝાલી **رحمة الله عليه** ફર્માવે છે કે અહીં આ આયતમાં "ગણત્રી"થી મુરાદ એ જ સ્વાસોની ગણત્રી છે.

(અહયાઉલ ઉલૂમુદ્દીન, ૪/૪૬૦)

જેથી આપણે પણ આપણી જિંદગીની કુદર કરતાં એ કોશિશ કરવી જોઈએ કે આપણી દરેક આવનારી ઘડી ગુજરી ગયેલી ઘડી કરતાં બેહતર છે. આ રીતે ઘડીઓની બેહતરીથી મિનિટ બેહતર થશે અને કલાકોના બેહતર થવાથી દિવસ બેહતર થશે અને દિવસોના બેહતર થવાથી અઠવાડિયુ બેહતર થશે, અને અઠવાડિયાંઓના બેહતર થવાથી મહિનો બેહતર થશે, અને મહિનાઓ બેહતર થવાથી વરસ બેહતર થશે. અને આ રીતે આપણી જિંદગીની દરેક ઘડી ખૈર તથા ભલાઈથી ભરપુર થઈ જશે. ઈન્શા અલ્લાહ !

★ **હઝરત દાઉદ તાઈ** **رضي الله عنه** ★

એ જ પ્રમાણે હઝરત દાઉદ તાઈ **رحمة الله عليه** (હિ.સ. ૧૬૬)ના બારામાં આવે છે કે આપ રોટલીના ટુકડાઓને પીસીને પી જતા અને કહેતા કે જેટલા સમયમાં માણસ રોટી ચાવીને ખાશે એટલી વારમાં પચાસ આયતો પઢી લેશે.

(સયદુલ ખાતિર, ૧/૧૬૨)

★ **ખલીલ બિન અહમદ નહવી** **رضي الله عنه** ★

અલ્લામા ખલીલ બિન અહમદ નહવી ફરાહીદી (વફાત : હિ. ૧૭૦) નહવ તથા લુગતના ઈમામ અને ઈલ્મે ઉરૂઝના મૂજિદ (શોધક) છે. એકવાર અબ્દુલ્લાહ બિન મુકુફફઅ તેમની પાસે આવ્યા. બંનેવ પૂરી રાત ઈલ્મી ચર્ચા કરતા રહ્યા. સવારે લોકોએ ખલીલને અબ્દુલ્લાહના બારામાં પૂછ્યું તો ફર્માવ્યું, તેમનો ઈલ્મ તેમની બુદ્ધિ કરતાં વિશેષ છે. (દફયાતુલ અઅયાન, ૨/૨૪૬)

ઈલ્મી સિફતોની સાથે ઝુહદ તથા તકવો અને કુનાઅત તથા બેનિયાઝીમાં

પણ તે અનોખા હતા. દુનિયાની ફનાઈયત તેમના પર સંપૂર્ણપણે જાહેર હતી, જેના વિશે તેમણે ઘણા બધા યાદગાર શેઅરો પણ કહ્યા છે. તો જ્યારે આવનાર ફનાની નિકટતાનો એહસાસ માણસને થવા લાગે તો પછી તે જિંદગીના એક એક શ્વાસની કિંમત હાંસલ કરવાની ફિકરમાં જોડાયેલ હોય છે. ખલીલ બિન અહમદને અલ્લાહ તઆલાએ આ એહસાસ અતા કર્યો હતો. જેમ કે તેઓ કહ્યા કરતા હતા : "أثقل ساعاتي على ساعة آكل فيها" "તે ઘડીઓ મારા પર ભારે ગુજરે છે જેનામાં હું ખાવા ખાય રહ્યો હોઉં છું."

(અતઝકેરતુલ હમ્દુવિયહ, ૯૫/૩, મુહાઝેરાતુલ અદિબ્બા, ૧/૨૮૮ વગેરે)

આખરી ઉમરમાં ઈરાદો કર્યો કે હિસાબનો કોઈ આસાન પ્રકાર ઘડવામાં આવે જેને સમજવામાં કોઈ મુશ્કેલી પેદા ન થાય. જેથી પોતાના મામૂલના પ્રમાણે જ્યારે એ પ્રકારના ઘડતરની ફિકરમાં લાગ્યા તો એ ધુનમાં એવા મગ્ન થયા કે દુનિયા તથા તેનામાં રહેલ ચીજોની કોઈ ખબર ન રહી ! એની ધુનમાં ખોવાયેલ એકવાર મસ્જિદમાં ગયા તો મસ્જિદના થાંભલા સાથે જઈને ટકરાયા તો પડી ગયા અને ઈન્તેકાલ કરી ગયા. (દફયાતુલ અઅયાન, ૨/૨૪૯, અલ અઅલામ ઝરકલી, ૨/૩૧૪, કારવાને ઈલ્મ ઓર મતાએ વફત)

★ હઝરત ઈમામ અબૂ યૂસુફ رضي الله عنه ★

ઈમામે આ'ઝમ અબૂ હનીફા رضي الله عنهના ખાસ શાગિર્દ હઝરત ફાઝી અબૂ યૂસુફ رضي الله عليه (વફાત : હિ. ૧૮૨)ના બારામાં ફાઝી ઈબ્રાહીમ બિન જરાહ رضي الله عليهએ એક એવો બનાવ વર્ણવ્યો છે જેનાથી અંદાજો થાય છે જિંદગીની દરેક દરેક ઘડીને ખૈર તથા ભલાઈ વડે શણગારવાની તેમને કેટલી ફિકર હતી.

ફાઝી ઈબ્રાહીમ કહે છે કે ઈમામ અબૂ યૂસુફ બીમાર થયા તો હું તેમની ખિદમતમાં અયાદતના માટે હાજર થયો એ વખતે એમના પર બેહોશીનો આલમ છવાયો હતો. કાંઈક રાહત થવા પર મને ફર્માવ્યું, ઈબ્રાહીમ ! આ મસ્અલામાં તમે શું કહો છો ? મેં આશ્ચર્યપૂર્વક કહ્યું કે શું આ હાલતમાં પણ તમને મસ્અલા મસાઈલની ફિકર છે ? ફર્માવ્યું, એમાં વાંધો જ શું છે ? શક્ય

છે એ દર્સ તથા ચર્ચા આપણી નજાતનો સબબ બની જાય. પછી ઈમામ અબૂ યૂસુફે ફર્માવ્યું, ઈબ્રાહીમ ! જમરાની રમીમાં કયો તરીકો અફઝલ છે ? ચાલતાં ચાલતાં કરવામાં આવે કે સવાર થઈને ? મેં કહ્યું, સવાર થઈને. ફર્માવ્યું, તમે ગલતી કરી ! મેં કહ્યું, તો પછી ચાલીને ફર્માવ્યું, ફરી ઠોકર ખાધી. મેં અર્ઝ કરી, અલ્લાહ આપને ખુશ રાખે, તો આપ જ એના બારામાં સંતોષકારક જવાબથી નવાઝી દો. આપે ફર્માવ્યું, તે જે જમરાની પાસે દુઆના માટે ઉભો હતો તો તેના માટે અઝફલ એ છે કે ચાલતાં ચાલતાં રમી કરે. અને જે ત્યાં ઉભો ન હતો તેના માટે સવાર થઈને રમી કરવી અફઝલ છે.

ફાઝી ઈબ્રાહીમ કહે છે કે પછી હું ત્યાંથી ઉઠ્યો અને હજી તેમના ઘરના દરવાજા પર જ પહોંચ્યો હતો કે તેમનો અંતિમ અવાજ સાંભળ્યો અને તે માલિકે હફીફીથી જઈને મળ્યા.

(જવાહિરુલ મદીઅહ, ૧/૭૬, લાતહઝન, ૧/૩૮૨, મૌસૂઅતુલ ખતબ વદુરૂસ : ૧)

ફાઝી અબૂ યૂસુફની જિંદગીમાં દિલની પાકીઝગીનો બનાવ ઘણો જ મશહૂર છે. અને એનાથી સમયના મહત્વ પર ભરપુર રોશની પડે છે. તે પોતે જ ફર્માવે છે કે તાલિબે ઈલ્મીના જમાનામાં ઘરવાળાં મારા ખાવાની વ્યવસ્થા કરતાં કે થોડીક રોટીઓ દહીંની સાથે ખાય લેવામાં આવતી હતી તે જ ખાયને સવારમાં દર્સના વર્તુળમાં દાખલ થઈ જતો. પરંતુ જેઓ એ રાહ જોવામાં રહેતા કે તેમના માટે હરીસા અથવા અસીદા (એક પ્રકારનું ખાણું) તૈયાર થાય ત્યારે એનો નાશતો કરીને જાય, જાહેર છે કે એમના સમયનો ખાસ્સો હિસ્સો એ રાહ જોવામાં ખર્ચાય જતો. એટલા માટે જે ચીજો મને માલૂમ થઈ તેનાથી એ હરીસા તથા અસીદાવાળા લોકો મેહરૂમ રહી ગયા.

(તદવીને હદીષ, ૧૫૪)

★ હઝરત ફુઝૈલ બિન અયાઝ رضي الله عنه ★

મશહૂર આબિદ હઝરત હસન બિન અલી કહે છે કે એક દિવસે હઝરત ફુઝૈલ બિન અયાઝ رحمة الله عليه (વફાત : હિ. ૧૮૭)એ એક શખ્સને પૂછ્યું,

તમે જિંદગીની કેટલી વસંતો જોઈ ચૂક્યા છો ? કહું, સાઈઠ વરસ. ફર્માવ્યું, એટલે સાઈઠ વરસથી બારગાહે રબ્બુલ ઈઝ્જત સુધી પહોંચવાનો અમલ ચાલુ છે, ત્યારે તો તમારી મંઝિલ ઘણી નજીક આવી ગઈ હશે ? કહું, હે અબૂ અલી ! **إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ** ! **إِنَّا لِلَّهِ** હઝરત ફુઝૈલે ફર્માવ્યું, જે કલમએ ઈસ્તરજાઅ (એટલે **إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ**) તમે ઝબાનથી અદા કરી રહ્યા છો તેનો અર્થ ભાવાર્થ પણ કાંઈક સમજ્યો છે ? કહું, નહીં ! નવાઝિશ ફર્માવીને એની તફસીર કરી દો. આપે ફર્માવ્યું, જ્યારે તમે કહું, **إِنَّا لِلَّهِ** "તો એનો મતલબ છે **إِنَّا لِلَّهِ** "હું અલ્લાહનો બંદો છું." **وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ** "અને હું અલ્લાહની જ તરફ પલટીને જનારો છું. તો જેને એટલી ખબર છે કે તે અલ્લાહનો બંદો છે અને છેવટે તેની તરફ પલટીને જવાનું છે તો એને એ પણ માલૂમ હોવું જોઈએ કે તેને રજૂ પણ કરવામાં આવશે. પછી જ્યારે જેને અલ્લાહની સમક્ષ ઉભા રહેવાની ખબર થઈ જાય તો તેને એ પણ માલૂમ હોવું જોઈએ કે તેને પૂછતાછ થશે અને તે પોતાના કરેલાં કામોનો જિમ્મેદાર ઠરશે. અને જેને પોતે જવાબ આપવાનો છે એની જાણ થઈ જાય તેણે જોઈએ કે પહેલેથી જ સવાલના જવાબ તૈયાર રાખે.

આ સૂફિયાના તફસીર સાંભળીને તે શખ્સ બોલી ઉઠ્યો, હવે એ બતાવો કે નજાતનો શું માર્ગ છે ? આપે ફર્માવ્યું, ઘણી જ આસાન તદબીર છે. પૂછ્યું તે શું છે ? ફર્માવ્યું, સારો અમલ અપનાવો અને પોતાની બાકીની જિંદગી સમારી લો, તમારી આગલી પાછલી સર્વ ખતાઓ માફ કરી દેવામાં આવશે. પરંતું યાદ રાખજો ! જો તમારી બાકીની જિંદગી પણ ગફલતો તથા બુરાઈઓની ભેટ ચઢી ગઈ તો તમારે ભૂતકાળની અને ભાવિની દરેક બાબતે જવાબ દેવો પડશે અને તમારાથી દરેક માટે પૂછતાછ થશે. (હિલ્યતુલ અવલિયા, ૩/૪૦૪)

★ **હઝરત ઈમામ મુહમ્મદ શયખાની** رضي الله عنه ★

ઈમામ મુહમ્મદ બિન હસન શયખાની رحمة الله عليه (વફાત : હિ. ૧૮૯)ના નામથી ફિક્કહનો અદના તાલિબે ઈલ્મ પણ વાકેફ છે. અસલમાં તેમની જ

કોશિશના પરિણામે હનફી ફિક્હ સંપાદિત થયેલ છે. ઈલ્મ તેમનું ઓઢણુ બિછાનું હતું. અભ્યાસ એમનો બીજો સ્વભાવ થઈ ચૂક્યો હતો. ઈલ્મના શોખમાં રાત રાત સૂતા ન હતા. થાળીમાં પાણી રાખેલું હોતું. ઊંઘ આવતી તો પાણીથી ઉડાડી દેતા. એક વિષયથી ઉકતાઈ જતા તો બીજા વિષયનો તાર છેડી દેતા હતા. અને આ રીતે રાતનો કારવાં દબાયેલા પગલે પસાર થઈ જતો.

લોકોએ આ શબ બેદારી (રાત્રી જાગરણ)નું કારણ પૂછ્યું તો આપે ફર્માવ્યું, હું કેવી રીતે સૂઈ રહું જ્યારે કે આમ મુસલમાન અમારા પર ભરોસો કરીને સૂઈ રહ્યા છે કે અમે તેમની રહનુમાઈ કરીશું.

ઈલ્મની ભરચક વ્યસ્તતામાં પોતાના પોશાક સુધ્ધાંનો હોશ ન રહ્યો. ઘરવાળાં મેલાં કપડાં ઉતારવતાં તો ઉતારી દેતા, નહીં તો તેમને એની ફુરસદ જ ન રહેતી હતી. ઈલ્મ તથા અભ્યાસની એકાગ્રતામાં શક્ય તેટલી કોશિશ કરતા કે કોઈ દખલગીરી ન થાય.

તેમના ઘરે એક મરઘો હતો જેની બાંગ કોઈ વખતની પાબંદ ન હતી, કોઈ પણ સમયે ચિલ્લાવા માંડતો. ઈમામ મુહમ્મદે એને એક દિવસ પકડીને એવું કહેતાં ઝબહ કરી નાખ્યો કે આ વગર ફોગટનો મારા ઈલ્મ તથા અભ્યાસમાં આડ બનેલો છે ! આપ ફર્માવ્યા કરતા :
لذات الأفكار خیر من لذات الإبرار "ફિક્હ તથા નજરની લિજજતો સામે દોશીઓ (કુંવારીઓ)ની લિજજતો કાંઈ જ નથી !" (હદાઈકે હનફિયા, ૧૫૪)

ઈમામ મુહમ્મદની લખેલી કિતાબોની સંખ્યા લગભગ ૯૯૯ બતાવવામાં આવે છે. (અલજવાહિરુલ મુઝઈય્યહ, ૧/૭૬)

આપે જે મસાઈલ, કિતાબ તથા સુન્નત અને ઈજમાઅથી કાઢ્યા તેમની સંખ્યા દસ લાખ સિત્તેર હજાર એકસો બતાવવામાં આવી છે.

(હદાઈકે હનફિયા, ૨/૧૩૦)

એકવાર ઈમામ શાફઈ رحمته الله عليه ને ત્યાં રાતે રોકાણ કર્યું. ઈમામ શાફઈ તો રાતભર નફ્લો પઢતા રહ્યા અને આપ રાતભર સૂતા રહ્યા. ઈમામ શાફઈને

આ વાત ઘણી અજીબ લાગી. ફજરની નમાઝમાં વુઝૂના માટે પાણી લાવવામાં આવ્યું તો ઈમામ મુહમ્મદે એ પાણીથી વુઝૂ કર્યા વિના નમાઝ પઢી. તો ઈમામ શાફઈનું આશ્ચર્ય ઔર વધી ગયું ! પૂછતાં ફર્માવ્યું કે આપે તો અંગત લાભને લક્ષમાં રાખી રાતભર ઈબાદત કરી, તો હું પૂરી રાત ઉમ્મતના માટે જાગતો રહ્યો અને કિતાબુલ્લાહથી એક હજાર ઉપરાંત મસાઈલ કાઢ્યા. ઈમામ શાફઈ ફર્માવે છે કે, આ સાંભળીને હું મારી શબ બેદારી ભૂલી ગયો કે ઈબાદત કરતાં કરતાં જાગવું એટલુ મુશ્કેલ નથી જેટલુ આડા પડીને જાગવામાં આવે.

દુનિયાના મોટાભાગના વિસ્તારોમાં રિવાજ પામેલ હનફી ફિક્હ કિતાબ સ્વરૂપે ઉમ્મતની સામે રજૂ કરવાવાળા અને આટલાં મહામૂલ્ય કારનામાં અંજામ આપનારા ઈમામે આ ફાની દુનિયામાં કેવળ ૫૮ વરસ રોકાણ કર્યું !

★ હઝરત ઈબને ફાસિમ رضي الله عنه ★

હઝરત અબ્દુરહમાન ઈબને ફાસિમ رضي الله عنه (વફાત : હિ. ૧૯૧) તાલીમ તથા તર્બિયતમાં વ્યસ્તતાના બાબતે પોતાની જિંદગીનો એક દિલચસ્પ બનાવ વર્ણવે છે જેનાથી અંદાજો થાય છે કે તેમની નિગાહમાં ઈલ્મ તથા સમયનું શું મહત્વ હતું અને તેના માટે તેમણે શું શું નથી વેઠ્યું.

ફર્માવે છે કે નાની સરખી ઉમરમાં મારી પોતાની કાકીની પુત્રી (પિત્રાણ) સાથે શાદી કરી દેવામાં આવી. હજી થોડાક જ દિવસ તેણી સાથે પસાર થયા હતા એવામાં અચાનક ઈલ્મે દીનનો સોદો મારા માથામાં સમાય ગયો. મેં ખૂબ જ ચાહ્યું કે થોડાક વધુ દિવસો નવી નવેલી દુલ્હન સાથે પસાર કરી લઉં પણ ઈલ્મની પ્યાસે એની ઈજાઝત ન આપી ! અને મારે કોઈ પણ ભોગે દીની ઈલ્મની તલબ માટે નીકળી જવું પડ્યું.

ઘરેથી નીકળતી વખતે મેં પત્નીને કહ્યું કે ઈલ્મની પ્રાપ્તિ માટે જવું પડી રહ્યું છે એટલા માટે ખબર નથી કે કેટલો સમય નીકળી જાય. જેથી તમને ઈખ્તિયાર છે, ચાહો તો મારા નિકાહમાં રહો અને ચાહો તો તલાફ લઈ લો. પણ તેણીએ મારા નિકાહમાં રહેવાને અગ્રતા આપી.

જેથી હું ઘરેથી એ હાલતમાં નીકળ્યો કે તેણી ગર્ભવતી હતી. તલબ કેમ કે સાચી હતી એટલા માટે સફરની મુશ્કેલીઓને ગણત્રીમાં લીધા વિના હું થોડાક દિવસોમાં ઈલ્મ તથા ઈમાનના મર્કઝ મદીના મુનવ્વરા પહોંચી ગયો.

ઈબ્ને ફાસિમ કહે છે કે મેં હઝરત ઈમામ માલિક رحمة الله عليهના દર્સના વર્તુળમાં પોતાને જોડી દીધો અને સવાર સાંજ ઈલ્મના અલંકારોથી પોતાને શણગારતો રહ્યો. આમ તો દરેક સમયે જ અમે લખવા વાંચવામાં મશગૂલ રહેતા હતા પરંતુ સવારની સફેદી જાહેર થવાના સમયે હું હઝરત ઈમામ માલિકથી ખાસ રૂપે અમુક મસાઈલ તથા ત્રણ ચાર હદીષો સાંભળી લીધા કરતો હતો જ્યારે તે મસ્જિદના માટે વહેલી સવારે ઘરેથી નીકળી રહ્યા હતા, કેમ કે એ વખતે મારો સીનો ખૂબ જ વિશાળ હોતો અને દિગામ તથા ચિંતનને એ સમયે શીખવા માટે અધિક તૈયાર પામતો.

એક દિવસે એવું થયું કે હું મારા નિયમાનુસાર વહેલી સવારે આવ્યો. અને તેમના દરવાજાથી ટેકો લગાડીને બેઠો જ હતો એવામાં મારી આંખોમાં ઊંઘ ઉતરી આવી અને હું ત્યાં જ સૂઈ ગયો. એ દરમ્યાન હઝરત ઈમામ માલિક رحمة الله عليه મસ્જિદના માટે નીકળી પણ ગયા અને મને એનો ખયાલ સુધ્ધાં ન રહ્યો.

કહે છે કે થોડીક વારમાં ઘરેથી એમની એક કાળી સરખી કનીઝ નીકળી અને મને દરવાજા પર સૂતેલો જોઈને પોતાના પગ વડે ઠોકર મારતાં કહેવા લાગી કે તમારા આકા (ઈમામ માલિક) ઘણીવાર થઈ મસ્જિદે જઈ ચૂક્યા છે, એ તમારી જેમ ગાફિલ તથા લાપરવાહ નથી, બલકે તેમને સમયનો ઘણો જ ખયાલ હોય છે અને તે પોતાના મામૂલાતના ઘણા જ પાબંદ છે. આજે લગભગ ૪૯ વરસો થઈ ગયાં એ દરમ્યાન એમનો નિયમ રહ્યો છે કે તેઓ ફજરની નમાઝ ઈશાના વુઝૂથી અદા કરતા આવ્યા છે.

કહે છે કે આ સાંભળીને મારા દિલની આંખો ખુલી ગઈ અને મેં પોતે પોતાને ઈમામ માલિકના સખાવતના દર સાથે સાંકળી લીધો કે લગભગ ૧૭

વરસો સુધી સતત ખૂબ તનતોડ મહેનત સાથે, સમયની પાબંદી અને જિંમ્મેદારીની સાથે ઈલ્મ તથા અદબની પ્રાપ્તિમાં લાગેલો રહ્યો. આ દરમ્યાન ઈલ્મો ફઝૂલ હાંસલ કરવા સિવાય મેં ન કોઈ વેપાર કર્યો અને ન તો કોઈ અન્ય કામમાં પોતાને મશગૂલ રાખ્યો.

કહે છે કે એક દિવસ નિયમાનુસાર હું તેમના દર્સના વર્તુળમાં બેઠો હતો એવામાં મિસરના હજજાજનો એક કાફલો દેખાયો જેમાં એક દૂબળો ખૂબ સૂરત નવયુવાન પણ સામેલ હતો. અમારી પાસે આવીને તેણે ઘણી જ નિયાઝમંદીની સાથે સલામ અર્ઝ કરી, અને પૂછ્યું કે શું તમારા લોકોમાં ઈબ્ને ફાસિમ નામના કોઈ બુઝુર્ગ છે ? તો લોકોએ મારી તરફ ઈશારો કરતાં કહ્યું કે, આ છે ! કહે છે કે આ સાંભળીને તે યુવાન મારી પાસે આવ્યો અને મારી આંખો અને મારા હાથ ચૂમવા લાગ્યો જેમાંથી એવી ખુશ્બુ ઉઠી રહી હતી જેણે મારાં નસ્કોરાંને સુગંધિત કરી દીધાં હતાં. પછી ખબર પડી કે તે મારો પોતાનો પુત્ર છે જેને ઘરથી નીકળતી વખતે તેની માના પેટમાં અમાનત રૂપે છોડીને આવ્યો હતો અને હવે તે ભરપુર યુવાન થઈ ચૂક્યો છે.

આ બનાવથી કાંઈક અંદાજો કરી શકાય છે કે તેઓ ઈલ્મ તથા સમય પ્રત્યે કેટલા સાવધાન તથા વફાદાર લોકો હતા, અને એના માટે તેમણે કેટલી મહાન મહાન કુર્બાનીઓ કેટલા ખુશીપૂર્વક સહન કરી લીધી હતી.

(તરતીબુલ મદારિક વ તફરિબુલ મસાલિક, પેજ-૧૫૭)

★ હઝરત વકીઅ ઈબ્ને જર્હિ رضي الله عنه ★

હઝરત વકીઅ ઈબ્ને જર્હિ رضي الله عنه (વફાત : હિ. ૧૯૬)ની ગણના ઈમામે આ'ઝમ અબૂ હનીફાના માયાનાઝ શાગિર્દોમાં થાય છે. અને ઈસ્લામના ત્રણ જલીલુલ ફદર ફરઝંદ હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને મુબારક, ઈમામ અહમદ ઈબ્ને હંબલ અને યહ્યા ઈબ્ને મુઈન, હઝરત વકીઅની શાગિર્દાના સંબંધથી જોડાયેલા જોવા મળે છે. હઝરત સુફ્યાન ધૌરી رضي الله عنهએ હઝરત વકીઅ ઈબ્ને જર્હિને જોઈને ફર્માવ્યું હતું, આ મહાન શાન લઈને

દુનિયાથી વિદાય થશે. (તહઝીબુલ કમાલ, ૩/૪૭૮)

હઝરત વફીઅ ઈબ્ને જર્હાહ કિબ્લા રૂખ બેસતા અને કિબ્લા રૂખ બોલતા, દરરોજ રાત્રે કુર્આન મજીદનો એક ખત્મ કરતા અને દિવસે રોઝો રાખતા, આ આ જિંદગીભર મામૂલ રહ્યો.

(હિલ્યતુલ અવલિયા, ૮/૩૬૯, તહઝીબુલ કમાલ, ૩૦/૪૮૧)

તેમણે જિંદગીની સવાર સાંજને એક અમલી બંધારણની પાબંદ કરી લીધી હતી. અને વળી સમયને ફાબૂમાં રાખવો એના વિના ન કેવળ મુશ્કેલ બલ્કે અશક્ય છે.

હઝરત વફીઅ ઈબ્ને જર્હાહ رضي الله عنهના સમયના મેનેજમેન્ટની કહાની ખુદ તેમના પુત્રની ઝબાની સાંભળો : "મારા પિતા હમેશાં રોઝો રાખતા. સમયની સેટિંગ કાંઈક આ પ્રમાણે હતી કે સવાર સવારમાં ઉઠતા, નમાઝ વગેરેથી ફારિગ થઈને દર્સના વર્તુળમાં આવી જતા. હઠીષ પઢાવતા. દિવસ ખાસો ચઢી જતો ત્યારે મજલિસથી ઉઠીને ઘરે આવતા. ઝોહર સુધી આરામ કરતા, ઝોહરની નમાઝ માટે ઉઠતા અને નમાઝ અદા કર્યા બાદ એ સડકની તરફ ચાલવાનો મામૂલ હતો જે બાજુથી પાણી ભરવાવાળા ભિશ્તી પખાલો ભરી ભરીને શહેરની તરફ લાવતા હતા. ત્યાં દરેકને પૂછતા કે કુર્આન એને કેટલું યાદ છે. જેને યાદ ન હોતું તેને કુર્આનની એટલી સૂરતો યાદ કરાવતા જે નમાઝ પઢવા માટે પૂરતી હોય. અસર સુધી એ જ કામ કરતા. અસરની નમાઝ પોતાની મસ્જિદમાં પઢતા. નમાઝ પછી દર્સે કુર્આન આપતા. થોડોક સમય જો બચતો તો અલ્લાહની યાદમાં મશગૂલ થઈ જતા. મગરિબની નમાઝ બાદ ઘરે તશરીફ લાવતા. ત્યારે ઈફતારનું ખાવા હાજર કરવામાં આવતું. દસ રતલ (પાંચ શેર)થી ઓછી માત્રા સર્વ થઈને ખાણાની ન હોતી. ખાધા પછી નબીઝ (ખજૂરનું બોળેલ તાજુ પાણી) આપવામાં આવતું. નબીઝની આ માત્રા પણ દસ રતલ જેટલી હોતી. જેટલું જીવ ચાહતો પી લેતા. જે બચી જતું તેને સામે રાખીને નમાઝના માટે ઉભા થઈ જતા અને રાતના મામૂલાત શરૂ કરી

દેતા. નમાઝની બે કે બેથી વધુ રકાતોથી ફારિગ થતા તો સામે રાખેલા નબીઝના પાત્રથી પીતા. જ્યારે નમાઝ પઢતાં પઢતાં આખું પાત્ર ખત્મ કરી નાખતા તો પછી સૂઈ રહેતા. (તારીખે બગદાદ, ૬/૧૬૧)

દિવસભર રોઝો રાખવાથી કમજોરી પેદા થઈ જતી જેથી રાતના મામૂલાત પૂરા કરવા માટે કમજોરીને નબીઝની શક્તિ વડે દૂર કરતા. જ્યારે સુસ્તી મેહસૂસ થતી તો પી લેતા. જ્યારે તે પૂરી થઈ જતી તો સૂઈ જતા.

અંદાઝો લગાડો કે આપ કેવી રીતે પોતાની ઘડીઓની રક્ષા કરતા અને આપણને કલાકોની ફિકર નથી !

★ હઝરત ઈમામ શાફૈઈ رضي الله عنه ★

હઝરત ઈમામ શાફૈઈ رضي الله عنه (વફાત : હિ. ૨૦૪) ફર્માવે છે કે એક મુદત સુધી મેં સૂફિયાએ કિરામની સોહબત અપનાવી. તો એમના બે વાક્યો વડે મને ઘણો જ અધિક ફાયદો હાંસલ થયો. એક એ કે : الوقت سيف ان لم تقطعه قطعك "સમય તલ્વાર છે, જો તમે એને ન કાપ્યો તો તે તમને કાપી નાખશે."

અને બીજું વાક્ય : ان لم تشغلها بالحق والاشغتك بالباطل "તમે જો તમારા નફસને હક્ક તથા સદાકૃતના કામોમાં મશગૂલ ન કર્યો તો તે તમને બાતિલ તથા નિરર્થક કામોમાં જોડી દેશે." (અલ જવાબુલ કાફી, ઈબ્ને કૈયિમ જવઝિયહ, ૧/૧૦૯, મદારિજુસ્સાલિકીન, ૩/૧૨૯....વગેરે)

રમઝાન મુબારકમાં ૬૦ વખત કુર્આન મજીદ ખત્મ કરવાનો નિયમ હતો. નિરર્થક તથા લાભ વિનાનાં કામોમાં સમયની વેડફણીથી બચવાની ખૂબ જ તાકીદ કરતા અને ફર્માવતા : "લાભ વિનાના કામોથી બચવામાં દિલ પર નૂર છવાયેલુ રહે છે. એકાંતમાં અને લોકોથી અલગ રહેવા પ્રોત્સાહિત કરતા કે જેથી સમય બર્બાદ ન થાય. ઓછું ખાવાની તાકીદ કરતા. કેમ કે અધિક ખાવાથી ઊંઘ સવાર થવા માંડે છે. મૂર્ખ તથા બેવકૂફની સોહબતથી ખૂબ જ તાકીદથી મના કરતા હતા. (તહઝીબુલ અસ્મા વલ્લુગાત, ૧/૫૫)

★ હઝરત ઓબૈદ બિન યઈશ رضی اللہ عنہ ★

એ જ પ્રમાણે ઈમામ બુખારી તથા ઈમામ મુસ્લિમ
عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَرْثَدَانَ શયખ હઝરત ઓબૈદ બિન યઈશ (વફાત : હિ.
૨૨૯)ના બારામાં પણ આવ્યું છે કે તેઓ હદીષે નબવી લખવામાં એટલા
વ્યસ્ત તથા ખોવાયેલા રહેતા કે તેમને ખાવા પીવાનો કાંઈ ખયાલ જ ન રહેતો.

અમ્માદ બિન રજા વર્ણવે છે કે, "મેં શયખ ઓબૈદને એવું ફર્માવતાં
સાંભળ્યા કે મેં ત્રીસ વરસો સુધી રાતે મારા હાથ વડે ખાવા નથી ખાધું. મારી
બહેન મારા મોંમાં કોળિયા રાખતી અને હું હદીષો લખતો રહેતો !"

(અલ જામિઉલ અખ્લાક-ખતીબ બગદાદી, ૨/૧૮૭,
સિયરે અઅલામુન્નબલા, ૧૧/૪૫૯, મૌસૂઅતુલ ખતીબ વદુરુસ-૧)

★ હઝરત યહ્યા બિન મુઈન رضی اللہ عنہ ★

હઝરત અબૂ ઝકરિયા યહ્યા બિન મુઈન બગદાદી رَضِيَ اللَّهُ عَلَيْهِ (વફાત : હિ.
૨૩૩)ની પ્રશંસા પાત્ર ખૂબીઓવાળી જાતથી હદીષનો અદના તાલિખે ઈલ્મ
પણ સારી રીતે વાકેફ છે. તે અસ્માએ રિજાલના જબરદસ્ત આલિમ અને
હદીષના ફકીહુલ મિષાલ (અજોડ) મુહદિષ હતા. આલમ એ હતો કે ઈમામ
ઈબ્ને હંબલનો એમની બાબતે અફીદો હતો કે જે હદીષને યહ્યા ઈબ્ને મુઈન
નથી જાણતા તે હદીષ નથી, બલકે એવું કહો કે તેમનું સર્જન જ એ હેતુસર થયું
હતું કે હદીષોના ભંડારોના ચહેરાને મૌઝૂઅ (બનાવટી) હદીષોની ધૂળથી
સાફ કરી આપે. (અલ અબર ફી ખબર મન ગબર, પેજ-૭૮)

પિતાથી વારસામાં લગભગ એક લાખ દિરહમ મળ્યા હતા તે સઘળા
ઈલ્મે હદીષની તલબમાં ખર્ચી કાઢ્યા. ઈલ્મની રાહમાં મહેનત તથા તકલીફ
અને જિદ્દો જેહદ (કોશિશ)ની હાલત એ હતી કે તેઓ ખુદ કહેતા હતા કે, મેં
મારા હાથો વડે દસ લાખ હદીષો લખી છે, અને એક હદીષ જ્યાં
સુધી પચાસ વખત ન લખી લેતો ત્યાં સુધી દિલી સંતોષ ન થતો.

(સિયરે અઅલામુન્નબલા, ૧૧/૭૫, ૭૭)

હઝરત સાલેહ બિન અહમદ કહે છે. કે અબૂ ઓબૈદુલ્લાહ પોતાના પિતાના હવાલાથી વર્ણવે છે કે યહ્યા બિન મુઈને ૧૦૪ બોકસો અને ચાર મોટા ઘરથી ભરેલી કિતાબો પોતાની પાછળ છોડી.

ઈલ્મે હદીષના નશાથી ચૂર હાફિઝ ઈબ્ને મુઈનને આખરી આરામગાહ જન્નતુલ બક્કીઅના તે ઈલ્મો હુનરના ગહવારામાં નસીબ થઈ જેના ઝર્કા ઝર્કામાં શમ્સો કુમર ખ્વાબીદા (સૂરજ તથા ચાંદ સૂતેલા) છે.

(સિયરે અઅલામુન્નબલા, ૧૧/૮૪)

★ હઝરત હારિષ બિન અસદ رضي الله عليه ★

હઝરત હારિષ બિન અસદ મહાસબી (વફાત : હિ. ૨૪૩) ફર્માવે છે કે અલ્લાહની ઈજ્જતની કુસમ ! જો માલ તથા દૌલત થકી સમયની ખરીદારી શક્ય હોત તો હું કશાય નુકસાનની પરવા કર્યા સિવાય પોતાના સર્વ માલો ખર્ચ કરીને કેટલોક સમય ખરીદી લેત જેથી ઈસ્લામ તથા મુસ્લિમોની ખિદમતનો કાંઈક અધિક મોકો મળી શકે.

એમને કહેવામાં આવ્યું, આપની ખ્વાહિશ એના સ્થાને યોગ્ય છે પણ એ તો બતાવો કે છેવટે આ સમય ખરીદશો કોની પાસેથી ? આપે ફર્માવ્યું, નવરા બેસી રહેનારાઓ પાસેથી !

(મોસૂઅતુલ ખતબ વફુરુસ : ૨, અલવક્ત વ અહમિયહ ફી હયાતિલ મુસ્લિમીન, ૧/૧૧૫૩)

★ અલ્લામા અમ્ર બિન મહબૂબ જાહિઝ ★

અમ્ર બિન મહબૂબ જાહિઝ (વફાત : હિ. ૨૫૫) મઅતઝલી હતા, અને મોઅતઝલાના એક પૂરી દબિસ્તાને ફિકના બાની હતા. તે પોતાની જાતમાં વિવિધ ખૂબીઓ તથા ગુણોની અંજૂમન હતા. તેમનો દીન તથા અફીદો તો હમેશાં શંકાસ્પદ રહ્યો પણ તેમનાં અદબી (સાહિત્યિક) કારનામાંઓને અરબી અદબે કદી શકની નિગાહથી નથી જોયો

વિચારવા લાયક વાત એ છે એક ગુમનામ ખાનદાનમાં પેદા થનાર

જાહિઝ શેઅરો અદબની બુલંદીઓ સુધી આમ જ તો નથી પહોંચી ગયા બલકે ફિતરતના વિશ્વવ્યાપી ઉસૂલના પ્રમાણે તેમણે પણ મહેનત તથા અભ્યાસની તે સર્વ મંઝિલો પસાર કરી દીધી જે આ મકામ પર ફઠમ રાખવા માટે પ્રથમ શર્તની હૈસિયતથી પાર કરવા પડે છે.

જેમ કે સમયની ફઠર તથા કિંમત, જિંદગીનું મહત્વ તથા અભ્યાસમાં મહેનત તથા મશગૂલિયતનો આલમ એ હતો કે કિતાબોની દુકાનો ભાડે લઈ લઈને રાત રાતભર અભ્યાસ કરતા. (ફેહરિશ્તે ઈબ્ને નદીમ : ૧૩૦)

કોઈ કિતાબ ઉઠાવી લેતા તો જ્યાં સુધી શરૂથી છેવટ સુધી ખત્મ ન કરી દેતા ત્યાં સુધી કિતાબ હાથથી મૂકતા ન હતા. (દાઈરુલ મઆરિફે ઈસ્લામિયા, ૭/૨૦)

સમયની ફઠર અને ઈલ્મની રાહમાં મહેનત તથા તકલીફ તથા જિદો જેહદનું જ પરિણામ હતું કે તેમણે કેટલીય લોકપ્રિય કૃતિઓ છોડી. તેમની કિતાબોની સંખ્યા બસો બતાવવામાં આવે છે પણ સમય ચક્રએ મોટાભાગની પર પડદો નાખી દીધો છે. લગભગ ૮૦ જેટલી તેમની કિતાબો છપાયેલ તથા લિખિત મેટરના રૂપે અત્યારે મૌજૂદ છે. જેમાં અલબયાન વત્તબય્થીન, વિવિધ રંગી તથા પોતાની અંદર હજાર દિલચસ્પીઓનો સામાન ધરાવનારાં પુર બહાર લખાણોનો એ જીવતો જાગતો નમૂનો છે. એ જ પ્રમાણે તેમની "કિતાબુલ હયવાન" પણ વિશ્વ વિખ્યાત છે. અને કિતાબુલ નજલા"નું શું કહેવું ?! તે ખૂબીઓ તથા કલાઓનો એક એવો કલાત્મક નમૂનો છે અને અજમીઓની બુરાઈની એવી જાનદાર સમીક્ષા છે જેનું દષ્ટાંત અરબી સાહિત્યમાં ભાગ્યે જ જોવા મળે.

છેલ્લી ઉમરમાં શરીરનો અડધો હિસ્સો લકવાગ્રસ્ત થઈ ગયો, પરંતું અભ્યાસનું કાર્ય આ હાલતમાં પણ ચાલુ રાખ્યું. કિતાબોના ઢગલામાં પડીને અભ્યાસ કરતા રહેતા. એવામાં એક દિવસ આસપાસ રાખેલી કિતાબો તેમના પર પડી. લાચાર તથા બીમાર શરીર ઉઠવાની શક્તિ ક્યાંથી લાવતુ ! આ રીતે પોતાની મહબૂબ કિતાબોમાં જ દબાયને જાન, જાને

આફરીનના હવાલે કરી દીધી. (કીમતુઝઝમન, પેજ-૪૪ બ હવાલા કારવાને ઈલ્મ
ઓર મતાએ વક્ત, બતગૈયુરે ફલીલ)

★ હઝરત મુહમ્મદ બિન સહનૂન رضي الله عنه ★

મશહૂર માલિકી આલિમ તથા મુહદ્દિષ હઝરત મુહમ્મદ બિન સહનૂન
رحمة الله عليه (વફાત : ૨૫૬)ના બારામાં એક આશ્ચર્યજનક બનાવ મળે છે કે
આપ રાતના સમયે કિતાબના લેખનમાં મશગૂલ હતા. ઉમ્મે કુદામ નામની
આપની બાંદી ખાવા લઈને હાજર થઈ તો આપે ફર્માવ્યું, જરા થોભો ! અત્યારે
હું ઘણો જ મશગૂલ છું. બીચારી બાંદી પર જ્યારે ઈન્તેઝારની ઘડીઓ લાંબી
થઈ ગઈ તો તેણીએ જાતે જ લુકમા બનાવીને તેમના મોઢામાં નાખવાનું શરૂ
કરી આપ્યું. આ જ વ્યસ્તતામાં આખી રાત પસાર થઈ ગઈ, ત્યાં સુધી કે
ફજરની અઝાન થઈ ગઈ. મુહમ્મદ બિન સહનૂને ફર્માવ્યું, હે ઉમ્મે કુદામ !
અમે રાતમાં તમારાથી ગાફિલ થઈ ગયા. તમારી પાસે જે કાંઈ ખાવા માટે
હોય તે લઈ આવો. બાંદીએ કહ્યું, હુઝૂર ! વલ્લાહ ! મેં તો ખાવા રાતમાં
આપને ખવડાવી દીધું હતું ! તેમણે કહ્યું, આશ્ચર્ય છે ! મને તો એનો ભાન જ
થયું ! (તરતીબુલ મદારિક વ તફરીબુલ મસાલિક, ૧/૨૮૪)

★ હઝરત ઈમામ બુખારી رضي الله عنه ★

ઈસ્લામી ઈતિહાસના અબકરીયુલ આ'ઝમ અને હદીષના ચમનના ગુલે
સર સબ્દ ઈમામ બુખારી رحمة الله عليه (વફાત : ૨૫૬)નો આલમ એ છે કે તે ખુદ
ફર્માવે છે : નાની વયમાં હું મુહદ્દિષ દાખલીની પાસે જવા લાગ્યો હતો. એક
દિવસે એવું થયું કે તે સનદે હદીષ બયાન કરતાં કરતાં કહેવા લાગ્યા :
سفيان عن أبي الزبير عن ابراهيم મેં તેમને કહ્યું, હઝરત ! અબૂ ઝુબૈરે
ઈબ્રાહીમથી રિવાયત નથી કરી. તેમણે મને ખખડાવ્યો. મેં અસલની તરફ
રુજૂઅ કરવા કહ્યું. ઘરમાં જઈને જ્યારે અસલ જોઈ આવ્યા તો કહેવા લાગ્યા,
છોકરા ! ઈબ્રાહીમથી રિવાયત કોણ કરી રહ્યું છે ? મેં કહ્યું, ઝુબૈર ઈબ્ને અદી.
તો મારાથી ફલમ લઈને પોતાની કિતાબની સુધારણા કરી અને ફર્માવ્યું કે તમે

ઠીક કહું ! ઈમામ બુખારીને જ્યારે પૂછવામાં આવ્યું કે એ વખતે આપની ઉંમર કેટલી હતી ? કહેવા લાગ્યા, લગભગ ૧૧ વરસ. (તારીખે બગદાદ, ૨/૭)

૧૧ વરસના આ નાના બાળકને જુઓ અને ઈમામ દાખલી જેવા મહાન મુહદ્દિષની સનદમાં ચૂક પર ભરી જમલિસમાં ચેતવવાને જુઓ. એનાથી અંદાજો લગાડી શકાય છે કે કુદરત આવનારા સમયમાં આ બાળકથી હદીષે રસૂલની કેટલી મહાન ખિદમત લેવા ચાહતી હતી.

હજી ઉમરનું અઠારમું વરસ હતું એવામાં સહાબાએ અને તાબઈને કિરામના કથનો પર આધારિત એક મહાન કિતાબ "કુઝાયા અસ્સહાબા વત્તાબઈન"ના નામથી લખી. અને એ જ ઉમરમાં પોતાની વિશ્વ વિખ્યાત કિતાબ "અત્તારીખુલ કબીર" પણ લખી.

રૌઝએ અત્હરની પાસે મદીના તયબહની મુનવ્વર ફઝાંઓ (વાતાવરણ) તથા ચાંદની રાતોમાં લખવામાં આવેલી આ મુબારક કિતાબના બારામાં ખતીબે બગદાદીએ સઈદ ઈબ્ને આસની આ સમીક્ષા નકલ કરી છે કે, "જો કોઈ શખ્સ ચાહે તો ત્રીસ હજાર હદીષો જ કેમ ન લખી દે, તેમ છતાં તે બુખારીની "તારીખે કબીર"ને નથી પહોંચી શકતો. (તારીખે બગદાદ, ૨/૮)

હઝરત સલીમ બિન મુજાહિદ આ સાંભળીને એની તલાશમાં નીકળ્યા. મુલાકાત કરીને પૂછ્યું, સિત્તેર હજાર હદીષોના હિફ્ઝ (મોઢે યાદ)નો આપનો દાવો છે ? ઈમામ બુખારી કહેવા લાગ્યા, જી હા ! બલ્કે એનાથી પણ વધુ ! એનાથી વધીને એ કે જે સહાબી તથા તાબઈની હદીષ તમને સંભળાવીશ એ તમામના જન્મ, મૃત્યુ તથા રહેઠાણનો પણ ઈલ્મ ધરાવું છું.

(તહઝીબુલ કમાલ, ૨૪/૪૬)

પછી એક સમય આવ્યો કે ઈમામ બુખારીએ ફર્માવ્યું કે મને એક લાખ સહીહ હદીષો અને બે લાખ ગૈર સહીહ હદીષો મોઢે છે.

(સિયરે અઅલામુન્નબલા, ૧૨/૪૧૫, તહઝીબુલ અસ્મા વલ્લુગાત, ૧/૬૮)

હઝરત યૂસુફ બિન મરૂઝી કહે છે કે હું બસરાની જામેઅ મસ્જિદમાં

હતો. કોઈએ એલાન કર્યું કે બુખારી આવ્યા છે, તેમની શોધમાં નીકળો. લોકો નીકળી પડ્યા તો હું પણ સાથે થઈ ગયો.

શું જોઉં છું કે થાંભલાની પાછળ નમાઝમાં વ્યસ્ત એક જવાન શખ્સ છે જેની દાઢીએ હજી સફેદીને ઈજાઝત આપી ન હતી. આ હતા બુખારી !

જેવા નમાઝથી ફારિગ થયા તો લોકોએ હદીષની મજલિસ ગોઠવવાની માગણી કરી. ઈમામ ઈન્કાર કેવી રીતે કરતા ? હદીષની મજલિસોથી જ તો તેમની જિંદગીનો ચમન આબાદ હતો. મુહદ્દિષો, ફક્રીહો તથા હાફિઝોની એક મોટી ભીડ જમા થઈ ગઈ. હજી પઢવાનું શરૂ ન કર્યું હતું એવામાં મજમાને કહેવા લાગ્યા, હું એક ઓછી વયનો માણસ છું આ લોકોએ મને હદીષ ઈમ્લા (પઢવા)ની માગણી કરી તો હવે મુનાસિબ એ છે કે હું તમને એવી હદીષ સંભળાવું જે આપની પાસે પહેલેથી ન હોય, જેથી આપ સૌ લાભાવંત થઈ શકો.

પછી આ પ્રમાણે પઢવાનું શરૂ કર્યું :

حدثنا عبد الله بن عثمان --- قال : ثنا أبي عن شعبة عن منصور عن سالم بن أبي الجعد عن انس ان اعرابيا جاء الى النبي فقال : يا رسول الله ! الرجل يحب القوم --- الخ.

સનદ તથા હદીષ સંભળાવ્યા બાદ કહેવા લાગ્યા, તમારી પાસે આ હદીષ છે તો ખરી પરંતું મન્સૂરના તરીકાથી નથી.

આ રીતે ઈમ્લા કરાવતા રહ્યા અને દરેક હદીષ બાદ ફર્માવતા રહ્યા કે આ હદીષ તમારી પાસે ફલાણા રાવીના તરીકાથી છે, મારા વર્ણવેલા રાવીના તરીકાથી નથી. મજલિસ બરખાસ્ત થઈ તો મજલિસવાળા આશ્ચર્યમાં ગરકાવ હતા.

હાની બિન નઝર કહે છે કે અમે શામ (સીરિયા)માં મુહમ્મદ બિન યૂસુફ ફર્યાબીની પાસે હતાં. જવાન હતા જેથી જવાનોની જેમ મિજાઝ હંસી મજાક રહેતો. પરંતું બુખારી કેવળ ઈલ્મ પર જ છવાયેલા રહેતા. અમારી સાથે શરીક ન થતા હતા. (સિયરુલ અઅલામુનનબલા, ૧૨/૪૦૫)

ઈમામ બુખારી رضي الله عليهના ઈલ્મ તથા તેહફીક તથા અભ્યાસના બારામાં મુહમ્મદ બિન યૂસુફ નજ્જાર કહે છે કે, હું એક રાતે ઈમામ બુખારીની સાથે તેમના ઘરે મહેમાન રહ્યો. તે રાતે ઉઠતા અને દીવો સળગાવતા. કાંઈક લખીને ફરી સૂઈ જતા. મેં ગણત્રી કરી તો અઢાર વાર ઉઠયા.

મુહમ્મદ ઈબ્ને અબી હાતિમ કહે છે કે એક સફરમાં હું ઈમામ બુખારીની સાથે હતો. ઈમામ રાતમાં ૧૫-૧૫ કે ૨૦-૨૦ વાર ઉઠતા, દીવો સળગાવતા અને હદીષ પર કાંઈક નિશાન લગાડીને સૂઈ જતા.

જામેઅ બુખારીની સેહત (સહીહપણા) પર આજે જે પૂરી દુનિયા એકમત છે અને જેને صَحَّحَ الكُتُبَ بعد كتاب الله (કિતાબુલ પછી સૌથી સહીહ કિતાબ)નો લકબ મળ્યો છે, પણ કોને ખબર છે કે કેટલી કઠિન મંઝિલો (મોડો)થી પસાર થયા બાદ આ દરજા સુધી પહોંચી ?!

હઝરત ઈમામ બુખારી رضي الله عليهએ હઝરત અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને ઉમર رضي الله عنهની એક વસિયત નકલ કરી છે જે તે લોકોને કર્યા કરતા હતા અને જે મુઅલ્લિમે કાઈનાત عليه وسلمએ તેમને કરી હતી કે, જ્યારે સવાર કરો તો (જેટલો થઈ શકે અમલ કરી લીધા કરો) સાંજની રાહ ન જોયા કરો. અને જ્યારે સાંજ મળી જાય તો (તેને ગનીમત સમજીને નેકીઓમાં ખર્ચા કાઢો અને) સવારની રાહ ન જોયા કરો. અને પોતાની તંદુરસ્તીથી બીમારી અને પોતાની જિંદગીથી મૌતનો હિસ્સો કાઢવાનું ન ભૂલો. (સહીહ બુખારી, ૫/૨૩૫૮, હદીષ-૫૩૬૦, સુનને તિર્મિઝી, ૪/૫૬૭, હદીષ : ૨૩૩૩, સહીહ ઈબ્ને હબ્બાન, ૨/૪૭૧, હદીષ : ૬૮૮, મિશકાતુલ મસાબીહ, ૧/૩૬૧, હદીષ : ૧૬૦૪)

★ હઝરત ષઅલબ નહવી رضي الله عنه ★

હઝરત અહમદ બિન યસાર ષઅલબ નહવી (વફાત : હિ. ૨૯૧) લુગત તથા અદબ (શબ્દકોશ તથા સાહિત્ય)ના ઈમામ હતા. કિતાબોથી પાગલપનની હદ સુધી ઈશક હતો. અભ્યાસનો નશો ન કેવળ દિલ દિમાગ બલકે નસ નસમાં સમાય ગયો હતો. આ શોખની આગ એવી લાગી કે પછી

ઓલવતાં ન ઓલવાયી. એ હાલત હતી કે કોઈ જો દાવત આપતો તો કબૂલ કરવામાં એ શરત ચોક્કસ રાખતા કે દાવતમાં મારા અભ્યાસ માટે જગાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે ! (ફીમતુઝ્ઝમન ઈન્દલ ઉલમા, ૪૧)

નહવ તથા લુગતમાં સમયના અજોડ હોવા છતાં ખુદ ફિક્કહ તથા હદીષમાં મહારત ન હોવાનો અફસોસ તેમને હમેશાં સતાવતો રહેતો હતો. એક દિવસે હઝરત અબૂ બકર મુજાહિદથી કહેવા લાગ્યા કે, અબૂબકર ! લોકોએ કુર્આને કરીમ પર પોતાની તવજજોહ (ધ્યાન) કેન્દ્રિત કરી અને કામયાબીથી ભેટી ગયા. કોઈએ હદીષમાં વ્યસ્તતા અપનાવી અને ભલાઈ પામી. અને કોઈએ ફિક્કહના મેદાનની શેહસવારી (આગેવાની) કરી અને ફફીહ બનીને રહ્યો. પરંતું અફસોસ ! મેં મારી પૂરી જિંદગી નહવના "ઝયદ તથા અમ્મ"માં ગુજારી દીધી, માલૂમ નથી કાલે મારું શું થશે ?

હઝરત અબૂબકર બિન મુજાહિદ કહે છે કે હું એ દિવસે જ્યારે સૂતો તો મારી કિસ્મત જાગી ગઈ અને ખ્વાબમાં આફાએ ગિરામી વફાર ﷺ તશરીફ લાવ્યા અને ફર્માવ્યું, ખઅલબને સલામ પેશ કરી દેજો અને કહેજો કે તમો એક લાભકારક ઈલ્મ ધરાવનારા છો. (બગીગતુલ વઆત, ૧/૩૯૭)

મઆનિયુલ કુર્આન, ગરીબુલ કુર્આન અને ઈખ્તેલાફુન્નહવેન વગેરેના નામથી આપે મશહૂર તથા મઅરૂફ ફાયદાકારક કિતાબો લખી છે.

અભ્યાસમાં ખોવાય રહેવાનો આલમ એ હતો કે એક દિવસે રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં વાંચનમાં મશગૂલ હતા. સામેથી ઘોડો આવી રહ્યો હતો. વાંચનની મશગૂલિયતે એનો એહસાસ ન થવા દીધો અને ઘોડાએ તેમને ખાઈમાં ફેંકી દીધા તો બેહોશ થઈ ગયા. ઘરે લાવવામાં આવ્યા તો મૃત્યુ પામી ચૂક્યા હતા. (વફયાતુલ અઅયાન, ૧/૧૦૪)

★ હઝરત ખુનેદ બગદાદી رضي الله عنه ★

અલ્લાહવાળાઓ અને રબની બારગાહના મુફર્રબોમાંથી જેની પણ જિંદગીમાં ઝાંકીને જુઓ તો સમયની ફદરદાની અને પળે પળનો

સાવચેતીપૂર્વક ઉપયોગ તેની ઉત્તમ કક્ષાએ જોવા મળે છે. આ જુઓ ! ઝુહદો વરાઅના ફાફલાના સરદાર અબુલ ફાસિમ હઝરત જુનેદ બગદાદી رحمة الله عليه (વફાત : હિ. ૨૯૭) છે જેમની જિંદગીનો એક બનાવ આ પ્રમાણે લખેલો છે :

હઝરત અબૂબક અતા رحمة الله عليه ફર્માવે છે કે જે સમયે હઝરત જુનેદ બગદાદીનો ઈન્તેફાલ થયો તો હું અને મારા કેટલાક અન્ય મિત્રો ત્યાં મૌજૂદ હતા. અમે જોયું કે ઈન્તેફાલના કેટલાક સમય પહેલાં કમજોરીના કારણે આપ બેસીને નમાઝ પઢી રહ્યા છે અને આપના બંનેવ પગોમાં સોજા હતા. જ્યારે રુકૂઅ તથા સજદા કરતા તો એક પગવાળી લેતા જેના કારણે ઘણી જ તકલીફ અને પરેશાની થતી.

દોસ્તોએ આ હાલત જોઈ તો અર્ઝ કરી, હે અબુલ ફાસિમ ! આ શું છે ? આપના પગો શાથી સુઝી ગયા છે ? ઈર્શાદ ફર્માવ્યો, અલ્લાહુ અકબર ! આ તો અલ્લાહની મહાન નેઅમત છે !

હઝરત અબૂ મુહમ્મદ હરીરીએ ફર્માવ્યું, હે અબુલ ફાસિમ ! તમે જો સૂઈ જાવ તો શું વાંધો છે ? ફર્માવ્યું, હજી સમય છે જેમાં જો કાંઈક નેકીઓ કરી લેવામાં આવે તો શું વાંધો છે ?! પછી ઝબાન મુબારકથી અલ્લાહુ અકબર ફર્માવ્યું અને આપની રૂહ આ ફાની જગતથી આલમે બાલાની તરફ ઉડી ગઈ.

અને એક રિવાયતમાં આ પ્રમાણે આવે છે કે જ્યારે આપનાથી કહેવામાં આવ્યું, હુઝૂર ! પોતાની જાન પર કાંઈક નરમી કરો ! આ નઝઅનો સમય છે. તો આપે એવો પ્યારો જવાબ આપ્યો કે જેના પર જેટલો વજૂદ કરવામાં આવે ઓછો છે. આપે ફર્માવ્યું, હવે મારું આમાલનામુ બંધ કરવામાં આવી રહ્યું છે તો જરા બતાવો એવા સમયે નેક અમલોનો મારા કરતાં અધિક કોણ હાજતમંદ હશે ?! (ઉયૂનુલ હિકાયાત ઈબ્નુલ જવઝી મુતજિમ, ૨/૭૮, ૭૯)

★ હઝરત મુહમ્મદ ઈબ્ને જરીર તબરી رضي الله عنه ★

ઈબ્ને જરીર બતરી (વફાત : હિ. ૩૧૦) તફસીર તથા હદીષ અને

તારીખના હવાલાથી એક વિશ્વસનીય નામ છે. આપની જિંદગી સંપૂર્ણપણે સમયોના આયોજનની પાબંદ હતી.

કનૂઝુલ અજદાદના લેખકે અલ્લામા તબરીના વર્ણનમાં લખ્યું છે કે તેમણે જિંદગીની એક પળ પણ વેડફાવા ન દીધી. (ફીમતુઝ્ ઝમન ઈન્દલ ઉલમા, પેજ-૪૪)

ઈલ્મ પ્રાપ્તિ તથા જાણકારી માટે ઈસ્લામી જગતનો ખૂણે ખૂણો ખૂંટી વળ્યા. તાલિબે ઈલ્મીના સમયમાં ગરીબી તથા મુફલિસીએ એક સમયે આપને લાવીને એવી મંજિલ પર ઉભા કરી દીધા કે શરીર પરનાં કપડાં વેચીને આપે સમય પસાર કરવો પડ્યો હતો. (તઝકેરતુલ હુફ્ફાઝ, ૨/૨૧૩)

એક દિવસે શાગિર્દોને કહેવા લાગ્યા, કુર્આને કરીમની તફસીર લખું તો તમો પઢશો ? શાગિર્દોએ કહ્યું કે કેટલી મોટી તફસીર હશે ? કહ્યું, લગભગ ત્રીસ હજાર પેજો જેટલી. શાગિર્દ કહેવા લાગ્યા, આપ વિના શંકાએ લખી દેશો પરંતું આટલી લાંબી તફસીર પઢવા માટે અમે ખિઝરની ઉમર ક્યાંથી લાવીશું ?! પછી ત્રણ હજાર પેજો પર આધારિત તફસીરે કુર્આન લખી અને સાત વરસો સુધી પોતાના શાગિર્દોને પઢી સાંભળતા રહ્યા જે ત્રીસ જિલ્લોમાં પ્રસિદ્ધ થઈ.

એ જ પ્રમાણે તારીખ (ઈતિહાસ)ના વિષય પર પણ એવું જ સ્ટાન્ડર્ડ કામ કરવાનો ઈરાદો કર્યો. જ્યારે તલબાથી મશ્વરો કર્યો તો કહેવા લાગ્યા, એટલી લાંબી તારીખ પઢવાની કોણ કિંમત કરશે ? પછી ટૂંકાવીને આપે "તારીખુલ ઉમમ વલ્મલૂક"ના નામથી સમયની અજોડ તારીખે આલમ લખી જે એકવીસ ભાગોમાં પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂકી છે. (તારીખે બગદાદ, ૨/૧૬૩)

ઈલ્મ પ્રાપ્તિના શોખનો આલમ એ હતો કે તદ્દન વફાતના સમયે કોઈએ કોઈ દુઆ સંભળાવી તો ફલમ તથા શાહી મંગાવીને તેને લખાવવા ચાહ્યું. હાજરજનોમાંથી કોઈકે કહ્યું, હુઝૂર ! શું આ હાલતમાં ?! તો પોતાની વફાતથી થોડીક ઘડીઓ પહેલાં આ વિશ્વ વિખ્યાત પયગામ આપી ગયા :

يَنْبَغِي لِلْإِنْسَانِ أَنْ لَا يَدَعَ اقْتِبَاسَ الْعِلْمِ حَتَّى السَّمَاتِ

"ઈન્સાને જોઈએ કે મરતા દમ સુધી ઈલ્મ હાંસલ કરવાની કોશિશ કરતો રહો." (ક્રીમતુઝ્ઝમન ઈન્દલ ઉલમા, પેજ : ૪૪)

મૃત્યુ બાદ જ્યારે તેમની ક્રિતાબોની રોજની ગતિનો હિસાબ લગાડયો તો ૧૪ પેજો રોજના હિસાબે તેમના લેખનની ગતિ રહી. (તારીખે બગદાદ, ૨/૧૬૩)

આ રીતે જિંદગીમાં આપે ૩૦ લાખ, ૫૮ હજાર વરકો (પેજો) લખ્યાં. ઈમામ ઈબ્ને જરીર તબરીના ફના થવા પર કોને શક છે પરંતું તેમનાં જીવંત લેખનનાં કારનામાઓથી તેમની બકામાં પણ શકને સ્થાન નથી. શું સરસ કહું છે ઈબ્ને જવઝીએ : تصنيف العالم ولله المخلد "આલિમની ક્રિતાબ તેની હમેશાં બાકી રહેનારી ઔલાદ છે. (સયદુલ ખાતિર, પેજ-૨૨, તેના સમઅર્થી ઈમામ ઈબ્ને મોઅતબર رضى الله عليه نونું એક કથન પણ ઘણુ જ મશહૂર છે : علم الانسان ولله المخلد નશરતિયુત્તઅરીફ, પેજ-૧૬૨, અલ જામિઉલ અખ્લાકુર્રાવી, ૫/૧૩૬, ફતહુલ મુગીષ, ૨/૩૮૪, આદાબિલ ઉલમા વલ મુતઅલ્લિમીન, ૧/૫, નખરુદ્દર, પેજ-૨૧૭-ચિરૈયાકોટી)

★ હઝરત ઈબ્ને અબી હાતિમ رضى الله عنه ★

ઈમામ ઝહબીએ સાહિબે જરહો તઅદીલ હઝરત અબ્દુરહમાન બિન અબી હાતિમ (વફાત : ૩૨૭ હિ.)નો એક બનાવ વર્ણવ્યો છે. તે ફર્માવે છે કે અમે લગભગ સાત મહિના સુધી મિસરમાં રોકાયેલા રહ્યા, પણ એ દરમ્યાન એક દિવસ પણ શોરવો ખાવો નસીબ ન થયો. પૂરો દિવસ શયખોની મજલિસમાં ઈલ્મ પ્રાપ્તિ કરતાં કરતાં પસાર થઈ જતો, અને રાત હદીષનો ઈમ્લા તથા મુકાબલા કરવામાં વીતી જતી હતી.

કહે છે કે એક દિવસ હું અને મારો એક દોસ્ત શયખની બારગાહમાં હાજર થયા તો ખબર પડી કે તેમની તબીઅત નાદુરુસ્ત છે. ત્યાં જ માર્ગમાં માછલી જોવા મળી. સારી લાગી જેથી અમે તેને ખરીદી દીધી. ઘરે પહોંચતાં પહોંચતાં દર્સના વર્તુળમાં જવાનો સમય થઈ ગયો જેથી માછલી રાંધવાનો મોકો ન મળી શક્યો. અને અમે માછલી ખાવાની હજાર ખ્વાહિશ છતાં તેને

છોડીને મજલિસમાં ચાલ્યા ગયા.

પછી દર્સ તથા ઈસ્લાની એવી કાંઈક વ્યસ્તતા રહી કે ત્રણ દિવસ પસાર થઈ ગયા પણ માછલી રાંધવાનો મોકો ન મળ્યો. જ્યારે જોયું હવે તેનો દેખાવ બદલાવા લાગ્યો છે તો તેને આમ જ કાચી ખાય લીધી. કેમ કે એ તળવા રોકવાની ફુરસદ જ ન મળી. પછી ફર્માવ્યું કે શરીરને આરામ આપીને ઈલ્મ પ્રપ્તિ ખૂબ જ મુશ્કેલ છે. (મુખ્તસર તારીખે દમિશ્ક, ૫/૨૨, તારીખુલ ઈસ્લામ, ૫/૫૮૪, મૌસુઅતુલ ખતબ વદુરુસ, પૃષ્ઠ-૬)

હાફિઝ અબૂ ઝરઆ رحمة الله عليه એ એકવાર તેમના પિતાના ઈલ્મે હદીષના શોખ તથા અભ્યાસનો ઉમંગને જોઈને ફર્માવ્યું :
"مَا رَأَيْتُ أَحْرَصَ عَلَى [طَلَبِ] الْحَدِيثِ مِنْكَ
لَا لَيْتِي كَوَيْتِي نَهَيْتِي." આપે એકદમ ફર્માવ્યું કે હું તો કાંઈ નથી મારો પુત્ર અબ્દુરુહમાન મારાથી કેટલાય અંશે અધિક ઈલ્મનો લાલચી છે. (તારીખે દમિશ્ક, ૧૧/૫૨, તહઝીબુલ કમાલ, ૨૪/૩૮૭, સિયરે અઅલામુન્નબલા, ૧૩/૨૫૦)

ઈબ્ને અબી હાતિમ રાઝીથી કોઈએ સવાલ કર્યો કે આપને પોતાના પિતાથી અતિ અધિક પ્રમાણમાં સમાઅ (સાંભળવા)નો મોકો કેવી રીતે મયસ્સર આવ્યો અને આટલા ટૂંકા સમયમાં આપ એમનાથી આટલા સવાલો કરવામાં કેવી રીતે કામયાબ થયા ? ઈમામ ઈબ્ને અબી હાતિમે જવાબ આપ્યો :

رَبِّمَا كَانَ يَأْكُلُ وَأَقْرَأَ عَلَيْهِ، وَيَبْشَى وَأَقْرَأَ عَلَيْهِ، وَيَدْخُلُ الْبَيْتَ فِي طَلَبِ شَيْءٍ وَأَقْرَأَ عَلَيْهِ

"મોટાભાગે એવું થતું હતું કે મારા પિતા ખાવા ખાય રહ્યા હોતા તો હું એમની સામે પઢતો. તે ક્યાંક આવજા કરી રહ્યા હોતા ત્યારે પણ હું તેમનાથી પઢતો રહેતો અને જ્યારે તે કોઈ કામના માટે ઘરમાં દાખલ થતા ત્યારે પણ હું એમની પાસે પઢતો રહેતો."

હઝરત અલી બિન ઈબ્રાહીમ કહે છે કે મેં ખુદ પોતાની આંખોથી જોયું કે ઈબ્ને અબી હાતિમના પિતા મૃત્યુવેળાની બીમારીમાં હતા અને એ વખતે પણ તે તેમનાથી હદીષના વિશે બારીક વાતો પૂછતા રહ્યા હતા. અને તેમના

પિતાની સકરાતના આલમમાં કેમ કે અવાજ બંધ થઈ ગયેલો હતો તો તે પોતાનુ માથુ હલાવીને "હા" અથવા "ના"નો જવાબ આપી રહ્યા હતા.

(તારીખે ઈબ્ને અસાકિર, ૫૨/૧૨)

ઈલ્મે હદીષમાં તેમના પિતા અબૂ હાતિમ રાઝીનો આલમ એ હતો કે એક દિવસ કોઈ શખ્સ લખેલી હદીષોની કોઈ લખેલ મેટર તેમની પાસે લઈ આવ્યો અને તેમને સુધારણાની દરખાસ્ત કરી. આપે એને જોઈને ગલત હદીષોનો નિર્દેશ કરી આપ્યો. આવનારો કહે છે, હે અબૂ હાતિમ ! કોઈ દલીલ પણ છે કે પછી આમ જ આપે ગલત સહીહનો ફેસલો કરી નાખ્યો ? કહેવા લાગ્યા, દલીલ તો કોઈ નથી પણ એટલી વાત જાણુ છું કે જે હદીષો સહીહ ન હતી તેના સહીહ ન હોવાની નિશાની કરી આપી છે. આવનારાએ કહ્યું, શું ગયબનો દાવો છે ? ફર્માવ્યું, નહીં. કહ્યું, પછી કઈ દલીલ છે ? ફર્માવવા લાગ્યા, સહીહ ગલતની સારી પરખ રાખવાવાળા કોઈ અન્ય મુહદિષથી તેહફીફ કરી લો, જે હદીષોને મેં ગૈર સહીહ ઠરાવી દીધી, જો તેનો પણ એ જ ફેસલો હોય તો સમજી લેજો કે તે વાત ઠીક છે.

જેથી તે શખ્સ મશહૂર મુહદિષ હાકિઝ અબૂ ઝરઆની પાસે ગયો અને એ હદીષોના બારામાં તેહફીફ ચાહી. તો અબૂ ઝરઆએ પણ એ જ પ્રમાણે જણાવ્યું જેવું અબૂ હાતિમે દર્શાવેલું. તે માણસ ઘણા જ આશ્ચર્ય સાથે પૂછવા લાગ્યો, આ શું હફીફત છે ?! અબૂ હાતિમે ફર્માવ્યું, હવે તો તમને માલૂમ થઈ જ ગયું હશે કે હદીષના બારામાં આ ફેસલો અમે કેવળ અદ્દરતાલ નથી કરતા બલકે ઈલ્મ તથા તેહફીફના આધારે કરીએ છીએ જે અલ્લાહ તઆલાએ અમને અતા કરેલ છે. તેને દષ્ટાંતરૂપે એ રીતે સમજી શકો છો કે કોઈ માહિર સોનીને જો બરા ખોટા દીનાર દેખાડો તો પારખીને એકદમ ફેસલો કરી આપશે. હવે જો તેની પાસે આ ફેસલા પર દલીલો માગો તો તે પણ દલીલ પૂરી પાડવા માટે લાયાર હશે. (સિયરુલ અઅલામુન્નબલા, ૧૩/૨૫૪)

હુમામ ઈબ્ને ગાલિબ મજાશઈ ફરઝૂકે શું સરસ કહ્યું છે :

"أولئك آباءى فجننى بيشلهم-إذا جمعناىا جرير الجماع
અજોડ બાપદાદા, તો હે જરીર ! ભરી દુનિયામાં જો તેમનો કોઈ જવાબ હોય
તો મને લાવીને બતાવો !"

(બઝાનતુલ અદબ, ૩/૨૧૩, તફહતુલ રયહાના તલાઉલ હાના, પેજ-૧૯૮, વગેરે)

ઈમામ ઈબ્ને અબી હાતિમે સમયનો બેહતરીન ઉપયોગ કર્યો તો સમયે
પણ તેમને અમર કરી દીધા. સમયને રચનાત્મક કામોમાં ખર્ચ કરવાના કારણે
રબની તૌફીકથી તેમણે નવ જિલ્દોમાં સમયની મશહૂર કિતાબ 'અલ જરહ
વત્તઅદીલ' લખી. દસ જિલ્દો પર આધારિત તફસીરે કુર્આન સંપાદિત કરી,
અને એક હજાર ભાગો પર આધારિત 'અલ મુસ્નદ ફીલ હદીષ' લખી.

★ હઝરત ઈબ્નુલ અંબારી رحمة الله عليه ★

હઝરત મુહમ્મદ ઈબ્ને ફાસિમ મઅરૂફ બિહ ઈબ્નુલ અંબારી (વફાત :
હિ. ૩૨૮) નહૂવ તથા અદબની દુનિયાનું મશહૂર નામ છે. અઝીમુશ્શાન
યાદ શક્તિ પામી હતી. અંદાજો કરો કે કુર્આનના શબ્દોની શહાદતમાં તેમને
અરબના ત્રણ લાખ શેઅરો હિફ્ઝ હતા. અને એના પર અધિકતા એ કે તેમણે
૧૨૦ તફસીરો સનદોની સાથે યાદ કરી હતી. (બગયતુલ વઆત સિયૂતી, પેજ-૨૧૩)

ઈલ્મ તથા અભ્યાસની એકાગ્રતામાં કોઈ ચીજની દબલ અંદાજી તેમના
માટે અસહ્ય હતી. બતાવવામાં આવે છે કે એક દિવસે બજારમાં રસ્તે ચાલતી
બાંદી પર તેમની નજર પડી તો તેનું હુસ્ન દિલમાં બેસી ગયું. ખલીફા રાઝી
તેમનો ખૂબ જ પ્રમાણમાં ખયાલ રાખતો હતો. જ્યારે તેને ખબર પડી તો તેણે
એ બાંદી ખરીદીને તેમના હવાલે કરી આપી. ઘરે બોલાવીને હજી અભ્યાસમાં
લાગ્યા જ હતા એવામાં પોતાના ગુલામને કહ્યું, આ બાંદીને બહાર કાઢી મૂકો.
ગુલામે બાંદીને રુખસદ કરવા યાહું તો તેણી કહેવા લાગી, જરા થોભો ! હું
એમની સાથે એક બે વાતો કરવા યાહું છું.

જે તેણી આવીને ઈબ્નુલ અંબારીને પૂછવા લાગી, આફા ! તમે મને
મારો વાંક બતાવ્યા વિના કાઢી રહ્યા છો, જરા વિચારો કે લોકો શું ગુમાન

કરશે, છેવટે મારી ગલતી શું છે? કહેવા લાગ્યા, તમારી ગલતી કેવળ એટલી જ છે કે તમે ઈલ્મની તરફ મારા ધ્યાનમાં ખલેલ પાડ્યો છે.

ખલીફા રાઝીને જ્યારે આ બનાવની ખબર થઈ તો એકદમ બોલી ઉઠ્યો, ઈલ્મની મીઠાશ તથા તડપ જેટલી આ શખ્સની અંદર છે એટલી કદાચ જ કોઈ દિલમાં હશે. (તારીખે બગદાદ, ૩/૧૮૨)

આપે સમયનો સાવચેતીપૂર્ણ ઉપયોગ કરીને પોતાની પાછળ ઘણી બધી ફાયદાકારક તથા યાદગાર કિતાબો છોડી છે. જેમનામાં નાની મોટી કેટલીયે કિતાબોની સાથે "ગરીબુલ હદીષ" ૪૫ હજાર પાનાંઓની, "શરહુલ કાફી" હજાર પાનાંઓની અને "કિતાબુલ જાહિલિયાત" સાતસો પાનાં પર આધારિત છે. (હદિયતુલ આરિફીન, ૧/૪૬૨)

★ હઝરત હાફિઝ ઈબ્ને શાહીન رحمة الله عليه ★

મુહદિષે ઈરાક હાફિઝ અબૂ હફ્સ ઉમર બિન અહમદ બિન ઉષ્માન બગદાદી મઅરુફ બિહ ઈબ્ને શાહીન (વફાત : હિ.સ. ૩૮૫) તફસીર તથા હદીષના ઈતિહાસનું એક ચમકતુ નામ છે. આપની પૂરી જિંદગી સમયના બંધારણની પાબંદ રહી, અને થોડા દિવસોની જિંદગીની પળેપળ દીનની ખિદમતના માટે વકફ કરી દીધી.

ઈબ્ને શાહીનના પ્રિય શાગિર્દ અબુલ હસન બિન મહતદી બિલ્લાહ કહે છે કે, ઈબ્ને શાહીનની રિવાયતના પ્રમાણે તેમની કિતાબોની સંખ્યા ૩૩૦ છે, જેમાં "અત્તફસીરુલ કબીર" ત્રીસ જિલ્દોમાં, અલ મુસ્નદ ૧૩૦૦ ભાગોમાં, અત્તારીખ ૧૫૦ ભાગોમાં, અને અઝઝુહદ્ ૧૦૦ ભાગોમાં છે.

ફાઝી મુહમ્મદ ઉમર બિન દાઉદી ફર્માવે છે કે મેં મારા આ કાનો વડે ઈબ્ને શાહીનને કહેતાં સાંભળ્યું છે કે હું અત્યાર સુધીમાં ૭૦૦ દિરહમ રોશનાઈ (શાહી)ની ખરીદીમાં ખર્ચ કરી ચૂક્યો છું. પછી ઈબ્ને અબુલ ફવારિસના આ કથનથી તેનું સમર્થન પણ થઈ જાય છે કે ઈબ્ને શાહીને જેટલી કિતાબો લખી એટલી કદાચ કોઈએ લખી હોય. (કીમયતુઝ્ ઝમન ઈન્દલ ઉલમા)

★ હઝરત ઉષ્માન બાફલાની رضي الله عنه ★

હઝરત ઉષ્માન બાફલાની બગદાદી رضي الله عنه (વફાત : હિ.સ. ૪૦૨)ની ગણના સદા અલ્લાહની યાદમાં મસ્ત રહેનારાઓમાં અગ્રસ્થાને છે. તે ફર્માવે છે કે જે વખતે ખાવામાં લાગેલો હોઈ છું તો મને કેવળ એક ફિકર ખૂબ ખાય જાય છે કે ક્યાંક એવું ન બને કે મારી રૂહ નીકળી જાય અને હું ઝિક્રે મૌલાથી ગાફિલ ખાવામાં લાગેલો રહું. (સયદુલ ખાતિર, ૧/૧૬૨)

★ અબૂ અલી ઈબ્ને સીના રઈસ ★

ઈસ્લામી જગતના વિશ્વ વિખ્યાત વૈજ્ઞાનિક અબૂ અલી સીના (વફાત : હિ. ૪૨૮)એ દસ વરસની ઉંમરમાં કુર્આને કરીમ હિફ્ઝ કરી લીધું હતું. પછી હિસાબ તથા અદબ અને ફિક્હ તથા કલામથી દિલચસ્પી લીધી. પઢવા દરમ્યાન કેવળ ઉસ્તાઝોની તેહફીફ પર સંતોષ ન કરતા, બલકે તલબાના શોખે ડાયરેક્ટ ફિલોસોફી તથા તિબ્બ (મેડિકલ)નો અભ્યાસ પણ તેમની પાસે કરાવ્યો. (અલ અબ્લામ, ઝરકલી, ૨/૪૪૨)

અઢાર વરસની ઉંમર સુધી તે દિવસ રાત પઢવામાં મશગૂલ રહ્યા. મહેનત તથા અભ્યાસની લગનમાં તે કદી પૂરી રાત નથી સૂતા. ઊંઘ આવતી તો કાંઈક પીને દૂર કરી લેતા. કોઈ કિતાબ હાથ લાગી જતી તો પઢવાની સાથે તેને સમજવાની પણ કોશિશ કરતા.

કહેવામાં આવે છે કે ‘મા બઅદલ તબઈય્યાત’ પર એક કિતાબ ચાલીસવાર પઢી. પૂરી કિતાબ હિફ્ઝ થઈ ગઈ પણ સમજમાં ન આવી. પરંતુ હિંમત હતી કે હારવાનું નામ લેતી ન હતી. પછી કોઈએ એ વિષય પર ફારાબીની કિતાબ ખરીદવાનો મશવરો આપ્યો. જેથી ખરીદી, પઢી અને વિષય સંપૂર્ણપણે સમજમાં આવી ગયો તો ઈલ્મના આ આશિકે એ ખુશીમાં શુકનો સજદો અદા કર્યો અને સદકા તથા ખૈરાત કરી. (દાઈરતુલ મઆરિકે ઈસ્લામિયાં, ૧/૧)

અભ્યાસના આ શોખ, મહેનતના આ જઝબા તથા મશગૂલિયત તથા લગનની આ કૈફિયતનું પરિણામ હતું કે ઈબ્ને સીનાએ ડઝનબંધી કિતાબો

લખી. જેમાં "અલ હાસિલ વલ્ મહસૂલ" વીસ જિલ્લો પર "અલ ઈન્સાફ" પણ વીસ જિલ્લોમાં, "અશિફા" અઢાર ભાગોમાં, અને "લિસાનુલ અરબ" દસ ભાગો પર આધારિત છે. અને એ જ પ્રમાણે કેટલીયે અન્ય કિતાબો કેટ કેટલી જિલ્લોમાં છે.

ઈબ્ને સીનાની કિતાબ "અલ્ફાનૂન" વિશ્વ વિખ્યાત ખ્યાતિ ધરાવે છે. શું પૂર્વ પશ્ચિમ, પૂરી મેડિકલ (તિબ્બ)ની દુનિયા તેમાંથી લાભ ઉઠાવી રહી છે.

★ મુહમ્મદ અબૂ રયહાન બૈરૂની ★

મશહૂર ઈસ્લામી ગણિત શાસ્ત્રી મુહમ્મદ બિન અહમદ અબૂ રયહાન બયરૂની (વફાત : હિ.સ. ૪૪૦)ના બારામાં આવે છે કે તેમના હાથ કઠી કૃલામથી અને તેમનું દિલ કઠી અમલની ચિંતાથી ફારિગ જ ન થતું હતું. તેમની વફાતના સમયનો તે બનાવ વાંચો કે જ્યારે અબુલ હસન અલી બિન ઈસા વલવલજી સકરાતના આલમમાં તેમની ખિદમતમાં હાજર થયા તો તેમના પર તકલીફની સખ્તી, તબીઅતમાં ગુંગળામણ હતી. જિંદગીની ૭૮ મંઝિલો પાર કરનાર ઈલ્મના આ શયદાઈએ એ જ હાલતમાં તેમને પૂછ્યું કે તમે એક દિવસે નાનીઓની મીરાષ (વારસા)નો મસ્અલો અને કેવી રીતે બતાવ્યો હતો ?

આ સાંભળીને અલી બિન ઈસા વરતા આશ્ચર્ય પામીને કહેવા લાગ્યા, શું તકલીફની આ કઠિન હાલતમાં બતાવું ?! અલ બૈરૂનીએ જવાબ આપ્યો અને એવો જવાબ જે કેવળ ઈલ્મનો સાચો આશિક જ આપી શકે છે. ફર્માવ્યું, દુનિયાથી આ મસ્અલાનો ઈલ્મ લઈને રૂબસદ થાઉં, શું એ એનાથી બેહતર નથી કે હું એનાથી જાહિલ થઈને આ દારે ફાનીથી કૂચ કરું ?!

જેમ કે સકરાતની આ સ્થિતિમાં અલી બિન ઈસાએ તેમની સામે એ મસ્અલો દોહરાવ્યો અને બૈરૂનીએ યાદ કરી લીધો. અલી બિન ઈસાનું બયાન છે કે વિદાય થઈને હજી હું રસ્તામાં જ હતો એવામાં આહો રૂદનના અવાજોએ મને તેમના ઈન્તેકાલની ખબર આપી. (મોઅજમુલ અદિબ્બા હમ્વી, ૨/૩૧૭, અલ્વાફી બિલ વફયાત, ૩/૭૦, લાતહઝન, પેજ-૩૭૦)

★ હઝરત સુલૈમ બિન ઐયૂબ રાઝી ★

પાંચમી સદી હિજરીના મશહૂર આલિમ તથા ફકીહ સુલૈમ બિન ઐયૂબ રાઝી رحمة الله عليه (વફાત : હિ.સ. ૪૪૭) સમયના સહીહ ઉપયોગમાં પોતાનું દૃષ્ટાંત પોતે જ હતા. એમના બારામાં આવે છે કે તે પોતાની પળે પળનો હિસાબ રાખતા હતા અને કોઈ સમય વિના ફાયદાએ હાથથી જવા દેતા ન હતા, ત્યાં સુધી કે ચાલતાં ફરતાં પણ તેમના હોઠ હાલતા નજર આવતા.

તેમને જ્યારે પણ જોવામાં આવ્યા તો લખતા કે વાંચતા કે પછી પઢાવતા હોતા, પણ આપનો અધિક્તર સમય લખવામાં જતો. હાલત એ હતી કે લખતાં લખતાં જ્યારે તેમનો કલમ ઘસાય જતો તો ફૂલમને કટ કરતી વખતે ઝિક્ક શરૂ કરી દેતા, જેથી એ સમય કેવળ કટ લગાડવામાં જ ન વેડફાય ! (તબિયીન કિઝબુલ મુફતરી દિકાએ અનિલ અશઅરી લિઈબને અસાકિર, ૧/૨૬૩, અલ વાફી બિલ્વફિયાત, ૫/૧૦૭, વફ્યાતુલ અઅ્યાન, ૨/૨૮૮)

★ હઝરત અબ્દુલમલિક જવીની رحمة الله عليه ★

ઈમામુલ હરમૈન અબુલ મઆલી હઝરત અબ્દુલ મલિક નીશાપૂરી رحمة الله عليه (વફાત : હિ.સ. ૪૭૮)ની ઈમામત પર પૂર્વ તથા પશ્ચિમ એક સમાન રીતે સહમત છે. ચાર વરસ મક્કા મોઅઝ્ઝમા અને મદીના મુનવ્વરા રહેવાના કારણે "ઈમામુલ હરમૈન"ના નામથી મશહૂર થયા. હિજ્જાથી પરત થઈને પોતાના વતન નીશાપુર આવ્યા તો વઝીર અલમલિકે તેમના માટે એક આલીશાન મદ્રસો "મદ્રસા નિઝામિયા" તામીર કરાવ્યો જ્યાં ઈમામુલ હરમૈન ત્રીસ વરસો સુધી દર્સ આપતા રહ્યા.

(સિયરુલ અઅલ મુન્નબલા, ૧૮/૪૬૯, અલ અઅલામિ ઝરકલી, ૪/૧૬૦)

યાદ રાખશો કે આ તે જ મદ્રસો છે જેને ઈમામ ગિઝાલી જેવા સમયના અજોડની માદરે ઈલ્મી હોવાનો શરફ (બુઝુર્ગી) હાંસલ છે.

ઈમામુલ હરમૈન રાત દિવસ ઈલ્મ પ્રાપ્તિમાં લાગેલા રહેતા. ઈલ્મ તથા અભ્યાસના માટે તેમને ત્યાં રાત દિવસનું કોઈ બંધન ન હતું. ફર્માવ્યા કરતા

હતા કે, "હું ન આદતની રૂએ સૂવું છું ન આદતની રૂએ ખાઉં છું. જે સમયે ઊંઘનો પ્રભાવ છવાય જાય ત્યારે સૂઈ જાઉં છું. ચાહે રાત હોય કે દિવસ હોય. જ્યારે ભૂખ લાગી જાય ત્યારે ખાય લઉં છું. સમયની કોઈ પાબંદી નથી."

અલ્લામા તાજુદ્દીન સુબ્કી લખે છે કે કોઈ પણ પ્રકારના ઈલ્મી ફાયદાની તલબ અને ઈલ્મી ચર્ચા જ તેમની લિજ્જત તથા રાહત અને કાર્ય તથા શોખ હતો. (અતબક્રાતુલ કુબરા, ૩/૨૫૬)

વિશ્વમાં ચોતરફ તેમની ઈમામતનો સિક્કો બેસી ગયા બાદ પણ જ્યારે કે ઉમરની ૫૦ વસંતો જોઈ ચૂક્યા હતા છતાં તેમની તલબના જઝબાનો આલમ એ હતો કે એકવાર અલી બિન ફઝાલા મજાશઈ તેમના વિસ્તારમાં આવ્યા તો તેમને પોતાના ઘરે લાવી લાવીને તેમની કિતાબ "અકષીરુઝ્ ઝહબ ફી સના અતુલ અહબ" તેમનાથી પઢતા રહ્યા. મજાશઈએ છેવટે કહેવું પડ્યું કે ઈમામુલ હરમૈન જેવા ઈલ્મનો આશિક મેં મારી જિંદગીમાં નથી જોયો. વિના શંકાએ તે ઈલ્મને ઈલ્મના જ માટે તલબ કરે છે. (તબક્રાતે કુબરા, ૩/૨૫૭, બહવાલા કારવાને ઈલ્મ ઔર મતાએ વક્ત મએ હઝફ વ ઈઝાફા)

★ હુજ્જતુલ ઈસ્લામ ઈમામ ગિઝાલી رحمة الله عليه ★

એ જ પ્રમાણે હુજ્જતુલ ઈસ્લામ અબૂ હામિદ ઈમામ મુહમ્મદ ઈબ્ને મુહમ્મદ ઈબ્ને મુહમ્મદ ગિઝાલી رحمة الله عليه (હિ.સ. ૫૦૫, વફાત)એ પણ કેવળ ચોપ્પન પંચાવન વરસની ઉમરમાં સમયનો સહીહ ઉપયોગ કરીને સેંકડો ઈલ્મી ફિક્કી ઈસ્લાહી અને તેહફીફી કિતાબો લખી જેમનામાં કેવળ 'યાકૂતુલ તાવીલ' નામની કિતાબ ચાલીસ જિલ્દો પર આધારિત દર્શાવવામાં આવે છે. સમયના મહત્વ પર રોશની વેરતાં એક જગાએ તેમણે ઘણી જ કિંમતી વાત લખી છે. ફર્માવે છે :-

"દરરોજ ફજરની નમાઝ અદા કર્યા બાદ અને દિવસની શરૂઆત થતા પહેલાં દરેક મો'મિનનો અખ્લાકી ફરીઝો બને છે કે પોતાના નફસની રૂબરૂ આવીને કેટલાક મામલાઓની બાબતે અમુક શરતો પર તેનાથી એગ્રિમેન્ટ

(ક્રાર) કરી લે. કેમ કે ક્રાર વિના કોઈ પણ કામ સારી રીતે અંજામ સુધી નથી પહોંચતુ. જુઓ ને કે જ્યારે એક સોદાગર પોતાનો સરમાયો પોતાના કોઈ પાર્ટનર (ભાગીદાર)ના હવાલે કરે છે તો તેની પાસેથી તે કેવો વાયદો તથા અહદ લે છે, અને તેને કાંઈક જરૂરી હિદાયતો કરવાનું કદી નથી ભૂલતો. એવી જ રીતે એક માણસે પણ જોઈએ કે તે પોતાના નફસને આ પ્રમાણે સાવચેત તથા ખબરદાર કરે :-

"મારી જિંદગી(ની ઘડીઓ) જ મારી કુલ પૂંજી છે. જે દિવસે મારી જિંદગીનો આ ચિરાગ ગુલ થયો તે દિવસે આ પૂંજી મારા હાથોથી ચાલી જશે અને તેના ફાયદા તથા નફાનો અંત આવી જશે. જેથી આજનો દિવસ (મારી જિંદગીનો) એક નવો દિવસ છે જેને અલ્લાહ તઆલાએ કેવળ પોતાના ફજૂલો કરમથી મને અતા કર્યો છે. જો તે મારી રૂહ કબૂલ કરી લેત તો હું યફીનન ! ખ્વાહિશ કરતો કે કાશ ! અલ્લાહ મને કેવળ એક દિવસના માટે દુનિયામાં મોકલી દે તો હું તેમાં ઘણા બધા નેક અમલો કરી નાખું. જેથી તમે હવે એવું સમજો કે જેવી રીતે તમારી જિંદગીની નેઅમત તમારાથી છીનવી લેવામાં આવી હતી, અને એક અધિક મોકો તમને અર્પણ કરી દેવામાં આવ્યો છે જેથી હવે તેને બુરા કરતૂતો અને ગુનાહોની નહૂસતથી ગંદી ન કરો અને તેની એક પણ પણ બેકાર ન જવા દો, કેમ કે (જિંદગીનો) દરેક શ્વાસ એક અનમોલ નેઅમત છે.

એ વાત દિલની તખ્તી પર અંકિત દરેક કરી લો કે એક દિવસમાં ૨૪ કલાકો હોય છે. કયામતના બજારમાં દરેક દિવસના એતબારથી ૨૪-૨૪ બંધ સંદૂકો માણસની સમક્ષ લાવીને રાખી દેવામાં આવશે. જ્યારે એમનામાંથી પ્રથમ પેટી લાવીને ખોલવામાં આવશે અને બંદો તેને રોશનીથી ભરચક પામશે કે તેણે એ કલાકોને નેક અમલો વડે આબાદ કર્યા હતા. તો તે તેના પરિણામે મળનારી અલ્લાહની અનહદ નેઅમતોને જોઈને એટલો ખુશો ખુર્મ થશે કે જો તેની ખુશીઓ સર્વ દોઝખવાસીઓ પર વહોંચી દેવામાં આવે તો તેઓ પોતાનો અઝાબ તથા પીડા ભૂલી જાય.

પછી જ્યારે બીજી પેટી ખોલવામાં આવશે અને તે અંધકારથી ભરેલી હશે કે બંદાએ એ સમયોમાં ખુદાની નાફર્માની અને તેના હુકમોથી બગાવત કરી હતી. તો એને જોઈને તે એટલા પ્રમાણમાં ગમગીન તથા નિરાશ થશે કે જો તેની તે ઉદાસી જન્નતવાસીઓમાં વહેંચી દેવામાં આવે તો તેમની ખુશી તથા ખુશહાલીનો સર્વ નશો ઉતરી જાય.

એ જ પ્રમાણે જ્યારે ત્રીજી પેટી ખોલવામાં આવશે જે તદ્દન ખાલી હશે કે બંદાએ એ સમયોને સૂવામાં કે મુબાહ કામોમાં ખોયેલ હશે, તો તે તેને જોઈને અફસોસ તથા શર્મિદગીમાં હાય મસળવાનું શરૂ કરી દેશે, જ્યારે કે એ દિવસે નેકીઓની સખત જરૂરત હશે, ત્યાં સુધી કે મામૂલી નેકી પણ (પોતાનો રંગ દેખાડશે).

તો જેવી રીતે એક વેપારી હજારો મોકા પામવા છતાં નફો ન કમાય શકે અને નુકસાન જ નુકસાન છેવટે તેનું મુકદ્દર હોય, તો આ રીતે એ બંદો પણ (મેહશરના મેદાનમાં) પોતાના સમયોને ફૂઝૂલ તથા નિરર્થક બર્બાદ કરવા પર ગમ તથા દુઃખનું પૂતળું બની જશે.

જેથી બુરાઈનો હુકમ કરનારા મારા નફ્સ ! આજે મોકો ગનીમત છે તારું પેટ સારી રીતે ભરી લે. જો જે ! એ ક્યાંક આમ જ ખાલી ન રહી જાય. ગફલત તથા સુસ્તીને એક જરાય મોકો ન આપ, દરેક ઘડીની ફદર કર, નહીં તો કાલે પસ્તાવા સિવાય અન્ય કાંઈ હાથ લાગશે નહીં.

(Civilization Of Virtue, By: Uthman Noori Topbash : 1/236,237)

★ હઝરત મુહમ્મદ બિન તાહિર મુકદ્દસી رحمة الله عليه ★

અબુલ ફઝૂલ હઝરત મુહમ્મદ બિન તાહિર મુકદ્દસી رحمة الله عليه (વફાત : હિ.સ. ૫૦૭) છટ્ટી સદીના મશહૂર મુહદ્દિષ અને કેટલીય કિતાબોના લેખક છે. તેમની ઈલ્મ પ્રાપ્તિના બનાવો ઘણા જ અજબના છે. બતાવવામાં આવે છે કે તેમની આંગળીઓને સહીહ બુખારી તથા સહીહ મુસ્લિમની સાથે સુનને અબૂ દાઉદને સાત સાતવાર લખવાનો અને સુનને ઈબ્ને માજહને દસવાર

લખવાનો શરફ મળ્યો. (તઝકેરુલ હુફ્ફાઝ, ૪/૪૩)

★ હઝરત અલી ઈબને અફીલ رحمة الله عليه ★

હઝરત અલી ઈબને અફીલ رحمة الله عليه (વફાત : હિ.સ. ૫૧૩)ની હાલત એ હતી કે રોટીના બદલે કેકને કેવળ એટલા માટે ખાતા હતા કે રોટલી ચાવવામાં સમય વધારે વપરાતો હોય છે અને એના લીધે વાંચવા લખવા માટેનો ઘણો સમય હાથ લાગી જાય છે. આપે અલ્લામા ઈબને જવઝીની શહાદતના પ્રમાણે ૮૦ ઈલ્મો વિદ્યાઓ પર ડઝનબંધી યાદગાર કિતાબો છોડી છે, એમનામાં હાફિઝ ઝહબીની તેહફીફની રૂએ 'અલ ફુનૂન' નામની કિતાબ દુનિયાની સૌથી અધિક જાડી તથા મોટી કિતાબ છે અને તેમની જિલ્દોની સંખ્યા ચારસોથી અધિક બતાવવામાં આવી છે.

(અલ અબર ફી ખબર મિન ગબર, ૧/૨૪૦, ઝેલ તબકાતુલ હનાબિલા, ૧/૧૬૩)

જ્યારે કે હાફિઝ ઈબને રજબ વગેરેનું કહેવું છે કે "અલ્ફુનૂન" આઠસો જિલ્દો પર આધારિત હતી. (જે વિના શંકાએ માનવ જગતના ઇતિહાસમાં અજોડ તથા મુસ્લિમો માટે ગર્વ લેવા જેવું કારનામું છે)

ઈબને ઓકૈલએ આ મહાન તથા જાડી મોટી કિતાબના બિલકુલ શરૂમાં ઘણી જ મહત્વની વાત લખી છે કે સમય પસાર કરવા, નફસને વ્યસ્ત રાખવા અને રબની નઝદીકી પામવાનો બેહતરીન તરીકો ઈલ્મની તલબ છે. ઈલ્મ માણસને જેહાલતના અંધકારથી કાઢીને શરીઅત તથા મઅરેફતની રોશની સુધી પહોંચાડે છે. એટલા માટે હું ઈલ્મની તલબમાં પોતાનો સમય ગુજારતો અને પોતે પોતાને મશગૂલ રાખતો રહું છું કેમ કે દૂર નથી કે એના થકી મારી ત્યાં પહોંચ થઈ જાય જ્યાં મારાથી પહેલાં ગુજરવાવાળા લોકો પહોંચ્યા છે. (કીમતુઝ્ ઝમન ઈન્દલ ઉલમા, પંજ-૫૫)

તે એક પત્રમાં લખે છે કે ઈલ્મો દાનિશવાળાઓ સૌ એ વાત પર એકમત છે કે માણસની સૌથી મહત્વની પૂંજ જેને સંપૂર્ણ સાવધાનીપૂર્વક વાપરવી જોઈએ તે સમય છે. જિંદગીની ઘડીઓ પૂરી પાડનારો સમય હફીફતમાં મહાન

ગનીમત છે, એટલા માટે એને બચાવી બચાવીને રાખવો જોઈએ કે માનવીના માથે કામો ઘણા છે. જ્યારે કે સમય છલાંગ લગાડીને ઘણી જ જલ્દી ગાયબ થનારી ચીજ છે. (ઝેલ તબકાતુલ હનાબિલા, ૧/૬૦)

અલ્લાહ તઆલાએ તેમને સમયની ફરો કિંમતનો એહસાસ અને ઈલ્મ તથા અભ્યાસનો અસામાન્ય શોખ અતા કર્યો હતો. તેઓ પોતે પોતાના બારામાં જણાવે છે કે મેં મારી જિંદગીની એક ઘડી પણ વેડફી નથી, ત્યાં સુધી કે જ્યારે ઈલ્મી બહુષ કરતાં કરતાં મારી જીભ થાકી જાય અને અભ્યાસ કરતાં કરતાં આંખો જવાબ દેવા લાગે તો હું આડો પડીને મસાઈલ વિચારવા લાગતો. અત્યારે હું એંસી વરસનો થઈ ચૂક્યો છું પરંતુ સમયથી લાભ ઉઠાવવાનો શોખ તથા જઝબો અને કામ કરવાની લગન તદ્દન એવી જ છે જેવી વીસ વરસની ઉમરમાં હતી. (તારીખુલ ઈસ્લામ ઝહબી, ૮/૮૭)

એકવાર કહેવા લાગ્યા કે હું એવી રીતે ખાવા નથી ખાતો જેવી રીતે તમો ખાવ છો. પૂછવામાં આવ્યું, તો પછી તમો કેવી રીતે ખાવ છો? ફર્માવ્યું, હું નાનને પાણીમાં પલાળી દઉં છું. જ્યારે તે આટા જેવો પાતળો થઈ જાય છે પછી તેને જલ્દીથી હજમ કરી જઉં છું જેથી ચાવવામાં તકલીફ ન પડે.

(ફાકિલતુ દાઈયાત, ૧૫/૮૭, મૌસૂઅતુલ ખતબ વદુરસ, પૃષ્ઠ-૧)

હફીફત એ છે કે એક સામાન્ય માનવીને આ પ્રકારના બનાવો ઘણા અજબના તથા આશ્ચર્યમય લાગે છે અને તેને અતિશયોક્તિ ધારે છે. પરંતુ એમાં કોઈ શક નથી કે અલ્લાહ તઆલા જ્યારે કોઈને સમયની ફરો કિંમતનો એહસાસ અતા કરી દે છે અને તલબે ઈલ્મની લિજ્જતથી તેને નવાઝી દે છે તો એવા શખ્સની જિંદગીના મામૂલાત, તેની સમય પસાર કરવાનાં કામો, તેની સોચ તથા ચિંતન એક સામાન્ય કદાની જિંદગી જીવનાર માણસ કરતાં તદ્દન વિપરિત હોય છે. એ બુઝુર્ગોનાં જે ઈલ્મી કારનામાં અને લેખન કૃતિઓ જે અત્યારે મૌજૂદ છે તે ખુદ એ વાતની ઉઘાડી દલીલ પૂરી પાડે છે કે ખરેખર તેમણે જિંદગીની એક એક પળની ફરો કરી છે અને સમયોને મામૂલાતની અસામાન્ય પાબંદી સાથે પસાર કરેલ છે.

★ હઝરત અલ્લામા જરુલ્લાહ ઝુમખશરી ★

અલ્લામા અબુલ ફાસિમ મહમૂદ બિન ઉમર જરુલ્લાહ (વફાત : ૫૩૮ હિ.) ખારિઝમની નાની સરખી ગૈર મઅરૂફ વસ્તી ઝુમખશરીમાં પેદા થયા. ઘણી બધી શખ્સિયતો ઐતિહાસિક સ્થળોને કારણે મશહૂર થાય છે, પણ ગુમનામ ઝુમખશર ઝુમખશરીથી ઐતિહાસિક સ્થાન પામ્યું છે. ઈલ્મી વિશાળતા, તબીઅતમાં બુદ્ધિ કૌશલ્યતા અને કુદરતી બુદ્ધિમત્તા તથા દિમાગની તીવ્રતાથી ખાસ હિસ્સો પામ્યો હતો. ધાર્મિક લેહાઝથી તો મોઅતઝલી હતા પરંતુ તફ્સીર તથા હદીષ અને લુગત તથા અદબમાં તેમનો મફામ ઘણો જ ઊંચો છે. (બગયતુલ વઆત, ૨/૨૭૯)

અલ્લામા ઝુમખશરી યુવાન થયા તો ઈલ્મની તલબના ઉમંગોએ તેમને વિશ્વના સફરમાં ગુમ કરી દીધા. બગદાદ તથા નીશાપુરના ઈલ્મી વર્તુળોથી શોખની તૃપ્તિ કર્યા બાદ મક્કા મુકર્રમા જઈને બૈતુલ્લાહના પડોશમાં એવી પનાહ લીધી કે જ્યારે ત્યાંથી નીકળ્યા તો "જરુલ્લાહ"ના લફબથી મશહૂર થયા, અહીંથી એમની ખ્યાતિની શરૂઆત થઈ અને તે પોતાની પાછળ કિતાબોનો એક મહેકતો બાગ પોતાની પાછળ છોડી ગયા. તફ્સીરોની દુનિયામાં તેમની તફ્સીર 'અલ કિશાફ' લુગ્વી (શબ્દકોશ)ની દૃષ્ટિએ એક અનોખી શાન અને વિશિષ્ટ સ્થાન ધરાવે છે.

તેઓ દિવસમાં ઈલ્મના તલબગાર અને રાતોમાં અભ્યાસના માટે જાગતા રહેતા. ઈલ્મ તથા અભ્યાસ ન તેમનો ધંધો હતો બલકે પ્રિય ખોરાક બની ગયો હતો. ઈલ્મ તથા માહિતી સાથે પોતાની અનહદ મહોબ્બત અને લેખન તથા અભ્યાસ સાથે પોતાની નિઃસ્વાર્થ મહોબ્બતનું વર્ણન કરતાં એક સ્થળે તેમણે ફર્માવ્યું : "أبيت سهران الدجى وتبيته-نوماً وتبغى بعد ذلك لحاقى" "હું ઘટાટોપ અંધકારોવાળી રાતોમાં જાગતો રહું અને તું (ગફલત તથા બેપરવાઈની ચાદર તાણીને) આરામથી સૂતેલો રહે છે. શું એના છતાં તું (ઈલ્મી મર્તબા તથા કમાલમાં) મારી સુધી પહોંચવાની ખ્વાહિશ રાખે છે. (મુફદમતુલ ફાઈફ, પૃષ્ઠ-૯૦૮, બહવાલા મતાએ વક્ત ઔર કારવાને ઈલ્મ મઅ હઝફ વ ઈઝાફા)

★ હઝરત ઈબ્ને જવઝી رحمة الله عليه ★

ઈમામ ઈબ્ને જવઝી رحمة الله عليه (વફાત : હિ. ૫૯૭)ના નવાસા અબૂ મઝહર શમ્સુદ્દીન પોતાના નાનાજાનના અહવાલ તેમની જ ઝબાની વર્ણવે છે કે મેં મારા આ કાનો વડે સાંભળ્યું છે કે એક દિવસે મિમ્બરે રસૂલ પર તે ફર્માવી રહ્યા હતા :

يا صبيعي ها تين كتبت ألفي مجلد. و تاب على يدي مائة ألف. وسلم على يدي
عشرون ألفاً.

મેં મારી આ બે આંગળીઓ વડે બે હજાર જિલ્દો લખી છે. મારા હાથો પર એક લાખ લોકોએ તૌબા કરી છે અને વીસ હજાર ગૈર મુસ્લિમોએ ઈસ્લામ કબૂલ કર્યો છે." આગળ અબૂ મઝહર, ઈમામ ઈબ્ને જવઝીનો મામૂલ નકલ કરતાં وكان يهتم في الأسبوع ولا يخرج من بيته إلا إلى الجمعة ولا مجلس : "આપ દરેક અઠવાડિયે કુર્આને કરીમ ખત્મ કરતા હતા. અને જુમ્આ કે કોઈ અન્ય મજલિસમાં જવા સિવાય ઘરથી નીકળતા જ ન હતા."

સમય અને જિંદગીની કૃદરો કિંમતના એહસાસનો ઉલ્લેખ કરતાં તે પોતાનો હાલ પોતે જ સંભળાવે છે :-

"સમય માણસનો કિંમતી સરમાયો છે. સારાં તથા નેક કામોમાં સમયને ખર્ચ કરવો કોઈ એવો મામલો નથી જેની સાબિતી માટે દલીલો રજૂ કરવામાં આવે. એટલા માટે મને લોકોની બેફાયદા મેલજોલ તદ્દન પસંદ નથી. હવે જો લોકોથી તદ્દન અલગ થલગ રહું તો પણ મુનાસિબ નથી કે એનાથી મહોબ્બત તથા લાગણીનો સંબંધ તદ્દન ખત્મ થઈ જાય છે. અને જો તેમની સાથે ફોગટની મુલાકાતોનો ક્રમ ચાલુ રાખું તો એમાં સમયની બર્બાદી તથા નુકસાન છે. એટલા માટે મેં એ તરીકો અપનાવી લીધો છે કે પ્રથમ તો મુલાકાતોથી બચવાની મારી રીતે કોશિશ કરું છું, અને જો કોઈની મુલાકાત વિના કોઈ ચારો જ ન હોય તો વાત ખૂબ જ ટૂંકી કરું છું. વધુમાં એ કે એવા સમયના માટે આ પ્રકારનું કામ છોડી રાખું છું જેમાં વધારે ધ્યાન આપવાની જરૂર નથી

હોતી. જેમ કે ફૂલમને કટ કરવી, કાગળ કાપવા અને અન્ય એ પ્રકારનાં હલકાં ફૂલકાં કામો મુલાકાતના સમયે કરું છું. એ રીતે મુલાકાત પણ થઈ જાય છે અને એ કામો પણ પૂરાં થઈ જાય છે અને પ્રિય ઉમરની કિંમતી ઘડીઓ કેવળ વાતચીતમાં નથી જતી રહેતી." (કીમતુઝ્ઝમન ઈન્દલ ઉલમા, પૃષ્ઠ-૮૫)

સમયને આવા સાવધાનીપૂર્વકના તરીકાથી વાપરવાનું પરિણામ હતું કે ઈમામ ઈબ્ને જવઝીએ તફસીર, હદીષ, તારીખ તથા અન્ય ઈલ્મો વિદ્યાઓ પર સૈંકડો યાદગાર કિતાબો લખી, બલ્કે હાફિઝ ઈબ્ને રજબે જેલ તબકાતુલ હનાબિલામાં ત્યાં સુધી લખ્યું છે કે ઈબ્ને જવઝીની કિતાબોથી કોઈ વિદ્યા ખાલી નથી. અને અલ્લામા ઝહબીએ તઝકેરતુલ હુફ્ફાઝમાં તેમની કિતાબોનો ઉલ્લેખ કરતાં છેવટમાં આ એલાન પણ કરી આપ્યું કે, "મારા જાણમાં એવો કોઈ આલિમ નથી પસાર થયો જેણે પોતાની પાછળ આ શખ્સ જેટલી કિતાબોનો ખજાનો છોડ્યો."

દરેક રોજ ચાર ભાગ લખવા એ એમનો જિંદગીભરનો નિયમ રહ્યો. જ્યારે તેમની કિતાબોનો અંદાજો લગાડવામાં આવ્યો તો એક દિવસના નવ ભાગના લેખનના હિસાબથી તેમની લખવાની ગતિનું પરિણામ જોવા મળ્યું. સમયની આ ફઠરદાની તથા મહેનત તથા અભ્યાસના આ નૂરાની જઝબાની જ બરકત હતી કે અલ્લાહ તઆલાએ તેમનાથી એ કામ લીધું કે જો આજે કોઈ તેમની સર્વ કિતાબો કેવળ નકલ જ કરવા ચાહે તો કદાચ જીવનભરમાં તે નકલ ન થઈ શકે.

તેમની નજરમાં સમયની શું ફઠર તથા કિંમત હતી એનો અંદાજો એના પરથી પણ લગાડી શકાય છે કે તે પોતાના પુત્રને નસીહત કરતાં એક જગાએ ફર્માવે છે : કાશાનએ દિલના મફી ! (વહાલા પુત્ર !) તમને માલૂમ હોવું જોઈએ કે દિવસોની હફીફતો કલાકોમાં છુપાયેલી હોય છે અને ઘડીઓના તાર શ્વાસો સાથે બંધાયેલા છે.

યાદ રાખશો કે દરેક શ્વાસ એક ખજાનો છે. જો જો ! ક્યાંક એવું ન થાય

કે તમારી થોડા દિવસની જિંદગીનો કોઈ શ્વાસ બેકાર ચાલ્યો જાય અને તે અમલની લિજ્જતથી વંચિત રહી જાય. કેમ કે આ ખજાનો પછી મેહશરના મેદાનમાં ખુલવાનો છે, જેથી સાવધાની રહેજો કે તેને ખાલી જોઈને ક્યાંક તમારે શર્મિદગી ભોગવવાનો વારો ન આવે.

હઝરત ઈબ્રાહીમ ઈબ્ને અદહમ رحمة الله عليه ફર્માવે છે કે અમે કોઈક બીમાર ઈબાદતગુઝારની અયાદત (ખબૂર પૂછવા) માટે ગયા. શું જોઈએ છીએ કે તે પોતાના બંનેવ ફદમો પર નિગાહો જમાવીને આહ તથા અફસોસ કરી રહ્યો છે.

અમે પૂછ્યું, એ બતાવો કે તમે આટલી ગિર્યાઓ ઝારી (રૂદન અફસોસ) શા માટે કરી રહ્યા છો? ફર્માવ્યું : આ ફદમોને અલ્લાહની રાહમાં ચાલવાનું નસીબ ન થયું. પછી ફરીથી રડવા લાગ્યા તો પૂછ્યું, હવે શાથી રડી રહ્યા છો? ફર્માવ્યું, અસલમાં એક દિવસ હું રોઝો ન રાખી શક્યો હતો અને એકવાર રાતમાં ફ્યામની તૌફીફ ન મળી શકી હતી.

કોઈ શબ્દે આમિર બિન અબ્દ કેસ رحمة الله عليه થી અર્જ કરી કે, જરા થોભો! આપની સાથે કેટલીક વાતો કરવી છે. ફર્માવ્યું, મને રોકતા પહેલાં સૂરજને રોકો!

કેટલાક લોકો હઝરત મઅરૂફ કર્ખી رحمة الله عليه ની બારગાહમાં બેઠેલા હતા. તો આપે ફર્માવ્યું, તમોને લોકોને ઉઠવાનું મન નથી થતું? જરા વિચારો કે સૂરજનો માલિક તેને સતત ખેંચી રહ્યો છે અને તેને એક જરાક મોહલત નથી આપી રહ્યો. (જે લોકો કામવાળા માણસ પાસે જઈને પોતાનું કામ પતવા છતાં ઉઠતા નથી તેમણે આના પરથી બોધ લેવો જોઈએ. -અનુવાદક)

નૂરે નઝર! સલફે સાલેહીન (પૂર્વજ બુઝુર્ગો)નો નિયમ એ હતો કે તેઓ એક એક પળને ગનીમત જાણતા હતા. અંદાજો લગાડો કે હઝરત ખમસ બિન હસન તમીમી દિવસ રાતમાં ત્રણ કુર્આન ખતમ કર્યા કરતા હતા. અને આપણા પૂર્વજ બુઝુર્ગોમાં ચાલીસ પવિત્ર હસ્તીઓ એવી ગુજરી છે જેઓ

ઈશાના વુઝૂથી ફજરની નમાઝ અદા કરતા હતા. અને હઝરત રાબિઆ બસરિયાનો હાલ એ હતો કે તેઓ પૂરી રાત મૌલાની યાદમાં પોતાના પાસાને બિસ્તરથી અલગ રાખતાં, પછી જ્યારે સવારની સફેદી ફૂટવાનો સમય આવતો તો થોડીવારના માટે સૂતાં. પછી ગભરાયેલી હાલતમાં ઉઠતાં અને પોતાના નફ્સને સંબોધીને કહેતાં, આટલું બધું ન સૂયા કર ! કબ્રમાં ઘણી જ લાંબી ઊંઘ સૂવાનું છે.

હે પ્યારા પુત્ર ! તમે આ હદીષ શરીફ જરૂર પઢી કે સાંભળી હશે કે, **سُبْحَانَ اللَّهِ وَيَكْبِرُ لَهُ** "પઢનારા માટે જન્નતમાં એક બાગ લગાડી દેવામાં આવે છે. હવે જરા ફિકરની સાથે વિચારો કે પોતાના કિંમતી સમયોને વેડફી નાખનારો કેટલા જન્નતી બાગો ખોઈ નાખે છે."

આગળ ફર્માવે છે : બેટા ! જેને ઈર્ફાનની દોલત નથી મળતી તે દુનિયાની ઉંમર ઘણી વધારે સમજે છે. પણ મૃત્યુ પછી તેને માલૂમ પડી જશે કે દુનિયામાં રોકાણ કેટલું ટૂંકું હતું.

જાને પિદર ! યાદ રાખ કે કબરમાં પડી રહેવાની મુદત ઘણી લાંબી છે. પછી કયામતના મેદાન વિશે વિચારો જેનો એક દિવસ પચાસ હજાર વરસનો બતાવવામાં આવે છે. તેની આગળ જન્નત કે દોઝખમાં હમેશા રહેવા પર વિચાર કરો તો તેની હદ જ નથી. હવે ફરીથી દુનિયાવી જિંદગીની સમીક્ષા કરો.

ધારો કે એક માણસને ૬૦ વરસની જિંદગી મળી. ત્રીસ વરસ તો તેણે ઊંઘવામાં ગુમાવી દીધાં અને લગભગ પંદર વરસો બચપનમાં બેપરવાઈમાં પસાર થઈ ગયાં. હવે જે બાકી બચ્યાં તેનું પ્રમાણિક નિરીક્ષણ કરો તો અધિકતર સમયો લિજજતો તથા વાસનાઓ અને ખાવા કમાવવામાં વીતી ગયો. અને જે થોડી ઘણી કમાણી આખેરત માટે કરી હતી તેનો મોટાભાગનો હિસ્સો ગફલત તથા નામનાની નહૂસતથી ખરડાયેલો છે. હવે બતાવો કે તે ક્યા મોઢે હમેશાંની જિંદગીનો સોદો કરશે ? અને આ સઘળો સોદો આ જ ઘડીઓ તથા શ્વાસો પર આધારિત હતો. (લફતુલ કબદ ફી નસીહતુલ વલદ, ઈબ્ને જવઝી, ૧/૬, અનુવાદક : મુહમ્મદ અફરોઝ ફાદરી, ચિરૈયા કોટ)

નોંધ : આ ફાની જીવનની ઘડીઓને કામની બનાવવા માટે, ગણત્રીના અમુક દિવસોમાં કાંઈક કરી છૂટવા અને જિંદગીને ઈન્કિલાબી મોડથી મિલાવવા માટે ઈમામ ગિઝાલીની જગ વિખ્યાત કિતાબ "અહ્યાઉલ વલદ" અને ઈમામ જવઝીની મઝકૂર કિતાબ "લફતુલ કબદ" માઈલ સ્ટોનની હૈસિયત ધરાવે છે. ખાસ કરીને તલબાના માટે આ કિતાબો અનમોલ નેઅમત છે. (ચિરૈયા કોટી)

જ્યારે મૃત્યુનો સમય આવી પહોંચ્યો તો અલ્લામા ઈબ્ને જવઝીએ વસિયત કરી કે ગુસલનું પાણી તે કતરણ તથા ભૂકા વડે ગરમ કરવામાં આવે જે હદીષ લખવા માટે કલમ બનાવવામાં ભેગો થઈ ગયો હતો. જેથી એવું જ કરવામાં આવ્યું. તેનો ઝખીરો એટલો હતો કે પાણી ન કેવળ કે ગરમ થઈ ગયું બલકે કાંઈક બચી પણ રહ્યો. (તઝકેરતુલ હુફકાઝ, ૪/૩૪૪)

અલ્લામા ઈબ્ને ખલ્ફાનની રિવાયત એનાથી કાંઈક અલગ છે, પણ ઘણી જ સરસ તથા ઈમાન અફરોઝ છે. તે ફર્માવે છે કે અલ્લામા ઈબ્ને જવઝીએ નઝઅની હાલતમાં કમજોર અવાજમાં નજીક બેઠેલા લોકોને ફર્માવ્યું કે તે સર્વ ફૂલમો એકત્ર કરવામાં આવે જેના વડે મેં આખું જીવન શફીએ રોઝે મેહશર મહબૂબે દાવર عليه السلامની મુબારક હદીષો લખી છે અને તેમનાં માથાંઓ પર લાગેલી શાહી ખોતરી લેવામાં આવે. જ્યારે આપના હુકમનું પાલન કરવામાં આવ્યું તો એ શાહીનો ઢગલો વળી ગયો !

પછી એ પરવાનએ શમ્એ રિસાલત અને કુશતએ ઈશકે નબુવ્વતે મહોબ્બતના સમંદરની ગહરાઈઓમાં ડૂબીને વસિયત કરી કે મૃત્યુ પછી મારી લાશને ગુસલ આપવા માટે તૈયાર કરેલા પાણીમાં આ શાહી નાખી દેજો. કદાય ખુદાએ રહમાન વ રહીમ એ શરીરને જહન્નમની આગથી ન સળગાવે જેના પર તેના મહબૂબની હદીષની શાહીના રજકણો લાગેલાં હોય.

વસિયતના પ્રમાણે આપને ગુસલ આપવામાં આવ્યું તો ખાસ્સી માત્રામાં શાહી તેમ છતાં બચી રહી હતી. આ વસિયતને જોઈને એક ભગ્ન હૃદય આશિકના હુસ્ને તલબ પર સદ આફરીન કહેવું પડે છે કે કેવી દિલરૂબા અદા

થકી ફઝલે બારીની માગ કરવામાં આવી રહી છે ?! અલ્લાહ સુબ્હાનહૂ વ તઆલા આપણને પણ રુખે વદુહા તથા સુરમા માઝાગવાળા પ્યારા મહબૂબ ﷺની મહોબ્બતનો આ જ અંદાઝ અતા ફર્માવે. આમીન યા રબ્બલ આલમીન.

★ હઝરત અબ્દુલગની મુકદ્દસી رحمة الله عليه ★

ઈમામ અબ્દુલ ગની મુકદ્દસી رحمة الله عليه (હિ.સ. ૬૦૦ : વફાત)ના બારામાં આવે છે કે તે સમયના પ્રતિ ખૂબ જ સાવધ હતા. તેમણે પોતાની જિંદગીમાં કોઈ સમય ફાયદા વિનાનો નથી ગુજાર્યો.

એકવાર કોઈ શખ્સ તેમની પાસે આવીને કહેવા લાગ્યો કે એક માણસે તલાકની ફસમ ખાધી છે કે આપને એક લાખ હદીષો યાદ છે. ફર્માવવા લાગ્યા, બલ્કે એનાથી પણ વધારે. (તઝકેરરતુલ હુફ્ફાઝ, ૪/૧૩૭૫)

આપની જિંદગીના મામૂલાતના બારામાં આપના પ્રિય શાગિર્દ ઝિયાઉદ્દીન મુકદ્દસી ફર્માવે છે કે, અલ્લામા અબ્દુલગની મુકદ્દસીએ પ્યારી ઉમરની એક ઘડી પણ ફોગટ જવા ન દીધી. ફજરની નમાઝ પઢયા બાદ દર્સે કુર્આન અથવા કદીક દર્સે હદીષમાં વ્યસ્ત થઈ જતા, પછી ફારિગ થઈને તાજુ વુઝૂ કરતા અને ઝોહરથી પહેલાં પહેલાં ત્રણસો રકાતો અદા કરતા જેમાં કેવળ સૂરએ ફાતિહા અને મુઅવ્વઝતૈન તિલાવત કરતા.

થોડીવાર આરામ કરતા પછી ઝોહરની નમાઝ પઢતા અને મગરિબ સુધી હદીષ સંભળાવવા અથવા તેનો ઈમ્લો કરાવવામાં લાગેલા રહેતા. જો રોઝાથી હોતા તો ઈફતાર કરતા અને પછી મગરિબથી ઈશા સુધી પોતાની પેશાનીને સિજદાઓની લિજ્જત મહેસૂસ કરાવતા.

ઈશાની નમાઝ અદા કરીને અડધી રાત કે કાંઈક અધિક મોડે સુધી આરામ ફર્માવતા. પછી ઊંઘથી જાગીને એવા ઉભા થઈ જતા કે જાણે કોઈએ ઝંઝોળીને ઉઠાડયા હોય. થોડીવાર નમાઝ અદા કરીને તાજુ વુઝૂ બનાવતા અને પછી લગભગ તુલૂએ ફજર (સુબ્હ સાદિક) સુધી પોતાના મૌલાની ઈબાદતમાં દિલો જાનથી લાગેલા રહેતા.

કદીક એવું પણ થતુ કે એક રાતમાં સાત સાત અથવા આઠ આઠ વાર તાજુ વુઝૂ કરતા અને ફર્માવતા, હું નમાઝમાં ત્યાં સુધી અધિક કેફ તથા સુરૂર મહેસૂસ કરું છું જ્યાં સુધી મારાં અંગો (વુઝૂના પાણીથી) તર હોય છે. પછી ફજરથી પહેલાં થોડી સરખી ઊંઘ લઈને ફજરની નમાઝ માટે ઉઠીને ઉભા થતા હતા. આ જ આપનો જિંદગીભરનો નિયમ રહ્યો. (તઝકેરતુલ હુફ્ફાઝ, ૪/૧ ૩૭૬)

عمر عزیز قابل سوز و گداز نیست۔ این رشته را مسوز که چندین دراز نیست

અધિક લખવા તથા રડવાને કારણે નિગાહ કમજોર થઈ ગઈ હતી. અલ્લામા ઝહબીએ તઝકેરતુલ હુફ્ફાઝમાં તેમના ઝિકે જમીલના હેઠળ લખ્યું છે કે તેમણે એટલું લખ્યું કે તેની અધિકતા વર્ણનની સીમાથી બહાર છે. તેમણે ચાલીસથી અધિક કિતાબો લખી, જેમાંથી અમુક કેટ કેટલી જિલ્દો પર આધારિત છે.

★ હઝરત ફખ્રુદ્દીન રાઝી رحمة الله عليه ★

હઝરત ઈમામ ફખ્રુદ્દીન રાઝી رحمة الله عليه (વફાત : ૬૦૬ હિ.) ઈસ્લામની શખ્સિયતોની યાદી ખાસ કરીને તફસીરની દુનિયામાં એક ચમકતુ નામ છે. ખ્યાતિ તથા પ્રગતિના આ બાબરકત મકામ પર તે આમ જ તો નથી પહોંચી ગયા. તેમના નીચે મુજબના ઉચ્ચારણોથી સમયની ફદરો કિંમત તથા તેમની પોતાની જિંદગીના સમયના બંધારણનો ખૂબ જ આસાનીપૂર્વક અંદાજો કરી શકાય છે. તે ફર્માવે છે :

والله اننى أتأسف فى الفوات عن الاشتغال بأعلم فى وقت الأكل. فان الوقت و

الزمان عزيز

"અલ્લાહ રબ્બુલ ઈઝ્ઝતની ફસમ ! ખાણુ ખાતી વખતે ઈલ્મી વ્યસ્તતા ત્યજવાના કારણે મને ખૂબ પ્રમાણમાં અફસોસ થાય છે. કેમ કે સમય અને જમાનો ખૂબ જ દુર્લભ મૂડી છે."

★ હઝરત અબ્દુલ વહાબ બિન અલી رحمة الله عليه ★

હઝરત અબૂ અહમદ અબ્દુલ વહાબ બિન અલી મઅરૂફ બિહ ઈબને

સુકૈના (વફાત : હિ.સ. ૬૦૯) પ્રખ્યાત શાફીઈ ઈમામોમાંથી છે. તકુવો તથા તહારત (પાકી), મઅરેફત તથા ઈત્ફાન અને સુલૂક તથા રિયાઝતમાં પોતાનું દષ્ટાંત પોતે જ હતા. આપ હમેશાં કિબ્લા રૂ મુસલ્લા પર હોતા અને કુર્આનને હાથોમાં લઈને અફીદતથી જોતા રહેતા અને મહોબ્બતથી પઢતા રહેતા. મહામૂલી ઉમરની કદર કરી અને ખૂબ કરી. જ્યાં ઈલ્મ તથા અભ્યાસની પ્રવૃત્તિ રોકાય જતી ત્યાં ઈસ્તિગ્ફાર તથા દુઆનો ક્રમ શરૂ થઈ જતો.

(અલ્લાહી બિલ્વફયાત, ૬/૨૯૦)

અલ્લામા ઝહબીએ સિયરે અઅલામુન્નબલામાં તેમની ખૂબ પ્રશંસા કરી છે અને વિના શંકાએ એ એમનો હક્ક હતો. ઈમામ ઈબ્ને સુકૈનાએ રબ તઆલાના ફઝ્લથી લાંબી ઉમર પામી હતી. પોતાની તમામ રિવાયતો તે વારંવાર સંભળાવ્યા કરતા હતા. દૂર દૂરના વિવિધ શહેરોથી આવેલા તલબાની તેમની પાસે દરેક સમયે એક ભીડ લાગેલી રહેતી હતી. આયોજનપૂર્વકના નિયમને તેના સમયોને સુરક્ષિત કરી રાખ્યા હતા. જિંદગીની કોઈ ઘડી તિલાવત તથા ઈબાદત, ઝિક્ર તથા ચિંતન અને કુર્આન તથા હદીષ સાંભળવા સંભળાવવાના સિવાય કોઈ અન્ય ચીજમાં ન ગુજરતી. દુનિયાવાળાઓના ગમમાં ન શિકત કરતા અને ન ખુશીમાં (કે બંનેવના માટે સમય જોઈએ, અને દુનિયાવાળાઓના ખાતર તેમને એ માન્ય ન હતું) ઘરેથી કેવળ જુમ્આ, ઈદૈન તથા નમાઝે જનાઝાના માટે નીકળતા. મોટાભાગે રોઝાથી રહેતા. અને સાચી વાત એ છે કે હું (ઈબ્ને નજાર) પૂર્વ તથા પશ્ચિમના ચક્કરો કાપી ચૂક્યો છું પણ તેમના કરતાં અધિક કામિલ મારી નજરમાં આજ સુધી કોઈ નથી ગુજર્યું. (સિયરે અઅલામુન્નબલા, ૨૧/૫૦૩)

હફીફત એ છે કે જિંદગીની સાચી કદર એ બુઝુર્ગોના દિલમાં બેઠેલી હતી. અને રહીને રહીને દિલનો એ એહસાસ ઉભરતો કે સમય ક્યાંક વેડફાય તો નથી રહ્યો ?! સમયના આ જ મહત્વના એહસાસના ખાતર પોતાના શાગિર્દોને કહેતા હતા કે સલામ પર સંતોષ લીધા કરો, એનાથી વધુ કાંઈ ન કરો. અને એવું એટલા માટે હતું કે સામાન્યતઃ મુલાકાતના સમયે

ઔપચારિકપણે ખેર ખેરિયત પૂછવામાં આવે છે, જેથી એમાં સમય ન વેડફાય જાય. (સિયરે અઅલામુનબલા, ૨૧/૫૦૪, બહવાલા : કારવાને ઈલ્મ ઓર મતાએ વક્ત બહજફ વઈઝાફા)

★ હઝરત અબ્દુલ અઝીમ મુઝરી رحمة الله عليه ★

હાફિઝ અબ્દુલ અઝીમ મુઝરી رحمة الله عليه (વફાત : હિ. ૬૫૬) જલીલુલ કુદર મુહદ્દિષોમાંથી કાહિરાના સમયના વિખ્યાત ઈદારા 'દારુલ હદીષ કામિલા'માં લગભગ ૨૦ વરસો સુધી શયખુલ હદીષ રહ્યા. સમય તથા જિંદગીની આપના જેવી કુદરદાની જોવામાં નથી આવી. ઈલ્મ તથા અભ્યાસમાં વ્યસ્તતાનો આલમ એ હતો કે તહનિયત તથા તઅઝિયત કોઈ પ્રસંગે મદ્રસાની ચાર દીવારીની બહાર ન નીકળતા. ત્યાં સુધી કે પોતાના લખ્તે જિગર આલિમે રબ્બાની અલ્લામા રશીદુદીનનો જ્યારે ઈન્તેફાલ થયો તો મદ્રસાની અંદર જ તેમની જનાઝાની નમાઝ પઢાવી અને મદ્રસાના દરવાજા સુધી આવીને અશ્રુમય આંખે કહેવા લાગ્યા, બેટા ! હવે તું અલ્લાહના હવાલે ! પછી ત્યાંથી પરત પોતાની કયામતગાહ પર આવી ગયા.

તેમના પ્રિય શાગિર્દ ઈબ્રાહીમ ઈબ્ને ઈસા કહે છે કે મને કાહિરાની અંદર શયખના પડોશમાં લગભગ ૧૨ વરસ રહેવાનો સંજોગ થયો. અને અમારુ ઘર તેમના મકાનની ઉપરની મંઝિલ પર હતું. મેં રાતના જે કોઈ ભાગમાં ઉઠીને જોયું તો ચિરાગની રોશનીમાં તેમને અભ્યાસમાં વ્યસ્ત પામ્યા.

(બુસ્તાનુલ આરિફીન-૧૯)

આખુ જીવન તેમણે ઈલ્મ તથા અભ્યાસ માટે વફૂફ કરી દીધું હતું. અને તેમણે પળે પળને કામે લગાડી રાખી હતી. તે ખુદ ફર્માવે છે કે મેં મારા હાથો વડે નેવુ જિલ્દો અને સાતસો ભાગો લખ્યો છે. (બુસ્તાનુલ આરિફીન, ૧૯)

★ હઝરત શરફ નવવી رحمة الله عليه ★

ઈમામ નવવી رحمة الله عليه (વફાત : હિ. ૬૭૬)નું નામ ઈસ્લામના

ઈતિહાસના પૃષ્ઠો ચમકતા અક્ષરો વડે લખેલ છે. તે સાતમી સદીના મહાન શાનવાળા મુહદ્દિષ થયા છે અને ઈસ્લામી ઈતિહાસની અહદ્દસાઝ શખ્સિયતોની સફમાં સામેલ છે. તેમણે વરસો વરસ સુધી શામ (સીરિયા)ના 'દારુલ હદીષ અશરફિયા'માં દર્સ આપ્યો અને જેવી રીતે શયખ તફીઉદ્દીન સુબકી એ તમન્નામાં ઠેક ઠેકાણે સજદો કરતા રહ્યા કે કદાય તેમની પેશાની એવી જગાએ પડી જાય કે જ્યાં ઈમામ નવવીના કુદમ પડયા છે.

(તબકાતે શાફઈય્યહ, ૫/૧૬૬)

એ હકીકત છે કે, "હજારો તારાઓ ડૂબે છે તો સવાર થાય છે. લોહીનું પાણી કરવાથી દિલને નિગાહ પેદા થાય છે." ઈમામ નવવીના તાલિબે ઈલ્મના જમાનામાં (વિદ્યાર્થીકાળમાં) જિદો જેહદનો આલમ એ હતો કે વરસ સુધી પાસાભેર જમીન પર નથી સૂતા, બસ બેઠા બેઠા જ કાંઈક આરામ કરી લેતા અને પછી અભ્યાસમાં વ્યસ્ત થઈ જતા. જિંદગીની થોડા દિવસોની ઘડીઓને તોલી તોલીને ખર્ચ કરી. હાલત એ હતી કે આવતાં જતાં પણ સમય બચાવતા અને રસ્તે ચાલતાં વાંચન કરતા રહેતા. (કીમતુઝ્ઝમન ઈન્દલ ઉલમા, પેજ-૭૩)

આપણામાંથી દરેક તેમની કિતાબો (કૃતિઓ) ખાસ કરીને "રિયાઝુસ્સાલેહીન"થી વાકેફ છે. શું તમને ખબર છે કે તેમણે કુલ કેટલી કિતાબો લખી હતી ?

હઝરત ઈમામ નવવીએ પોતાની પાછળ પાંચસો કિતાબોનો અમૂલ્ય તોહફો છોડ્યો તે પણ કેવળ ૪૦ વરસની ઉંમરમાં ! અને અલ્લાહ તઆલાને ધ્યારા થઈ ગયા. તેમની ઈલ્મી વ્યસ્તતાએ તેમને શાદીનો મોકો પણ નથી આપ્યો. હાલત એવી હતી કે તેમનાં મા તેમને ખવડાવતાં રહેતાં હતાં અને આપ લખવાના કાર્યમાં મશગૂલ રહેતા હતા. વ્યસ્તતાના કારણે તેમને ખાવા પીવાનો ખયાલ જ રહેતો ન હતો.

હઝરત ઈમામ નવવીના વફાતના પછી અંદાઝો લગાડવામાં આવ્યો તો ચાર કોપીઓ દરરોજના હિસાબથી લખવાની ગતિ હતી.

(કીમતુઝ્ઝમન ઈન્દલ ઉલમા, પેજ-૭૨)

★ હઝરત શમ્સુદ્દીન અસ્બહાની رحمة الله عليه ★

એ જ પ્રમાણે અલ્લામા શમ્સુદ્દીન અસ્બહાની (વફાત : હિ.સ. ૭૪૮)ના બારામાં આવે છે કે તેમણે પોતાનું ખાવા કેવળ એટલા માટે ઓછું કરી દીધું હતું કે જેથી ખાવામાં અને પછી ત્યાર બાદ રફએ હાજત (જાજરૂ જવા) માટે સમય બર્બાદ ન થાય. (નફથે મસ્દર)

★ હઝરત ઈબ્ને કૈયિમ જવઝિયા ★

અલ્લામા ઈબ્ને કૈયિમ જવઝિયાહ (વફાત : હિ.સ. ૭૫૧)એ માનવ જીવનમાં સમયના મહત્વને જાહેર કરતાં ઘણી જ નોંધપાત્ર વાત કરી છે કે વરસ ઝાડની જેમ, મહિના થડની જેમ, દિવસો ડાળીઓ જેમ, કલાકો પાંદડાંઓની જેમ અને શ્વાસો ફળની જેમ છે. જેથી જેના શ્વાસો નેકીઓમાં વીત્યા તો જાહેર છે કે તેના ઝાડનું ફળ પણ પાકીઝા અને સ્વાદિષ્ટ થશે. અને જો એવું નથી તો પરિણામ યફીનન ! ઉલ્ટું જ આવશે. (મૌસૂઅતુલ ખતબ વદુરૂસ-૧)

આપે આગળ ફર્માવ્યું, સમયની બર્બાદી મૌત કરતાં અધિક સખત તથા મોંઘી છે, કેમ કે સમયની બર્બાદી માનવીને અલ્લાહ તથા આખેરતની જિંદગીથી દૂર કરી દે છે, જ્યારે કે મૌત કેવળ દુનિયા તથા દુનિયાવાળાઓથી દૂર કરે છે.

★ હઝરત ઈબ્ને રજબ હંબલી رحمة الله عليه ★

ઈમામ અહમદ ઈબ્ને રજબ હંબલી رحمة الله عليه (વફાત : ૭૮૫) ફર્માવે છે કે મેં મારી આ આંગળીઓ વડે બે હજારથી અધિક કિતાબો લખી છે. કહેવામાં આવે છે કે તેમના ઈન્તેકાલ પછી જ્યારે કિતાબોની સંખ્યાનું તેમના જીવનની રાત દિવસો સાથે તારણ કાઢવામાં આવ્યું તો દરેક દિવસના હિસાબે નવ દફતર બનતાં હતાં. (કીમતુઝ્ઝમન ઈન્દલ ઉલમા)

★ હઝરત ઈબ્ને હજર અસ્કલાની رحمة الله عليه ★

હઝરત અબુલ ફઝ્લ શહાબુદ્દીન ઈબ્ને હજર અસ્કલાની رحمة الله عليه

(વફાત: હિ.સ. ૮૫૨) નવમી સદી હિજરીના જલીલુલ કુદર મુહદ્દિષ તથા ઈતિહાસકાર થઈ ગયા. મક્કા મોઅઝ્ઝમામાં ઝમઝમ પીતી વખતે કરવામાં આવનારી દુઆના પરિણામે અલ્લાહ તઆલાએ તેમને એવી યાદશક્તિ અતા કરી કે અમુક અહલે નઝર ઉલમાના ખયાલમાં તે ઈમામે ઝહબીની યાદશક્તિથી પણ વધી ગયા, જ્યારે કે ઈમામ ઝહબીની યાદશક્તિ ખૂબ જ પ્રખ્યાત છે.

નવ વરસની નાની સરખી ઉમરમાં તે હાફિઝ બની ગયા હતા, પછી હદીષ પ્રાપ્તિની તરફ ધ્યાનિત થયા અને એમાં હાફિઝ બનીને દમ લીધો. મહેનતનો અંદાઝો એના પરથી લગાડી શકાય છે કે દમિશ્કમાં સો દિવસ રહ્યા અને હદીષના એક હજાર જુઝ (ભાગ) પઢી ગયા.

હાફિઝ ઈબ્ને હજર અસ્કલાનીની ગણના તે શખ્સિયતોમાં થાય છે જે પોતાની જિંદગીને સમયના આયોજનના પાબંદ કરે છે અને જેમને જિંદગીની પળેપળની કિંમત વસૂલ કરવાની ફિકર લાગેલી હોય છે. સમયની બરકતનો એવા લોકોને તોહફો આપવામાં આવે છે. ઈમામ અસ્કલાનીનો પળ પળને તોલી તોલીને વાપરવાનો અંદાઝ એના પરથી થાય છે કે જ્યારે તેમને કલમ પર કટ મારવાની જરૂરત ઉભી થતી તો એટલીવાર પણ તે બેકાર પસાર કરવાનું પસંદ ન કરતા બલ્કે તરત જ ઝિક્કમાં મશગૂલ થઈ જતા.

(ઈબ્ને હજર અસ્કલાની : શાકિર અબ્દુલ મુન્ઈમ, પેજ-૧૮૫)

હવે એ સમયની તેજી હતી કે સમયની બરકત અથવા બંનેવની કરામત કે એકવાર હાફિઝ ઈબ્ને હજર અસ્કલાનીએ ઝોહરથી અસરની વચ્ચેના સમયની દસ મજલિસોમાં પૂરી સહીહ બુખારી ખત્મ કરાવી દીધી. સહીહ મુસ્લિમ અઢી દિવસની પાંચ મજલિસોમાં સંપૂર્ણ કરી લીધી. અને તિબ્રાનીની મોઅજમે કબીરની દોઢ હજાર હદીષો સનદોની સાથે ઝોહર તથા અસર દરમિયાન કેવળ એક બેઠકમાં પૂરી પઢી નાખી.

(વિગત માટે જુઓ, બુસ્તાનુલ મુહદ્દિષીન-૩૦૩)

પળપળને કામે લગાડવાના પરિણામે તેમણે પોતાની નાની મોટી ઘણી કિતાબોની સાથે ખાસ કરીને "ફતુલ બારી" ચૌદ જિલ્લોમાં, "તહઝીબુત્તહઝીબ" બાર જિલ્લોમાં, "અલા અસાબા" નવ જિલ્લોમાં, "લિસાનુલ મીઝાન" ચાર જિલ્લોમાં, અને "તગલીકુત્તગલીક" પાંચ જિલ્લોમાં લખીને ઈસ્લામી ઉમ્મતને મહાન તોહફો અતા કર્યો. અને વળી આટલી મહાન ખિદમત અંજામ આપ્યા બાદ આજીવનની એ હાલત છે કે ફર્માવે છે : "મારી મોટાભાગની કિતાબો અન્ય ઈસ્લામીઓની કિતાબોની સરખામણીમાં એક કિતાબના બરાબર પણ નથી, પણ બસ ફલમ ચાલી ગઈ."

★ હઝરત ઝકરિયા બિન મુહમ્મદ અન્સારી رحمة الله عليه ★

શયખુલ ઈસ્લામ હઝરત ઝકરિયા બિન મુહમ્મદ અન્સારી رحمة الله عليه (વફાત : હિ.સ. ૯૨૬) દસમી સદીના અઝીમુશ્શાન મુહદિષ અને અમુકના ખયાલમાં એ સદીના જલીલુલ ફદર મુજદિદ થયા છે. પૂરી જિંદગી દર્સ તથા તદરીસ, લેખન તથા સંપાદન અને ઈલ્મી વ્યસ્તતામાં વ્યસ્ત રહ્યા. જેથી અંતિમ ઉમરમાં આંખોથી બસારત (બિનાઈ) જતી રહી હતી, તેમ છતાં ફલ્ખી બસીરત વડે ઈલ્મી કાર્યોના ક્રમને પૂરી ખૂબી સાથે ચાલુ રાખ્યો.

ઈમામ અબ્દુલ વહાબ શઅરાની رحمة الله عليه તેમના હવાલાથી લખે છે કે મને લગભગ ૨૦ વરસ શયખુલ ઈસ્લામ ઝકરિયા અન્સારીની ખિદમતમાં રહેવાનો શરફ હાંસલ થયો. આ પૂરા અરસામાં મેં કદી તેમને ગફલતમાં નથી જોયા, અને ન રાત દિવસમાં તેમને કદી કોઈ ફુઝૂલ કામમાં વ્યસ્ત જોયા. ઘડપણની કમજોરીના હોવા છતાં ફર્જોની સુન્નતોને હમેશાં ઉભા રહીને અદા કરવાની કાળજી રાખતા. અને મોટાભાગે એવું કહ્યા કરતા હતા કે હું મારા નફ્સને સુસ્તીનો આદી બનાવવા નથી ચાહતો. (અત્તબકાતુલ કુબરા શઅરાની, ૨/૧૧૨)

સમયની ફદર સમજવાની હાલત એ હતી કે જો કોઈ શખ્સ આપની સાથે લાંબી વાત કરતો તો તરત જ કહેતા, ખુદાના બંદા ! જલ્દી કરો ! તમે તો એક જમાનો વેડફી નાખ્યો ! પરિણામે આપે ૪૦ વધુ મહામૂલી કિતાબો પોતાની પાછળ છોડી છે.

★ હઝરત અબ્દુલઅઝીઝ મુહદ્દિષ દહેલ્વી رحمة الله عليه ★

ખાનદાને વલીયુલ્લાહીના ચશમો ચિરાગ, શાહ વલીયુલ્લાહના મોટા સાહબઝાદા સિરાજુલ હિંદ હઝરત શાહ અબ્દુલઅઝીઝ મુહદ્દિષ દહેલ્વી رحمة الله عليه (વફાત : હિ.સ. ૧૨૩૯)એ એક વિશિષ્ટ ઈલ્મી ખાનવાદામાં આંખો ખોલી જ્યાં સદીઓથી ફાલલ્લાહ તથા ફાલરસૂલુલ્લાહની અવાજો ઉઠી રહી હતી. બાળપણમાં જ કુઆન હિક્કઝ કરી લીધું હતું. પંદર વરસની ઉંમરમાં તમામ અફલી તથા નફલી અને જાહેરી તથા બાતિલોની પ્રાપ્તિથી ફરાગત હાંસલ કરીને તેમણે દર્સ તથા તદરીસની ફરજો અંજામ આપવાનું શરૂ કરી આપ્યું.

ઈલ્મી વ્યસ્તતા તથા અભ્યાસની મશગૂલિયતનો અંદાજો આ પરથી લગાડો કે એમના કુતુબખાનામાં લગભગ પંદર હજાર કિતાબો હતી, અને તે સર્વનો આપે અભ્યાસ કરી લીધો હતો. બુદ્ધિમતાનો આલમ એ હતો કે તે ખુદ ફર્માવે છે : જે ઈલ્મોનો મેં અભ્યાસ કર્યો તે મને મોઢે યાદ છે અને તેની સંખ્યા લગભગ દોઢસો છે.

તદ્દન યુવાવસ્થાની હાલતમાં વિવિધ બીમારીઓએ આપના પર હુમલો કર્યો, પણ શોખ કહો કે કરામત કે તેમણે દર્સ તથા તદરીસનો અને લેખન તથા સંપાદનનો ક્રમ સખત કમજોરીમાં પણ હિંમતભેર ચાલુ રાખ્યો. જીવનના અંતિમ મોડ પર એક જરા બેસી શકતા ન હતા તો ટહેલતાં ટહેલતાં ઈલ્મના પ્યાસાઓને ફયઝયાબ કરતા રહેતા હતા. (નુઝહતુલ ખવાતીર, ૭/૩૪૬-૩૪૯)

★ હઝરત અહમદ રઝા મુહદ્દિષે બરેલ્વી رحمة الله عليه ★

અને વળી આ ગયા ગુજરેલા દૌરમાં જ્યારે સમયથી તુચ્છ કોઈ ચીજ નથી રહી ! વિવિધ માધ્યમો થકી સમયની બબાઈદી આમ થઈ ચૂકી છે. જિંદગીની હેતુપર્ણતા જતી રહી અને પૂર્વજ બુઝુર્ગોના ફર્માનોને સાચા અર્થમાં અમલનો રંગ આપનારા દુર્લભ થઈને રહી ગયા. અલ્લાહ તઆલાએ અખંડ ભારતની અંદર એક એવી અજોડ શખ્સિયત પેદા કરી જેની પળેપળે ઈસ્લામ તથા મુસલમાનોની ઈસ્લાહ તથા ભલાઈના માટે જોવા મળે છે. જેનામાં

સમયની કિંમત વસૂલ કરવાની ફિકર પોતાની અંતિમ કક્ષાએ જોવા મળે છે. અને જેની ખિદમતો તથા મામૂલાત (નિત્યક્રમો) તથા સમયના સાવધાનીપૂર્વકના ઉપયોગોને જોઈને અલ્સાફ (પૂર્વ બુઝુર્ગો)ની યાદ તાજી થઈ જાય છે અને વિના શંકાએ એ બફીયતુરસલફ પણ છે અને હુજજતુલ ખલફ પણ.

એ શખ્સિયતની જિંદગીની સવાર સાંજોને જુઓ તો બુદ્ધિ આશ્ચર્યમાં ડૂબી જાય છે કે ચાર વરસની ઉમરમાં તેણે નાઝરા કુર્આન ખત્મ કરી લીધું, જ્યારે કે આ ઉમર સામાન્ય રીતે મા બાપની ગોદ, બાળકોની સંગત અને આંગણામાં રમવા કૂદવાની હોય છે. પણ તેણે જિંદગીના નાફદરોની આંખો ખોલી નાખી અને સમયના મહામૂલ્યને જાહેર કરી દીધું.

છ વરસની ઉમરમાં એક નવા આવેલ અરબ સાથે મોડે સુધી ઉમદા અરબીમાં વાતચીત કરી. આ વાત જેવી રીતે ફયઝાને રબ્બાની તથા અલ્લાહની દૈનને પ્રદર્શિત કરે છે તેવી જ રીતે એ જાણી લેવું પણ જરૂરી છે કે એ બાળકે એવા ઈલ્મી ખાનવાદામાં આંખ ખોલી હતી જ્યાં સવાર સાંજ ફાલલ્લાહ તથા ફાલર્સૂલની દિલનવાઝ સદાઓ કાનોમાં રસ ઘોળતી હતી, અને દરેક સમયે ઈલ્મી ચર્ચાઓની મેહફિલો સજેલી રહેતી હતી. તે બાળક સમયની કોઈ ક્ષણ વેડફ્યા વિના તેને ઉમદા રીતે કામે લાવ્યો અને જિંદગી તથા સમયની હેતપૂર્ણતાને તેણે નાની વયથી જ મહત્વ આપવું શરૂ કરી દીધું હતું. તો પરિણામે તેની આંગળીઓએ ઈલ્મો હિકમતનાં એવા શ્રોતો ફૂટ્યા જે આજ સુધી ઈમાન તથા અફીદાની ખેતીને સૈરાબ કરી રહ્યા છે.

આઠ વરસની ઉમરમાં તેણે નહ્વના વિષયમાં મશહૂર કિતાબ "હિદાયતુન્નહ્વ"ની અરબી ભાષામાં ખૂબ જ ઉમદા શરહ લખી. એમાં એ લોકોના માટે ખાસ કરીને બોધનો સામાન છે જેઓ ઈલ્મો ફનના ઘણા પગથિયા ચઢી ગયા બાદ પણ પોતાની કાબેલિયતોને કામે લગાડવા ગંભીર નથી બનતા. બલકે ગૈર જરૂરી અને ફુઝૂલ કામોમાં પોતાનો મહામૂલ્ય સમય ખર્ચી કાઢતા જોવા મળે છે.

તેર વરસની ઉમરમાં તેણે તમામ રિવાજ મુજબના ઈલ્મોની પ્રાપ્તિથી ફરાગત પામીને કાયદેસરની ઈફતા (ફત્વા લખવા)નું કામ શરૂ કરી આપ્યું, બલકે ઈફતાના સ્થાનની જિમ્મેદારી સંભાળી લીધી, અને પછી ઉમરની આખરી ઘડીઓ સુધી તેણે ઈલ્મો મઆરિફના તે દરિયા વહાવ્યા કે સદીઓમાં એનું દષ્ટાંત નથી મળતુ.

સમય અને સમયોના આયોજનની પાબંદી અને પોતાના નિત્ય ક્રમ મુજબનાં કામોની અદાયગીમાં આશ્ચર્યજનક કક્ષા સુધી તેની કાળજી હતી. સમયની સાથે વફા કરવાનું અને જિંદગીની હેતુપૂર્ણતાને દરેક વખતે લક્ષમાં રાખવાનું જ પરિણામ હતું કે તેણે પોતાની થોડી મુદતની જિંદગીના ૬૮ વરસોમાં એકસોથી વધુ ઈલ્મો વિદ્યાઓ પર લગભગ એક હજારથી અધિક મહાન મહાન કિતાબોના તોહફા મુસ્લિમ ઉમ્મતને પેશ કર્યાં. દુનિયા આજે તેને શયખુલ ઈસ્લામ વલ મુસ્લિમીન ઈમામ અહમદ રઝા મુહદિષે બરેલ્વી رحمة الله عليه (વફાત : હિ.સ. ૧૩૪૦)ના નામથી જાણે છે.

ફિક્કુલ તથા શઉર અને હિકમત તથા દાનિશની મેહફિલો મુહદિષે બરેલ્વીને પણ ભૂલી નથી શકતી. અને જ્યાં સુધી કાઈનાતમાં ઈલ્મો ફન અને દીન તથા દાનિશના ગીતો ગુંજતાં રહેશે ત્યાં સુધી આ ફરહાદે કમાલ પણ ઝિંદા તથા અમર રહેશે.

મુહદિષે બરેલ્વી વિના અતિશયોક્તિએ ઈસ્લામી ઈતિહાસની તે સમયની અજોડ શખ્સિયતોમાંથી એક હતા જેમની જ દિમાગી તીવ્રતા ન કેવળ ઈસ્લામી ઈતિહાસ બલકે માનવ ઈતિહાસની અજાયબીઓમાં પણ ગણના પામે છે. ઈસ્લામી જગતના મશહૂર ફકીહુન્નફસ, મુનાઝિરે આ'ઝમે હિંદ હઝરત મુફતી મતીઉર્રહમાન દામત બરકાતુહુમ કુદ્દસિયહએ આ સરચ્યાઈ કેટલા સુંદર અંદાઝમાં પ્રદર્શિત કરી છે.

ફર્માવે છે : ઈતિહાસને આશ્ચર્ય છે કે તેણે વર્તમાન યુગની આ છસો વરસની મુદતમાં ઈલ્મો ફનની વિવિધ ગગનચુંબી શખ્સિયતો જોયી હતી પણ

એવું કદી જોયું ન હતું કે ખાલિસ ઈસ્લામી માહોલમાં જન્મ લઈને એ જ માહોલમાં તર્બિયત પામનાર બાળક જેણે મોટા થઈને પણ કેવળ દીનને જ મૂળ ધ્યેય બનાવી રાખ્યો હોય તે એકી સમયે અર્વાચીનપણાના પણ સર્વ ક્ષેત્રોમાં એકસપર્ટ હોય. ઈસ્લામિયાતની વિવિધ શાખાઓમાં દાદપાત્ર તેહફીફની સાથોસાથ બાયોલોજી, ઝૂલોજી, બોટની, જોગ્રાફી, જીઓલોજી, એસ્ટ્રોનોમી, એરિથમેથિક, સ્ટેટિસ્ટિક્સ, ફિઝિક્સ, કેમેસ્ટ્રી, સાઉન્ડ વેલ્ડ, રેડિયોલોજી, ઓપ્ટિક્સ, ટાઈમિંગ્સ, મિટરોલોજી, નેચરલ સાયન્સ વગેરે પર પણ એવી મુકમ્મલ કાબેલિયત ધરાવતો હોય કે એમાંથી એક એક વિદ્યા પર જિંદગી ખપાવી દેનાર હઝરાત એની સમક્ષ વામણા જોવા મળે છે !

હું આ વાતો કેવળ અફીદતના આધારે નથી કહી રહ્યો, મારી આ વાતો પર તેમની લગભગ એક હજાર પ્રકાશિત કિતાબો ન્યાયીગવાહ છે. પ્રકાશિત કિતાબોમાં ફતાવા રઝવિચ્છ, ભાગ-૧ તથા ભાગ-૪, "ફૌઝે મુબીન" અને "કુશ્ફુલ ઈલ્લત"ને આ બારામાં ખાસ વિશિષ્ટતા હાંસલ છે.

આ લખાણને વાંચ્યા બાદ એવું મહેસૂસ થઈ રહ્યું છે કે જેવી રીતે ઈસ્લામના અસ્લાફ (પૂર્વજ બુઝુર્ગો)નો એક કારવાં પસાર થઈ રહ્યો હતો અને હઝરાત મુહદ્દિષે બરેલ્વી ચાલતા ચાલતા તેમની પાછળ રહી ગયા.

આતી હી રહેગી તેરે અન્ફાસ કી ખુશબુ
ગુલશન તેરી યાદોં કા મહકતા હી રહેગા

એ હક્ક છે કે ઈલ્મો કમાલ કસબી (મહેનતથી મળતી) ચીજો છે. એ કોઈ ફૌમ કે વ્યક્તિનો વારસો નથી. જે લોકો પણ સમયની કુદર તથા કિંમત જાણીને જિદ્દો જેહદ કરે છે અને તફવા તથા તહારતની જિંદગી ઈખ્તિયાર કરે છે, તેમને અલ્લાહ ﷻ જરૂર નવાઝે છે. فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضَيِّعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ

સઆદત (નેક બખ્તી)ના દામનની વિશાળતા પણ દરેક માણસના તેના ઈખ્તિયારમાં છે કે જિંદગીના ચમનથી તે કેટલાં ફૂલો ચૂંટીને દામન ભરે છે. જેથી જે શખ્સ જેટલી મહેનત કરશે તેની જિંદગીનો દામન એટલા ફળો પામશે

અને એ કુદરતનો આલમગીર ફાનૂન છે જેમાં કદી કોઈ તબદીલી થઈ છે ન તો થશે. **فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا ۖ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا ۗ**

"તો તમે કદાપિ અલ્લાહના દસ્તૂરને બદલતો ન પામશો અને કદાપિ અલ્લાહના ફાનૂનને ટળતો ન પામશો." (સૂરઅ ફાતિર, ૩૫/૪૩)

★ હઝરત સૈફ યમાની رحمة الله عليه ★

હઝરત સૈફ યમાની رحمة الله عليه ફર્માવે છે : ખુદાએ લાયઝાલનું કોઈ બંદાથી પોતાની રહમતની નજરોનું હટાવી લેવું એ છે કે બંદો બેકાર વાતોમાં મશગૂલ થઈ જાય. અને જે પોતાના જીવન ધ્યેયને ભૂલાવીને પોતાની જીવનની એક પળ પણ ગુજારે તો એણે જરૂર અફસોસ તથા શર્મિંદગીઓનો સામનો કરવો પડશે. (તબકાતુલ મુહદિષીન, ૩/૧૫૦, હદીષ : ૭૯૮, સાહિબે તફસીરે રૂહુલ બયાન, ૧/૫૦૦. તેમજ ઈમામ ગઝાલી رحمة الله عليه એ પોતાની સુવિખ્યાત કિતાબ 'અહ્યાઉલ વલદ'માં તેને હદીષે રસૂલના રૂપે રજૂ કરેલ છે. સફતુસ્સફૂહ, ૧/૨૭૪માં આ હઝરત જુનેદ બગદાદી رحمة الله عليه ના હવાલાથી નકલ થયેલ છે, જ્યારે કે 'ગિઝાઉલ અલ્બાબ ફી શરહે મન્ઝૂમતુલ આદાબ, ૧/૧૦૩માં એને હઝરત હસન બસરીનો ફૌલ કહેવામાં આવ્યો છે. અલ્લાહ વ રસૂલ બેહતર જાણે. -ચિરૈયાકોટી)

જોવામાં આવ્યું છે કે જે લોકો ખૌફે ખુદા અને મૃત્યુ બાદ ઝિંદા થવાના પર યકીન ધરાવે છે તેઓ પોતાની જિંદગીની એક પળ પણ વેડફતા નથી. દરેક સમયે આખેરત સમારવાની અને દુનિયવી જિંદગીથી ફાયદો ઉઠાવવાની ફિકર તેમને લાગેલી રહે છે, અને આ જ ફિકર તેમને દુનિયાના ગોરબધંધાઓ તથા સમયના બગાડથી બચાવી લે છે.

જેને એ માલૂમ હોય કે દુનિયા ફાની છે અને ઉમર ટૂંકી છે, તે ગીબત, બોહતાન અને જૂઠ વગેરેમાં કેમ કરીને સપડાશે ?! અને જેને પૂછતાછનો ડર છે તે સમયની કિંમત કેમ નહીં કરે ? પળ પળની કિંમત કેમ વસૂલશે નહીં અને પોતાની જિંદગીની દરેક દરેક પળને ફળદાયી કરવામાં શાથી મગ્ન નહીં રહે !

★ હઝરત હકીમ رحمة الله عليه ★

હઝરત હકીમનું એક કથન આ પ્રમાણે નક્કલ કરવામાં આવે છે કે આપે ફર્માવ્યું, જેણે પોતાની જિંદગીમાં કોઈ દિવસ એવો પસાર કરી દીધો કે જેમાં તે હક્કવાળાઓને પોતાનો હક્ક ન આપી શક્યો, ફર્જની અદાયગી ન કરી શક્યો, મૌલાની હમ્દો ષના ન કરી શક્યો, નેકીનાં બીજ ન વાવી શક્યો કે ઈલ્મ ન શીખી શક્યો, તો તેનો તે દિવસ સમજો કે બેકાર ચાલ્યો ગયો, અને તેણે પોતાની જાન પર જુલ્મ તથા ઝિયાદતી કરી લીધી.

(ફતાવા અલ અઝહર, ૧૦/૩૩૧)

★ ડૉ. કર્ઝાવી ★

ડૉ. કર્ઝાવીએ સમયની વેડફણી પર નોંધ લખતાં ઘણી જ સારી વાત લખી છે કે, "જે પોતાનો સમય બર્બાદ કરે છે તે ખુદ પોતાનો કત્લ (આપઘાત) કરે છે. તે એક પ્રકારનું સ્લો પોઈઝન પોતે જ છે જે જાતે લોકો સામે તેને પી રહ્યો છે, પરંતુ આશ્ચર્ય છે કે તેને કોઈ સજા નથી આપતું.

નિ:શંક ! સમય વેડફવો એક પ્રકારનો આપઘાત છે. ફરક કેવળ એટલો છે કે આપઘાત હમેશાં માટે જિંદગીથી વંચિત કરી દે છે અને સમયની વેડફણી એક સીમિત સમય સુધી ઝિંદાને મુદ્દા બનાવી દે છે. આ જ મિનિટ, કલાકો અને દિવસ જે ગફલત તથા બેકારીમાં વહી જાય છે, જો માણસ હિસાબ કરી લે તો તેમની સામૂહિક સંખ્યા મહિનાઓ તથા વરસો સુધી પહોંચી જાય છે. જો કોઈને કહેવામાં આવે કે તમારા જીવનમાંથી દસ પાંચ વરસો ઓછાં કરી દેવામાં આવ્યાં તો યફીનન ! તેને સખત આઘાત લાગશે. પરંતુ તે નિષ્ક્રિય બેસેલો રહીને પોતે પોતાની પ્રિય ઉમરને બર્બાદ કરી રહ્યો છે. છતાં એની બર્બાદી પર તેને કોઈ સદમો તથા અફસોસ નથી થતો અને કાયમી પીડામાં સપડાયેલો રહે છે. તો હફીકતમાં એક સ્લો પોઈઝન આત્મહત્યા જ તો છે.

★ દિવસો એ આપણી જિંદગીના સહીફા (કિતાબો) છે ★

કોઈ બુઝુર્ગના બારામાં આવ્યું છે કે જ્યારે તે લોકોને ગફલત તથા ઉણપ વર્તતા અને દીનમાં આળસ કરતા જોતા તો તેમને આ નસીહત જરૂર કરતા :
 الأيام صحائف أعماركم فخلدوها بصالح أعمالكم "હે લોકો ! આ દિવસો તમારી ઉમરોની કિતાબો છે, જેથી સારા અમલો વડે તેમને હમેશગી બખ્શો.
 (કેમ કે કાલે કયામતના બજારમાં તેમણે ખુલવાનું છે)

★ એક ડાહ્યા પુરૂષની વાત ★

કોઈ દાનાએ કેટલી પ્યારી વાત કહી છે કે જેટલું જલ્દી થઈ શકે પોતાની પાસે તફવો તથા નેકીનો ઝખીરો કરી લો, કેમ કે ખબર નહીં રાતનો અધિકાર તમને સવારની સફેદીનું મો જોવાની મોહલત આપશે કે નહીં. (પોતાની શક્તિ તથા યુવાની પર ઘમંડ કરતા ન ફરો) કેમ કે ઘણા સહી સલામત લોકો વગર બીમારીએ હમેશાની સફરે ઉપડી ગયા અને ઘણા બીમારો વરસો સુધી જીવતા રહ્યા.

એ જ પ્રમાણે કેટલા એવા પણ હોય છે જેઓ ખુદને તદ્દન સુરક્ષિત સમજીને સવાર સાંજ કરે છે જ્યારે કે તેમનું કફન રેડી થઈ ચૂક્યું હોય છે અને તેમને ખબર સુદ્ધાં નથી.

★ એક બુઝુર્ગની નસીહત ★

કોઈ બુઝુર્ગે પોતાની સોહબતથી ફયૂઝ પામનારાઓને ફર્માવ્યું કે જ્યારે તમો મારી પાસેથી જાવ તો એક સાથે ન જશો, પોત પોતાના માર્ગો અલગ કરી લીધા કરો, કેમ કે શક્ય છે કે તમારામાંથી કોઈ રસ્તામાં કુર્આનની તિલાવત (અથવા ઝિકો અઝકાર) કરતો કરતો જાય, જ્યારે કે એક સાથે જવાથી ખતરો એ છે કે તમને વાતોમાંથી જ ફુરસદ નહીં મળે. (સયદુલ ખાતિર, ૧/૧૬૨)

★ યૂરોપ તથા અમેરિકા આપણાથી શીખ્યા ! ★

જો ઈન્સાની ઈલ્મો ફિઝિક્સ, કેમેસ્ટ્રી, મેથ્સ, ભૂગોળ, ભૂમિતિ, ત્રિગોનો

મેટ્રી, ખગોળશાસ્ત્ર, ઇતિહાસ તથા મેડિકલ સાયન્સ વગેરેના મેદાનોમાં મુસલમાનોના ભૂલી ન શકાય તેવાં કારનામાંઓને જોવામાં આવે તો બુદ્ધિ આશ્ચર્યના દરિયામાં ગરકાવ થઈ જાય છે કે તેમણે પોતાની જિંદગીની સવાર સાંજને કેટલી આયોજિત કરી રાખી હતી, અને પોતાના સમયને કેટલી વફાદારી અને જિમ્મેદારીની સાથે વાપર્યો હતો. પરિણામે તેઓ ન કેવળ પોતાના જમાના પર અગ્રતા લઈ ગયા બલકે પોતાની પાછળ દુનિયાવાળાઓ માટે તે ઈલ્મી ખજાનો છોડી ગયા કે યૂરોપ તથા અમેરિકાની ઈલ્મી તથા સાઈન્સી પ્રગતિનો સર્વ આધાર એના પર છે.

★ ઈસ્લામના ફરઝંદોનાં ઐતિહાસિક કારનામાંઓ ★

આ જુઓ ઉન્દલુસના મહાન મુસલમાન વૈજ્ઞાનિક ઈબ્ને રુશ્દ છે. જેમણે સૂરજની સપાટી પરના ઘબ્બાઓ (Sunspots)ને ઓળખ્યા. ઈસ્વી કેલેન્ડરની સુધારણા ઉમર ખૈયામે સંપાદિત કરી, સૂર્ય તથા ચાંદનું ભ્રમણ, ચંદ્રગ્રહણ, ઈલ્મે મીકાત (Time Keeping) અને ઘણા બધા ગ્રહોના બારામાં અસામાન્ય સાયન્સી માહિતી પણ અલ્બતાની અને અલ ખૈરૂની જેવા નામવાર મુસ્લિમ વૈજ્ઞાનિકોએ પૂરી પાડી.

પશ્ચિમના વર્તમાન યુગની ઓબ્ઝરવેશનલ એસ્ટ્રોનોમીમાં વપરાનારો શબ્દ Almanac પણ અસલમાં અરબી છે. આ બંધારણ પણ અસલમાં મુસ્લિમ વૈજ્ઞાનિકોએ શોધ કરેલ છે. આ પ્રકરણમાં શયખ અબ્દુરહમાન સૂફી અને ઈબ્ને હૈષમની ખિદમતો ભૂલાવી ન શકાય તેવો વૈજ્ઞાનિક સરમાયો છે. એસ્ટ્રોનોમીનો ઈલ્મ તથા ખગોળશાસ્ત્રના હેઠળ ઉન્દલુસી મુસલમાન વૈજ્ઞાનિકોમાં જો કે અલી બિના ખલાફ ઉન્દુસી તથા મુઝફ્ફરુદ્દીન તૂસીની ખિદમતો ઘણું ઐતિહાસિક મહત્વ ધરાવે છે. તદ્ઉપરાંત એમનાથી પણ ખૂબ જ પહેલાં ત્રીજી સદી હિજરીમાં કુર્તબાના મહાન વૈજ્ઞાનિક અબ્બાસ ઈબ્ને ફરનાસે પોતાના ઘરમાં એક ઓરડો તૈયાર કરી રાખ્યા હતો જે વર્તમાનકાળની Planetariumનો પાયો બન્યો. એમાં તારાઓ, વાદળ અને વીજળીની ગર્જ

તથા ચમક જેવા ફિતરત (પ્રકૃતિ)ના પ્રદર્શનો સારી રીતે જોઈ શકાતાં હતાં. યાદ રાખશો કે અબ્બાસ બિન ફરનાસ આ તે જ મહાન વૈજ્ઞાનિક છે જેણે દુનિયાનું સૌ પ્રથમ વિમાન બનાવીને ઉડાડ્યું હતું.

સારાંશ કે એકાઉન્ટ, બીજ ગણિત, ભૂમિતિમાં : ખ્વારઝમી, બતાની, અબુલ વફા, કંદી, ખાબિત બિન અલ્કરા, ફારાબી, ઉમર ખૈયામ, નસીરુદીન તૂસી, ઈબ્ને બુના, અલ મરાકશી, ઈબ્ને હમ્ઝા મગરબી, અબુલ કામિલ મિસ્રી, ઈબ્રાહીમ બિન સિનાન, ઈબ્ને સફાર, ઈબ્ને બદર. ફિઝિક્સ, મેકેનિકલ તથા હરકિયાત (Dynamics)માં : ઈબ્ને હૈષમ, ઈબ્ને સીના, અલકંદી, નસીરુદીન તૂસી, મુલ્લા સિદરા, મુહમ્મદ બિન ઝકરિયા રાઝી, અલબૈરૂની, અબુલ બરકાત બગદાદી. ઈલ્મે બસીરત (Intelligence)માં : ઈબ્ને હૈષમ, કમાલુદીન ફારસી, કુલ્બુદીન શીરાઝી, અલ્કઝવીની. બોટની (જીવ શાસ્ત્ર)માં : અદીનોરી, અલગફફી, અલ ઈદરીસી, ઈબ્નુલ અવામ, અબુલ અબ્દુલ્લાહ તમીમી, અબુલ ફાસિમ અલી ઈરાકી, અબ્દુલ્લાહ ઈબ્ને અઝીઝ બકી, ઈબ્ને રૂમિયા, ઈબ્ને બકારસ. ઈલ્મે તિબ્બ (મેડિકલ સાયન્સ)માં : અર્રાઝી, અબુલ ફાસિમ ઝહરાવી, ઈબ્ને સીના, ઈબ્ને રુશ્દ અને અલ્કંદી, અલબૈરૂની, અલી બિન ઈસા બગદાદી, અમ્માર મૂસલી, ઈબ્ને નફીસ, ઈબ્ને નબાશ. ઈલ્મે અદાવિચ્ચહ (દવામાંની વિદ્યા-મેડિકલ)માં : ઈબ્ને બૈતાર, અબૂબક મુહમ્મદ બિન ઝકરિયા રાઝી, અલી બિન અબ્બાસ, અબુલ ફાસિમ ખલાફ બિન અબ્બાસ અલ્ઝહરાવી. ઈલ્મુલ ઈમરાઝ (બીમારીઓની વિદ્યા)માં : અલી બિન ઈસા, ઈસ્હાક બિન સુલૈમાન. અને કેમેસ્ટ્રીમાં : ખાલિદ બિન યઝીદ, ઈમામ જાફર સાદિક, જાબિર બિન હયાન, અબૂ મુશરર સુહરવર્દી, ઈબ્ને અરબી, અલકાશાની, મુહમ્મદ અલ અઝદી અને અર્રાઝી જેવાં અમુક મશહૂર તથા પ્રખ્યાત નામો નમૂના રૂપે રજૂ કરવામાં આવ્યાં છે, નહીં તો વિવિધ સંશોધન વિભાગોમાં કેવળ એક ઈસ્લામી શહેર ઉન્દુસના મુસ્લિમ વિજ્ઞાનીઓની સંખ્યા ૧૫૧ સુધી ગણવામાં આવેલ છે.

★ એક ભેદ ન સમજવાનો ન સમજાવવાનો ★

હવે દુઃખની વાત એ છે જ્યારે મુસલમાનોનાં આ અઝીમુશ્શાન કારનામાં લેટીન તથા અન્ય ભાષાઓમાં અનુવાદ પામ્યાં તો એક ખાસ હેતુસર મુસ્લિમ સાયન્ટિસ્ટોનાં નામ પણ બદલી નાખવામાં આવ્યાં, દા.ત. રાઝીને Razez, ઈબ્ને સનાને Avinenna, અબુલ કાસિમને Abucasis અને ઈબ્ને હૈષમને Alhazen બનાવી દેવામાં આવ્યા. એ જ પ્રમાણે અરબી ઈસ્તેલાહો (બોલીઓ) પણ અનુવાદો થકી બદલાય ગઈ. પરિણામે આજનો કોઈ મુસલમાન અથવા પશ્ચિમી વૈજ્ઞાનિક જ્યારે ઈતિહાસમાં એ નામો અને ઈસ્તેલાહોને વાંચે છે તો તે એવી કલ્પના પણ નથી કરી શકતો કે આ સૌ ઈસ્લામી ઈતિહાસનો ભાગ છે. અને આ નામો અસલ અરબી પરથી છે.

એટલા માટે આ વાત મજબૂત પહાડ જેવા ચઢીનની સાથે કહી શકાય છે કે આજે જે ફોમો પણ પ્રગતિના જે ધોરી માર્ગો પર દોડી રહી છે, ચાહે એનો સંબંધ સાયન્સ કે ફિલોસોફી સાથે હોય કે ખગોળ શાસ્ત્ર તથા સમાજશાસ્ત્રથી કે સાયકોલોજી (માનસ શાસ્ત્ર) તથા ગણિત શાસ્ત્રથી હોય, એ સૌના પાયાના સ્ટેજોના ઘડતરમાં ઈસ્લામી ઈતિહાસની ઈલ્મી (વિદ્યાલક્ષી) મહેનતોનું લોહી સામેલ છે.

★ કિતાબો (પુસ્તકો) આપણા વડવાઓની..... ★

તમોએ વાંચ્યું હશે, નહીં તો સાંભળ્યું જરૂર હશે કે મશહૂર મુહદ્દિષ ઈબ્ને શાહીને કેવળ શાહી એટલી વાપરી કે તેની કિંમત સાત સો દિરહમ થતી હતી. ઈમામ મુહમ્મદની કિતાબો એક હજારની લગભગ છે. ઈબ્ને જરીરે જિંદગીમાં ત્રણ લાખ અઠાવન હજાર પેજો લખ્યાં. અલ્લામા બાકલાનીએ કેવળ મોઅતઝલાની રદમાં સિત્તેર હજાર પેજો લખ્યાં.

ચોથી સદીના હાફિઝ તથા અદીબ (સાહિત્યકાર) અલ્લામા ઈબ્ને અંબારીએ પોતાની પાછળ ઘણી બધી કિતાબો યાદગાર છોડી જેમનામાં "ગરીબુલ હદીષ" ૪૫૦૦૦ પેજો, "શરહુલ કાફી" એક હજાર પેજો અને

"કિતાબુલ જાહિલિયાત" સાતસો પેજીસ પર આધારિત હતી.

પાંચમી સદીના નામવાર (વિખ્યાત) માલિકી મુહદિષ અબ્દુરુહમાન બિન મુહમ્મદ મઅરૂફ બિહ ઈબ્ને ફતીસે ડઝનબંધી કિતાબો લખી. જેમાંની અમુક આ પ્રમાણે છે :

ફઝાઈલુ તાબઈન : એકસો પચાસ ભાગ, કિતાબુલ મસાબીહ : સો ભાગ, અસ્બાબુન્નુઝૂલ : સો ભાગ, મુસ્નદે ફાસિમ ઈબ્ને અસ્બગ અવાલી : સાઈઠ ભાગો, મુસ્નદે હદીષે મુહમ્મદ ઈબ્ને ફતીસ : પચાસ ભાગ, કિતાબુલ ઈખ્વા : ચાલીસ ભાગ, કરામાતુસ્સાલેહીન : ત્રણ ભાગ, અઅલામુન્નબુવ્વત વ દલાલાતિરિસાલા : દસ ભાગ, અને અલકલામુ અલલ ઈઝારા વલ મુનાવિલહ : વિવિધ ભાગોમાં છે.

છઠી સદીના પ્રખ્યાત મુહદિષ તથા ઈતિહાસકાર અલ્લામા ઈબ્ને અસાકિરની નાની મોટી કિતાબો પણ ઘણી બધી છે. એમાં "તારીખે મદીના વ દમિશક" : એસી ભાગોમાં, "અલ મુવાફિફાત અલલ અઈમ્મતુષ્ષલાષિલ ષિકાત" : છ જિલ્દોમાં, "અલ અશરાફ અલા મઆરિફતિલ અતરાફ" : ચાર જિલ્દોમાં, "અવામી માલિક" : પચાસ ભાગો, તહઝીબુલ મુલ્તમિસ : ૩૧ ભાગો, "મનાફિબુશ્શબાન" : ૧૫ ભાગો, "ગરાઈબુલ માલિક" : દસ ભાગો, "કિતાબુલ મુસલસલાત" : દસ ભાગ, "તશરીફે યૌમુલ જુમ્આ" : સાત ભાગ, "અલ અર્બઉન્નુત્તવાલ" : ત્રણ ભાગ, "અલ અહાદીષુલ મુતખૈરહ ફી ફઝીલુલ ઉશરહ" : બે ભાગો પર આધારિત છે.

આઠમી સદીના સમયના વિખ્યાત મુહદિષ તથા ઈતિહાસકાર ઈમામ ઝહબીએ પોતાની સેંકડો કિતાબોમાં "તારીખે ઈસ્લામ" પંચાવન જિલ્દોમાં, "સિયરે અઅલામિન્નબલા" : વીસ જિલ્દોમાં, અને "મીઝાનુલ એઅતેદાલ", "તહરીમુલ અદબાર" અને "તઝકેરતુલ હુફ્ફાઝ" : બે જિલ્દોમાં દુનિયા સમક્ષ પેશ કરી.

નવમી સદી હિજરીના મશહૂર મુહદિષ હાફિઝ ઈબ્ને હજર અસ્કલાનીની

"ફતહુલબારી" ૧૪ ભાગોમાં, "તહઝીબુલતહઝીબ" : ૧૨ જિલ્દોમાં, "અલ્અસાબા" : ૧૧ જિલ્દોમાં, "લિસાનુલ મીઝાન" : ૧૨ જિલ્દોમાં, અને તગ્લીકુત્તઅલીક" પાંચ જિલ્દોમાં છે.

સારાંશ કે મુસ્લિમ ઉમ્મતમાં ઈલ્મી શોખ એટલી હદી વિકસી ગયો હતો કે કુર્આની હુકમ **لَعَلَّكُمْ بِالْقَلَمِ** નિર્દેશ પામીને મુસ્લિમ અહલે ઈલ્મએ "ફલમ"ની ઐતિહાસિક તેહફીફનો પણ હક્ક અદા કરી આપ્યો. ત્યાં સુધી કે નવમી સદીના જ એક અઝીમુશ્શાન આલિમે રબ્બાની ઈમામ અબ્દુરહમાન બિન અલી બુસ્તામી હનફી **رحمة الله عليه** (વફાત : હિ.સ. ૮૫૮)એ પોતાની અન્ય સેંકડો કિતાબોની સાથોસાથ અબુલ બશર હઝરત આદમ **عليه السلام**ની લઈને પોતાના દૌર સુધી ફલમના સર્વ મનાહિજ વ અસાલિબ (તરીફા તથા અંદાઝો)ના ઈતિહાસ પર એક જાડી મોટી કિતાબ લખી નાખી, જેનું નામ રાખ્યું : "મુબાહિજૂલ અઅલામ ફી મનાહિજિલ અકલામ" જેની અંદર એમણે ૧૫૦ થી અધિક કલામો તથા તેમના યુગો તથા અહવાલનો ઈતિહાસ સંપાદિત કર્યો છે. લગભગ આ ઈન્સાની કાઈનાતમાં પોતાના પ્રકારનું એક અનોખું કામ છે. તેનું લખાણ યુનિવર્સિટી ઓફ લેડેન (હોલેન્ડ)માં મેહફૂઝ છે.

લેખન ક્ષેત્રે આ મુસલમાન લેખકોની મહાન કિતાબોનું થોડુક વર્ણન છે જે જમાનાના હાદ્ધાઓ (દુર્ઘટનાઓ)થી બચી રહેલ હતું, નહીં તો ઈતિહાસ બતાવે છે કે તાતારીઓએ જ્યારે બગદાદ પર ચઢાઈ કરી તો તેમણે માણસોની તબાહીની સાથોસાથ બગદાદનાં મહાન ઈસ્લામી કિતાબઘરોને પણ દજલા નદીની ઉઠનારી તોફાની મોજોના હવાલે કરી દીધાં હતાં.

બતાવવામાં આવે છે કે એક અરસા સુધી તેનો એક કિનારો મુસલમાનોના લોહીથી લાલ અને બીજો કિનારો કિતાબોની શાહીથી કાળો થઈને વહેતો રહ્યો. તેમ છતાં જમાનાની આ ટક્કર તથા નાફરરીથી બચેલા ભંડોળની સંખ્યા પણ કાંઈ કમ ન હતી જેનો એક મોટો હિસ્સો યૂરોપની લાયબ્રેરીઓની શોભા છે જેને જોઈને ડો. ઈકબાલે દર્દભર્યા લહેજામાં કહ્યું હતું :

મગર વો ઈલ્મ કે મોતી, કિતાબેં અપને આબાકી
જો દેખેં ઉનકો પૂરબમેં, તો દિલ હોતા હે સીપારા

એવું નથી કહી શકાતું કે કિતાબ લેખનના આ કાર્યની સાથે તેમની જિંદગી અન્ય જરૂરતોથી ફારિગ હતી. જેવી રીતે લખનારાઓએ તેમનાં આ મહાન શાનવાળાં કારનામાંઓનું વર્ણન કર્યું, તેવી જ રીતે જીવન ચરિત્ર લખનાર ઈતિહાસકારો એવું પણ લખે છે કે રાત દિવસ સેંકડો નફલો, શબ ખેઝી વ અશક રેઝી (રાત્રી જાગરણ કરી ઈબાદત તથા ગિર્યાઓ ઝારી) અને ટૂંકી મુદ્દતમાં કુર્આન મજીદનો ખત્મ તેમની રોજનીશીમાં સામેલ હતાં. તેઓ જેવી રીતે ઘરવાળાંઓના હક્કોની અદાયગીની વ્યવસ્થા કરતા હતા તેવી જ રીતે તલબા તથા લોકો માટે ઈલ્મી મશગૂલિયત (મેહફિલ)નું સતત આયોજન કરતા રહેતા હતા.

વળી આજના દૌરની સહૂલતોની જો તે દૌરની તકલીફોભરી જિંદગી સાથે સરખામણી કરવામાં આવે તો જમીન તથા આસ્માનનો ફરક જોવા મળે છે. એ જિંદગીની રાતો રોશનીની કંગાળ હાલતનો શિકાર હતી. ક્યાં આજે આ વીજળીનો ઝગારા મારતો આલમ અને ક્યાં તે ઝબકારા લેતા દીવાની ઉદાસ રોશની ! આહ ! એવા ચિરાગની વ્યવસ્થા કરવું પણ દરેકના વશની વાત ક્યાં હતી ?! લોકો હુકૂમતની કંદીલોની રોશનીમાં રાત રાતભર અભ્યાસ કરતા અને લખતા વાંચતા જોવામાં આવ્યા. એવું પણ નથી કે તેમની ઉમરોએ તેમની જિંદગીઓ સાથે અધિક વફા કરી. નહીં ! નહીં ! મોટાભાગનાઓની જિંદગીઓએ એ જ ૬૦-૭૦ની વચ્ચેની વસંતો જોઈને પોતાનો સફર ખત્મ કરી નાખ્યો, જેની આગાહી નબી આખિરુઝ્ઝમાં ﷺએ પોતાની ઉમ્મત વિશે કરી હતી : *أعمار أمتي ما بين ستين إلى سبعين وأقلهم من يجوز ذلك* "મારી ઉમ્મતની ઉમરો સાઈઠ સિત્તેરની વચ્ચે હશે. અને ઘણા જ ઓછા લોકો જ એનાથી આગળ વધશે." (સુનને તિર્મિઝી, ૫/૫૫૩, હદીષ : ૩૫૫૦, સુનને ઈબને માજહ, ૨/૧૪૧૫, હદીષ : ૪૨૩૬....વગેરે)

વળી એ પણ નહીં કે તેઓ દુનિયાના જમેલાઓથી ફારિગ હતા બલકે દુનિયા પોતાના સર્વ જમેલાઓ તથા રંગીનીઓ સહિત આવતી રહી, તેમ છતાં એનાથી તેમના અમલના ઈશકના દામન પર કોઈ આંચ નથી આવી કેમ કે ઈલ્મ એમનું ઓઢણુ પાથરણુ હતું. નિત નવી તેહફીકો તેમની મહેનતોનું કેન્દ્ર હતી અને ફિક્કો નઝરની નવી નવી રાહોની તલાશ જ તેમની જિંદો જેહદની મંજિલ હતી.

મોટા મોટા સરકારી હોદ્દાઓ કેવળ એટલા કારણે હુકરાવી દીધા કે એનાથી એમનો ઈલ્મી માહોલ ડિસ્ટર્બ થવાનો ખતરો હતો. કેટલાકને આ વ્યસ્તતાએ શાદી કરવાથી વંચિત રાખ્યા ! ઈલ્મના આ જઝબા અને મહેનતના આ ઈરાદા તથા હોસલાઓની સાથોસાથ સૌથી વધીને વાત એ હતી કે તેમની જિંદગી સમયના આયોજનની પાબંદ હતી. સમય પ્રતિ તેઓ સાવધાન હતા અને જિંદગીની એક એક શ્વાસની કિંમત વસૂલ કરવાની તેમને ફિક્કર લાગેલી રહેતી હતી. અને હફીકતમાં એ જ રાઝ હતું તેમના મહાન લેખન કાર્યનાં કામોનું.

કરોડો રહમતો નાઝિલ થાય એ બુઝુર્ગો પર જેમનાથી આપણા જગમગતા ઈતિહાસની મહાનતાઓ સંબંધિત છે અને જેમની ફૂલમોનાં નિશાનો આજે પણ ભટકેલાં હરણોને હરમ તરફના માર્ગનો પતો આપી રહેલ છે.

★ ઊંઘી રહેલા મુસ્લિમ ઉઠ અને
હંગામો ખડો કરનાર તું પણ બન ! ★

માધ્યમો તથા માણસોની ભરમારના હોવા છતાં જ્યારે આપણે પોતાના સમયનાં રચનાત્મક તથા લેખન કાર્યનાં કામોનું નિરીક્ષણ કરવામાં આવે છે તો વાત કોઈ અરબી શાયરની શિકાયત પર આવીને રોકાય જાય છે :
قلت قر اطييسكم أم جف حبر كمو - أم كاتب مات أم أقلامكم كسرت
તમારા કાગળમાં કમી ઉભી થઈ ગઈ કે તમારી શાહીઓ સૂકાય ગઈ છે ?
લખનારાઓ દુનિયાથી હમેશાના મુલકમાં ચાલ્યા ગયા કે તમારી કલમની નીબો તૂટી ગઈ છે ?! (છેવટે ઈલ્મી તથા ફિક્કી સુસ્તી કેમ છે ?)

સારાંશ આપણા પૂર્વજ બુઝુર્ગો, સુલ્તાનોની નજરોમાં સમયની કૃદર તથા કિંમત ઘણી જ અધિક પ્રમાણમાં હતી. અને તેમને ત્યાં સમયનું જે માપદંડ જોવા મળે છે તેના પરથી એવું લાગે છે કે તે એમના પર ખત્મ થઈ ગયું. તેના વારસો નથી રહ્યા. કોઈ બુઝુર્ગો કેટલી સરસ વાત કહી છે :

الوقت كالسيف إن لم تقطعه قطعك "સમયનું દષ્ટાંત એવું જ છે જાણે કે તલ્વાર, કે જો તમે (કબૂલ કરાયેલ અમલ અને પસંદ પામેલ કોશિશ) તેનો યોગ્ય ઉપયોગ ન કર્યો તો તે (બેઈજજતી તથા નુકસાનના રૂપમાં) તમને જ નેસ્તો નાબૂદ કરી દેશે.

ઈતિહાસ સાક્ષી છે કે જ્યાં સુધી મુસલમાન સમય પ્રત્યે સાવધાન તથા લાલચી રહ્યા અને ઈસ્લામી તાલીમાતના માળખામાં પોતાને ઢાળી રાખ્યા તો તેમણે તરત ભલાઈ તથા શૌકત તથા સફળતાના તે દિવસો જોયા કે પૂરો માનવ ઈતિહાસ મળીને કદાચ જ તેનું ઉદાહરણ પૂરુ પાડી શકે.

વીસ વરસની ટૂંકી એવી મુદ્દતમાં ઈસ્લામની દાવત એટલો બુલંદ થયો કે અરબ દ્વિપનો ખૂણેખૂણો ઈસ્લામની ખુશ્બુથી મહેકી ઉઠ્યો અને ઈસ્લામના જાંબાઝોએ કુફ્રની દુનિયાથી આંખ મિલાવીને ઈરાન તથા રોમની જાબિર તથા જાલિમ શક્તિઓનાં કાંડાં મરડી નાખ્યાં. પછી એ સમય પણ આવ્યો કે ઈસ્લામના ગલબાનો ઝંડો ચો તરફ જગતમાં લહેરાવા લાગ્યો. આ સર્વ બરકતો હતી સમયના આયોજનની અને સંપૂર્ણ જીવન બંધારણના લાગુ કરવાની. ઈસ્લામની તેર સદીઓ આટલી જગમગતી રિવાયતો ધરાવનારી આમ જ તો નથી રહી, કાંઈ તો તેના સબબો રહ્યા હશે. સમયની સાથે તે બુઝુર્ગોની વફાદારીનું પરિણામ એ આવ્યું કે મર્યા બાદ સમયે તેમને મરવા ન દીધા.

વિના શંકાએ આ જ તે લોકો છે જેમણે મુસ્લિમ ઉમ્મતની બુનિયાદ મજબૂત કરવામાં ચાવીરૂપ કિરદાર અદા કર્યો છે અને તેમના જ પ્રતાપે આજે ઈસ્લામની શમ્અ દુનિયાના દરેક ખૂણામાં જગમગી રહી છે. જો તેઓ પણ

આપણી જેમ આખેરતને ભૂલવી ચૂકેલા, ટાઈમપાસ કરનારા અને સમયની કૃત્લે આમ કરનારા હોત તો કદાચ ઈસ્લામના કૃદમો જગતભરમાં આટલી તેજ સાથે ન ફેલાત.

★ કામચાબીનો પાયો સમયોનો એહસાસ ★

જે શખ્સિયતોએ દીન કે દુનિયાના સંબંધે તરી આવતી ખિદમતો અંજામ આપી તેમના સદગુણોમાં સૌથી મહત્વનો ગુણ સમયની કૃદરદાની છે. આ જ ગુણ સર્વ પ્રગતિઓનો પાયો છે. દુનિયવી જિંદગીમાં મળનારો સમય અખોડ નેઅમત છે. આખેરતમાં હફીફતમાં આ જ સમયની કમાણી ખાવામાં આવશે. ચાર દિવસની આ ટૂંકી જિંદગી પર આગલી હમેશાંની જિંદગીનો હાલ આધારિત છે. આ જિંદગીના અમલથી તે જિંદગી બનશે, કેમ કે, "યહ ખાકી અપની ફિતરતમેં ન નૂરી હેં ન નારી હેં." ખુશનસીબીની ઉઘાડી નિશાની એ છે કે સમયનું સહીહ આયોજન કરવામાં આવે અને તેને હિંમત તથા ખુલૂસથી નિભાવવામાં આવે.

સમય અસલમાં અમલની મોહલતનું નામ છે. પોતાની જાતના એતબારથી ન એમાં ભલાઈ છે ન બુરાઈ. અલબત્ત સમયની અંદર અદા કરવામાં આવેલ અમલના પ્રકારના એતબારથી તેના ભલા બુરાનુ નિશ્ચિત થાય છે. આજે દુનિયામાં જે લોકોની કિતાબો તથા અનુભવોથી ફાયદો ઉઠાવીને દીન તથા દુનિયાના ફાયદા હાંસલ કરવામાં આવી રહ્યા છે, એ તે લોકો હતા જેમણે સમયની કૃદર તથા કિંમતને જાણીને તેનાથી ભરપુર ફાયદો ઉઠાવીને પોતે પોતાને કિંમતી બનાવ્યા. એટલા માટે આજે આપણે તેમના ઈલ્મો તથા અનુભવોમાંથી લાભ પામી રહ્યા છીએ અને તેમને ખિરાજે અફીદત પેશ કરવા માટે પોતે પોતાને મજબૂર પામીએ છીએ. ઈલ્મો વિદ્યાઓની તે કિતાબો જેને આજે આપણે આપણી સુસ્તી તથા આળસના સબબે વાંચી પણ નથી શકતા, પણ તેઓના થકી સમયની કૃદર તથા કિંમત જાણવાના પરિણામે એ આજે આપણી સમક્ષ મૌજૂદ છે.

★ થોડીકવાર પશ્ચિમી ઘડી ઓળખનારાઓ સાથે ★

મશહૂર ફ્રાંસિસી ફિલોસોફર, સાહિત્યકાર ડાલ્ટાયરે પોતાની કિતાબ "ઝૈદગ.... તકદીરકા એક ભેદ" માં દિલચસ્પ સવાલ તથા જવાબ વર્ણવ્યો છે :

મેગીએ ઝૈદગને સવાલ કર્યો, દુનિયાની ચીજોમાંથી તે કઈ ચીજ છે જે સૌથી અધિક લાંબી છે છતાં ટૂંકી પણ છે. સૌથી વધુ તેજ ગતિવાળી પણ છે અને સૌથી સુસ્ત પણ, સૌથી વધુ વહેંચાય જનારી પણ અને સૌથી વધુ ખેંચી જનારી પણ અને સૌથી વધુ ખેંચી જનારી પણ, સૌથી વધુ લક્ષમાં લેવામાં નથી આવતી પણ તેનો સૌથી વધુ અફસોસ પણ થાય છે. એવી ચીજ જેના વિના કાંઈ પણ નથી કરવામાં આવી શકાતું. જે મામૂલી ચીજને ખત્મ કરી દે છે પણ અસામાન્ય ચીજોને હમેશગી બખ્શી દે છે.

ઝૈડગે વિના ખચકાટે જવાબ આપ્યો, "સમય !" અને પછી તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરતાં કહે છે, સમયથી વધુ લાંબી કોઈ ચીજ નથી, કેમ કે હમેશગીનું પયમાનું (માપદંડ) છે અને એનાથી વધુ ટૂંકી કોઈ ચીજ નથી, કેમ કે એ આપણા મનસૂબાઓ તથા આરજૂઓની પૂર્ણતા માટે હમેશાં અપૂર્ણ સાબિત થાય છે. એનાથી વધુ સુસ્ત ગતિવાળી કોઈ ચીજ નથી એના માટે જે ઉમ્મીદ કે કોઈના ઈતેઝારમાં હોય. તેનાથી વધુ તેજ ગતિવાળી કોઈ ચીજ નથી એના માટે જે ખુશી તથા આનંદની પળોમાં હોય. લંબાઈમાં તે હમેશાં સુધી જઈ પહોંચે છે અને ટૂંકો હોવાની વાત હોય તો સેકંડના હજારમાં શું કરોડો અબજો હિસ્સાઓમાં વહેંચાય શકે છે. દરેક શખ્સ તેને લક્ષમાં નથી લેતો (નઝરઅંદાઝ કરે છે) અને સૌ તેના વેડફાવા પર અફસોસ વ્યક્ત કરે છે. સમય વિના કાંઈ નથી કરી શકતું. એ દરેક મામૂલી બનાવને આવનારી પેઠી તબદીલ થતાં પહેલાં ભૂલવાની અભરાઈના હવાલે કરી દે છે. અને દરેક તેવા અમલને અનાશવંત બનાવી દે છે જે ખરેખર મહાન હોય.

વોશિંગ્ટનના સેક્રેટરીએ એકવાર અમુક મિનિટ મોડેથી આવવાનું એ

બહાનુ રજૂ કર્યું કે અસલમાં એનું ઘડિયાળ પાછળ હતું. વોશિંગ્ટને તેને કહ્યું કે ક્યાં તો તમે તમારુ ઘડિયાળ બદલી નાખો, નહીં તો મારે સેક્રેટરી બદલવો પડશે.

ફેકલિન અતિશય મહેનતી, અનથક કામ કરનારો અને સમયોનો અતિશય પાબંદ હતો. તે પોતાની જિંદગીની એક મિનિટ પણ વેડફતો ન હતો. ખાવા તથા સૂવાના માટે કમસે કમ જે સમય આપી શકાતો હતો આપતો. જ્યારે તે બાળક હતો ત્યારે એકવાર પોતાના પિતાને મોડે સુધી ખાવાની મેજ પર બેઠેલા જોયા કે તે દરેક પ્યાલા પર ખુદાથી બરકતની દુઆ માગી રહ્યો હતો. ફેકલિને ગભરાયને પોતાના પિતાને પૂછ્યું, આ બરકતની આ દુઆ સર્વ પ્યાલાઓ પર એક જ સાથે નથી માગી શકતા ? આ રીતે ઘણો સમય બચી જશે.

ફેકલિને પોતાની સૌથી સારી કિતાબો જહાઝ (વહાણ)માં સફર કરતાં કરતાં લખી છે.

યૂરોપની દુનિયામાં "ખાતા પહેલાં પાંચ મિનિટ" નામની એક કિતાબે ઘણી ખ્યાતિ હાંસલ કરી. એમાં શું સામગ્રી છે એ તો કિતાબ વાંચીને માલૂમ થશે, પણ તેને લખવાનો સબબ એ થયો કે જ્યારે તેનો લેખક ખાવા માટે દસ્તરખાન પર બેસતો તો તેની પત્ની વિવિધ જાતની ડીશો તૈયાર કરવામાં ઘણો સમય લઈ લેતી. તેણે વિચાર્યું કે આટલો કિંમતી સમય કેવળ ખાવાની રાહ જોવામાં પસાર કરી દેવો દાનિશમંદી નથી. જેથી તેણે એ પાંચ મિનિટોને જ્યારે યોગ્ય કામમાં લાવવા ગોઠવણી કરી તો તેના કલમથી તે અણમોલ કૃતિ રચાઈ જે આજે પૂરી યૂરોપી દુનિયાની દાદ પામી રહેલ છે.

સોચને ઠી
ગાત !

“અલ્લાહ કા દિયા હુવા વફત હૈ,
ઔર અલ્લાહ હી કે લિયે હમારે
પાસ વફત નહીં !”

ઈસ્લામી બહેનો અને સમયની ફદરો કિમત

સમયની કાળજી અને તેને નેક અમલ પાછળ ખર્ચવાની ભાવના તથા લગન કેવળ ઉમ્મતના પુરૂષોમાં જ સીમિત નથી, બલકે આફ્રા ﷺની ઉમ્મતની ઘણી બધી સ્ત્રીઓ પણ એવી થઈ છે જેમને ત્યાં સમયની ફદર તથા મહત્વનો ખયાલ અનોખો જોવા મળે છે અને સમયનો બેહતરીન ઉપયોગ કરીને તેણીઓ ઈસ્લામી ઈતિહાસનો અમર હિસ્સો બની ગયેલ છે.

ઈસ્લામી ઈતિહાસનો અભ્યાસ ધરાવનારાઓ પર જાહેર હશે કે ઈસ્લામની શરૂઆતથી લઈને વર્તમાનકાળ સુધી સેંકડો હજારો પદ્દાનશીન મુસ્લિમ સ્ત્રીઓએ શરીઅતની હદમાં રહીને ઈલ્મ તથા વિદ્યા પ્રાપ્તિથી લઈને જેહાદના મેદાનમાં શિક્ષક સુધ્યાં જિંદગીના દરેક ક્ષેત્રમાં હિસ્સો લીધો અને ઈસ્લામી સમાજના ઘડતર તથા પાકીઝગીમાં પોતાનો ભરપુર રોલ અદા કર્યો છે. નીચે નમૂના રૂપે અમુક ઈસ્લામી બહેનોના અહવાલ રજૂ કરવામાં આવે છે.

★ હઝરત નસીબા બિન્તે કઅબ رضی اللہ عنہا ★

રિસાલતકાળના પાકીઝા યુગમાં કેટલાક એવી સ્ત્રીઓ પણ થઈ છે જેઓ સમયના આયોજન અને તેની રક્ષામાં પોતાનો જવાબ પોતે હતી. આ જુઓ નસીબા બિન્તે કઅબ અન્સારિયહ (વફાત : હિ. ૧૩ લગભગ) છે. આલિમા હોવાની સાથોસાથ મુજાહિદા પણ હતાં. હિંમત તથા બહાદુરી તેમનો ખાસ ગુણ તથા વિશિષ્ટતા હતી. તેમને ઘણા ગઝવાઓમાં શરીક થવાનો શરફ હાંસલ થયો. તેણી જંગોમાં જઈને બીમારોની દેખભાળ કરતાં તથા ઝખ્મીઓની મલમપટ્ટી કરતાં રહેતાં, અને જરૂરત પડવા પર નાઝુક સ્ત્રી હોવા છતાં ઘણી જ દિલેરીપૂર્વક દુશ્મનોથી જંગ પણ કરતાં રહેતાં. ત્યાં સુધી કે જંગે યમામાના ઘમસાણની જંગમાં આપનો એક હાથ પણ શહીદ થઈ ગયો.

ઈતિહાસ સાક્ષી છે કે જ્યાં પણ ઈસ્લામનો ગલ્બો અને કલમાએ ઉક્કુના એલાન માટે કોઈ પ્રકારની કુર્બાનીની જરૂરત ઉભી થઈ તો ન કેવળ પોતે બલકે પતિ બાળકો સહિત તેમનું આખું કુટુંબ પહેલી સફમાં જોવા મળતું.

ઘણા બધા સહાબા તથા બસરાના અગ્રગણ્ય તાબઈન તેમનાથી મૈયતનું ગુસલ અપાવતા હતા. જેવું કે અલ્લામા ઈબને હજરે તહઝીબુત્તહઝીબમાં લખ્યું છે. રસૂલે પાક ﷺ નાં સાહબઝાદી ઝયનબને ગુસ્લ આપવાનું સદ્ભાગ્ય તેમને જ નસીબ થયેલ છે. (અલ અખ્લામ ઝરકલી, ૮/૧૯, સિયરુલ અખ્લામુન્નબલા, ૨/૩૧૮, અસાબા, ૪/૪૭૬ વગેરે)

★ હઝરત આઈશા સિદીકા رضی اللہ عنہا ★

અને વળી ઉમ્મુલ મોમિનીન હઝરત આઈશા સિદીકા رضی اللہ عنہા (વફાત : હિ. ૫૭)નું શું કહેવું ?? તે તો દરેક પ્રથમ દળનાં સરદાર છે. તેમની ઈલ્મી લિયાકત તથા કાબેલિયતને જોવામાં આવે તો ફઝલો કમાલના આસમાનની બુલંદીઓ પર તારાઓનાં જેમ ચમકતાં જોવા મળે છે.

મુસ્તફા જાને રહમત ﷺ ને તેમની સાથે જે અતિશય મહોબ્બત હતી તે જાહેરી હુસ્નો જમાલના કારણે નહીં બલકે તે જાતી ઈલ્મો ફઝલનો કમાલ હતો જેના બારામાં હુઝૂરે અફઠસ ﷺ થી કોઈ ચીજ છુપી ન હતી. અને વળી આફા ﷺ ના પઠોં કર્યા બાદ સહાબાએ કિરામની સાક્ષી પામવા માટેનું સ્થાન હતાં. જ્યારે પણ અસ્હાબે રસૂલ ફિક્કહ તથા ફઝો અને શેઅરો અદબ વગેરેના કોઈ મસ્અલામાં ઉલઝતા તો સીધા હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہા ની બારગાહમાં રજૂઅ કરતા.

હઝરત આઈશા رضی اللہ عنہા પોતાના ફતવા જારી કરતાં અને ખાસ દર્સ આપ્યા કરતાં હતાં. એટલું જ નહીં બલકે આપ સહાબાએ કિરામના તસામુહાત (ચૂક)ની પણ નિશાન દેહી (નિર્દેશ) કરતાં.

અલ્લામા જલાલુદ્દીન સિયૂતી તથા ઈમામ ઝરકશી رحمہ اللہ علیہા વગેરેએ

આ વિષય પર "અલ અસાબા ફી મા અસ્તદરકતુ આઈશા અલસ્સહાબા"ના નામથી વિગતવાર કિતાબો લખી છે.

નિ:શંક ! હઝરત આઈશા رضي الله عنها ઈલ્મનો અસીમ સમંદર હતાં. ઈલ્મે નબુવ્વતને પોતાની રૂહાની ઔલાદ સુધી પહોંચાડવામાં તેમણે કોઈ કસર બાકી નથી રાખી. ઈલ્મના ફેલાવા માટે તેમણે કુદરને પાત્ર ખિદમતો અંજામ આપી અને બાદમાં આવનારાઓના માટે રોશનીના મીનારા સ્થાપી દીધા.

હઝરત અબૂ સલમા બિન અબ્દુરુહમાન ફર્માવે છે કે મેં રસૂલુલ્લાહ صلى الله عليه وسلمની સુન્નતો, દીનના ફરજો, ફિક્કહી મસાઈલ અને કુર્આનની આયતોના વિશે જે આલિમાના શાન હઝરત આઈશા رضي الله عنهاની જોઈ તે શાન મને કોઈ અન્યમાં જોવા નથી મળી. (તબકાતે કુબરા ઈબ્ને સઅદ, ૨/૩૭૫)

કહેવામાં આવ્યું છે કે જો કેવળ હઝરત આઈશા رضي الله عنهاનો ઈલ્મ પૂરી કાઈનાતની સ્ત્રીઓના બરાબર રાખીને વજન કરવામાં આવે તો આપના ઈલ્મનું પલ્લુ વજની થશે.

હઝરત આઈશા رضي الله عنها ઈલ્મ ફઝૂલની એ બુલંદી પર કેવી રીતે પહોંચ્યાં અને હદીષે રસૂલના મશહૂર રાવીઓમાં કેવી રીતે સામેલ થઈ ગયાં, તો યફ્રીનન ! એમાં તેમના પોતાના સમયને સહીહ ઉપયોગમાં લાવવું અને સમયની કુદર તથા તેને મહત્વ આપવાની વૃત્તિની મોટી દખલ છે. એ જ પ્રમાણે સર્વ ઉમ્મહાતુલ મોમિનીન (ઉમ્મતની માઓ)એ દીનના અહકામ અને શરીઅતના કાનૂનોની તબ્લીગ તથા પ્રસારમાં અનોખા રોલ અદા કર્યો છે અને તેમનામાં દરેકથી કાંઈ ન કાંઈ હદીષો રિવાયત પામેલી છે.

★ હઝરત ઝયનબ બિન્તે ઉમ્મે સલમા رضي الله عنها ★

આ જુઓ હઝરત સરવરે કાઈનાત صلى الله عليه وسلمની રબીબા (સોતેલી બેટી) હઝરત ઝયનબ બિન્તે ઉમ્મે સલમા رضي الله عنها (વફાત : હિ. ૭૩) છે જેમના બારામાં આવ્યું છે કે તેણી પોતાના સમયમાં મદીનાનાં સૌથી મહાન ફકીહા ખાતૂન હતાં. (તબકાતે કુબરા ઈબ્ને સઅદ, ૨/૩૭૫)

★ હઝરત અમરહ બિન્તે અબ્દુર્રહમાન رضى الله عنها ★

એ જ પ્રમાણે અન્સારિયા ફક્રીહા હઝરત અમરહ બિન્તે અબ્દુર્રહમાન બિન સઅદ رضى الله عنها (વફાત : હિ. ૯૮)ના બારામાં તબકાતે ઈબ્ને સઅદમાં મૌજૂદ છે કે તે દીનનાં મહાન આલિમા અને મસાઈલમાં ફક્રીહાના શાન ધરાવતાં હતાં. એ હઝરત આઈશા સિદીકા رضى الله عنهاની ખાસ તર્બિયત પામેલ અને તેમના થકી રિવાયત પામેલ હદીષોનાં અમીન હતાં.

(તબકાતે ઈબ્ને સઅદ, ૮/૪૮૦)

★ હઝરત ઉમ્મે દરદા رضى الله عنها ★

હઝરત ઉમ્મે દરદાની ગણના સમજ તથા દીર્ઘદષ્ટિ, ઝોહદ તથા તકવા અને જાણકારી તથા શાણપણ ધરાવનારી સ્ત્રીઓમાં અગ્ર સ્થાને હતું. ફઝ્લો કમાલ તથા ઈલ્મો અમલથી તેણીને ભરપુર હિસ્સો નસીબ થયો છે. સમયના ઉપર તેમની પકડ પણ ઘણી મજબૂત હતી પોતાની પૂરી જિંદગીને તેમણે સમય પત્રકની પાબંદ બનાવી રાખેલ હતી. આલમ એ હતો કે પોતાના પતિ હઝરત અબૂ દરદા رضى الله عنهની સાથે ફિક્કહ તથા હદીષના દર્સોમાં જવાની ખાસ વ્યવસ્થા કર્યા કરતાં હતાં. (અલ અબર ફી ખબર મન ગબર, ૧/૧૬, અલ ઈસ્તીઆબ ફી મઅરિફતુલ અસ્હાબ, ૨/૧૨૮)

★ હઝરત જલીલા બિન્તે અલી رضى الله عنها ★

આલિમાઓની યાદીમાં હઝરત જલીલા બિન્તે અલી બિન હસન બિન હુસૈનનું નામ ખૂબ જ રોશન છે. ઈલ્મવાળાઓનો એમના બારામાં એકમતીએ ફૈસલો છે કે તેણી પોતાના દૌરનાં મહાન મુહદિષા અને કુર્આનની બેહતરીન ફારીયા હતાં. હદીષની તલાશ તથા શોધમાં તેમણે ઈરાક તથા ખુરાસાનના શહેર સુધીની સફરો કરી નાખી હતી. ઈમામ સમ્બાનીએ તેમના બારામાં એ પણ લખ્યું છે કે તેણી બાળકોને કુર્આને કરીમની ખાસ તાલીમ આપ્યા કરતાં હતાં.

વાત આટલે જ પૂર્ણ નથી થઈ જતી બલકે અમુક ઈસ્લામી સ્ત્રીઓએ સમયની ફરદ કરીને ફિક્કહ તથા હદીષમાં તે મફામ તથા મર્તબો હાંસલ કર્યો કે ઈમામ શાફઈ رحمته الله عليه જેવા ઈમામ તેમના ઈલ્મના દસ્તરખાનથી ફયઝ ઉઠાવતા જોવા મળે છે.

★ હઝરત નફીસા બિન્તે હસન رحمته الله عليها ★

ઈમામ શાફઈની શાનની જલાલત, ફિક્કહી મફામ અને હદીષમાં તેમની સમૃદ્ધતા જુઓ, પણ તેમ છતાં તે પણ નફીસા બિન્તે હસન બિન ઝયદ બિન હુસૈન બિન અલી બિન અબૂ તાલિબ (વફાત : હિ. ૨૦૮)ના ફયઝાનના સિલસિલાથી બંધાયેલા જોવા મળે છે. અને એ સાંભળીને તો આશ્ચર્ય તેની સીમાએ પહોંચી જાય છે કે તે એક ઉમ્મિયા હતાં તેમ છતાં તે કુર્આન તેમ જ ઘણી બધી હદીષોનાં હાફિઝા હતાં. અને આ જ તે ફઝીલત છે જેનાથી તેણીએ મશાઈખમાંથી એક ઈમામ શાફઈ બનાવી દીધા.

ઈમામ ઈબ્ને કષીરે તેમના બારામાં લખ્યું છે કે તેણી પોતાની સમયનાં મહાન આબિદા તથા ઝાહિદા અને ખૂબ જ અતિ પ્રમાણમાં ભલાઈ તથા મદદ કરનારાં, ખુદાથી ડરનારાં ખાતૂન હતાં. કેમ કે અલ્લાહે દૌલતથી નવાઝ્યાં હતાં એટલા માટે લોકો પર એહસાન કરવા અને ગરીબો તથા મિસ્કીનો પર ઉદાર દિલે ખર્ચ કરવો તેમનો નિયમ હતો. (અલ અઅલામ ઝરકલી, ૮/૪૪, મિર્અતુલ જિનાન ફી મઅરિફતે હવાદિષુઝઝમાં, ૧/૨૨૮, દીવાનુલ ઈસ્લામ, ૧/૮૯)

★ હઝરત નુઅમા બિન્તે અલી رحمته الله عليها ★

નુઅમા બિન્તે અલી બિન યહ્યા સરાહ (વફાત : હિ. ૬૦૪) છટ્ટી સદીનાં એક મહાન આલિમા છે. તે દમિશ્કવાળાઓનાં શયખા હતાં. મુહદિષોમાં તેમને ઉચ્ચ સ્થાન હાંસલ હતું. તેણીએ રિવાયતો પણ લીધી અને તેમના અખ્લ તથા સમઅ પણ કરવામાં આવેલ છે. તેમણે પોતાના પિતાથી અને અઝીઝા નામની પોતાની એક બહેનથી અને પોતાના ભત્રીજાથી હદીષો સાંભળી.

ખતીબ બગદાદી "કિતાબુલ કિફાયહ ફી મઅરિફતિ રિવાયહ"માં ફર્માવે છે કે તેમના દાદા યહ્યાની વફાત (મૃત્યુ) હિ.સ. ૫૩૦માં થઈ અને નુઅમાનો જન્મ હિ.સ. ૫૧૮માં થયો. તો જો ૫૩૦ હિ.સ.ની સમાઅત (સાંભળવા)નો એતબાર પણ કરવામાં આવે તો એ વખતે તેણીની ઉંમર લગભગ ૧૨ વરસ બને છે. એના પરથી અંદાજો થાય છે કે ઈલ્મની સાથે એમનો સંબંધ કેટલો ગાઢ હતો અને બાળપણમાં જ તેણીને સમયની સહીહ ઉપયોગની કેટલી ફિકર હતી !

સિહાહ સિત્તા તથા અન્ય હદીષની કિતાબોમાં સેંકડો હદીષો એવી છે જે કોઈ મુહદ્દિષા કે રાવિયાના થકી રિવાયત પામેલી છે. ઈમામ બુખારી, ઈમામ શાફઈ, ઈમામ ઈબ્ને હબ્બાન, ઈમામ ઈબ્ને અકીલ, ઈમામ ઈબ્ને હજર, ઈમામ સિયૂતી, ઈમામ સખાવી, ઈમામ ઈરાફી, ઈમામ સમ્આની તથા ઈમામ ઈબ્ને ખલ્ફાન رضي الله عنهم اجمعين જેવા ઈલ્મ વિદ્યાના સ્તંભોની યાદીમાં વિવિધ ઈસ્લામી ખાતૂનોનાં નામો પણ મળે છે.

દા.ત. ઈમામ ઈબ્ને હજરના ઉસ્તાદોમાં ૫૩ સ્ત્રીઓ હતી. ઈમામ સિયૂતીના ઉસ્તાદોમાં ચોથાઈ સ્ત્રીઓ હતી. તેમણે કુલ ૩૩ સ્ત્રીઓથી ઈલ્મી ફયઝ મેળવ્યો. એ જ પ્રમાણે ઈમામ સખાવીને ૬૮ ખાતૂનો થકી હદીષની ઈજાઝત હાંસલ હતી. એનાથી એ હકીકત સ્પષ્ટ થઈ જાય છે કે સ્ત્રીઓએ પોતાના જાતી શોખના આધારે અને સમયનો બેહતરીન ઉપયોગ કરીને ન કેવળ ઈલ્મો ફઝ્લને હાંસલ કર્યો બલકે તેના પ્રચાર તથા પ્રસારનો ખૂબસૂરત ફરીજો પણ અંજામ આપ્યો.

★ હઝરત અસ્મા બિન્તે ઉમૈર رضي الله عنها ★

આ જુઓ અસ્મા બિન્તે ઉમૈર જલીલુલ કુદર સહાબિયા છે. સમયનાં મહાન આલિમા છે. સબ્ર તથા સંયમ અને રોઝા નમાઝમાં પોતાનું દૃષ્ટાંત પોતે છે. સરકારે દો આલમ عليهما السلامના દારે અરકુમ તશરીફ લઈ જતા પહેલાં જ ઈસ્લામના દામનમાં આબાદ થઈ ચૂક્યાં હતાં. તેણીએ પોતાના પતિ

જઅફર તૈયાર રુશીની સાથે હિજરત કરી, અને ત્યાં જ તેમની કેટલીક અવલાદો છે.

હઝરત જઅફર તૈયારના જામે શહાદત નોશ કરી લીધા પછી નબી કરીમ ﷺએ તેમને હઝરત અબૂબકર સિદીક રુશીના નિકાહના બંધનમાં જોડી દીધાં જેનાથી હઝરત મુહમ્મદ બિન અબૂબકર રુશી પેદા થયા. પછી છેવટમાં તેણી હઝરત અબૂબકર બિન અબૂ તાલિબ રુશીના નિકાહમાં આવ્યાં. ઈસ્લામની કેટલી ખુશનસીબ ખાતૂન છે આ જેમને ત્રણ જલીલુલ કુદર તથા મહાન મર્તબાવાળા સહાબાના પત્નીપણામાં રહેવાનો શરફ હાંસલ થયો.

જેવી રીતે તા'લીમ તથા તર્બિયત, ફિક્કહ તથા ઈફત્તા, મેડિકલ તથા ઈલાજ અને જેહાદ વગેરેના મેદાનોમાં સ્ત્રીઓએ ખાસ દિલચસ્પી લીધી છે. એ જ પ્રમાણે રચનાત્મક કામોમાં તેમણે ભૂલી ન શકાય તેવાં કારનામાં અંજામ આપ્યાં છે. અને પછી આ સાંભળીને તો તમો આશ્ચર્યના દરિયામાં ગરકાવ થયા વિના નહીં રહી શકો કે દુનિયાની સૌથી પૂરાણી યુનિવર્સિટી સ્થાપવાનો સેહરો પણ એક ઈસ્લામી ખાતૂનના માથે છે.

★ હઝરત ફાતિમા ફહરી علیها રહમૃ ★

સામાન્યતઃ મિસરના પાટનગર કાહિરામાં આવેલ જામેઅ અઝહરને દુનિયાની સૌથી પૂરાણી યુનિવર્સિટી માનવામાં આવે છે. પરંતુ ઘણા લોકોને એ જાણીને આશ્ચર્ય થશે કે ગ્રીનીઝ બુક ઓફ રેકોર્ડના પ્રમાણે દુનિયાની સૌથી પૂરાણી યુનિવર્સિટી જામિઆ અઝહર જ નહીં બલ્કે આ માન આફ્રિકાની એક અન્ય મુસ્લિમ યુનિવર્સિટી જામિઅતુલ કરાવિય્યિનને હાંસલ છે જે ઈ.સ. ૮૫૯માં સ્થપાઈ હતી, અને યુનિવર્સિટી પણ કોઈ સામાન્ય પ્રકારની નહીં બલ્કે તે જેનાથી ઈસ્લામની બે અતિ મહાન શખ્સિયતોએ તા'લીમ હાંસલ કરી છે, એટલે શયખ ઈબ્ને અરબી તથા અલ્લામા ઈબ્ને ખુલ્દૂન.

એનાથી પહેલાં અમે આ યુનિવર્સિટીના વિશે અધિક વિગતો રજૂ કરીએ,

એવું દર્શાવવાનું જરૂરી સમજાએ છીએ કે ગ્રીનીઝ બુકના આ વિભાગનો સંબંધ યુનિવર્સિટીઓથી છે જે વિના કોઈ વેકેશને આજ સુધી ઈલ્મની રોશની વિખેરી રહેલ છે, અને એમનામાં એ તા'લીમી ઈદારા સામેલ નથી જેઓ પૂરાના જમાનામાં તો સ્થાપિત હતા પરંતુ બાદમાં હવે કામ નથી કરી રહ્યા.

તો વર્ણન ચાલી રહ્યું હતું મરાકશના ઐતિહાસિક શહેર "ફયઝ"ના જામિઅતુલ કરાવિય્યિનનો જે દુનિયાની સૌથી પૂરાણી એવી યુનિવર્સિટી છે જે આજ સુધી કાયમ તથા ચાલુ છે. એની સરખામણીમાં ફાહિરાની જામિઆ અલ અઝહર ઈ.સ. ૯૭૧માં સ્થાપવામાં આવી હતી, જેથી ઉમરમાં એ જામિઅતુલ કરાવિય્યિન કરતાં ૧૧૨ વરસ નાની છે.

બનાવની વિગત એ પ્રમાણે છે કે હજી "ફયઝ" શહેર નવુ નવુ આબાદ થયું હતું. મુસલમાનોમાં દીની જોશો ખરોશ મૌજૂદ હતો. જેને જોતાં તે સમયના હુકમરાને આ દુઆ માગી : હે ખુદા ! આ શહેરને એવું ઈલ્મી તથા ફિક્કી મર્કઝ (કેન્દ્ર) બનાવી દે જ્યાં ફિક્કહ તથા હદીષ, તિબ્બ (મેડિકલ) તથા ફાનૂન, સાઈન્સ તથા તારી કિતાબની તા'લીમ આપવામાં આવે.

એ હાકિમની દુઆ એ રીતે ફૂલ થઈ કે એક ધનવાન વેપારીની નેક બયાલ પુત્રી ફાતિમા અલ ફહરીએ પોતાના પિતાના મૃત્યુ બાદ વારસામાં મળનારી દૌલત વડે એક અઝીમુશ્શાન મસ્જિદ બનાવવાનો નિશ્ચય કરી લીધો. જ્યારે મસ્જિદ બની તો એ જમાનાના રિવાજના પ્રમાણે તેની સાથે એક મદ્રસો પણ સ્થાપવામાં આવ્યો. યાદ રાખશો કે જામિઆ અઝહરની શરૂઆત પણ મસ્જિદથી જોડાયેલ મદ્રસાના રૂપે થઈ હતી.

જ્યારે ફાતિમા ફહરીનો મદ્રસો ચાલવા લાગ્યો અને તેમાં દૂર દૂરથી તલબા ઈલ્મની પ્યાસ બુઝાવવા માટે આવવા લાગ્યા તો એ સમયના સુલ્તાનો પણ ધ્યાનિત થયા વિના ન રહી શક્યા અને તેમણે એ મદ્રસાને પોતાની સરપરસ્તીમાં લઈ લીધો. પછી ખૂબ જલ્દી એ સમય આવ્યો કે જ્યારે મદ્રસામાં પઠનારા તલબાની સંખ્યા આઠ હજાર ઉપર થઈ ગઈ તો આવાનાર સમયોમાં

મસ્જિદ તથા મદ્રસામાં દિન પ્રતિ દિન વિસ્તરણ થતુ રહ્યું, પછી એ મદ્રસો જામિઅતુલ કરાવિય્યિન કહેવાવા લાગ્યો.

જામિઅતુલ કરાવિય્યિનમાં કેવળ દીની ઈલ્મો વિદ્યાઓ જ નહીં બલ્કે દુનિયવી ઈલ્મો પણ પઢાવવામાં આવતા હતા. જેમાં ફિલોસોફી તથા મંતિક, મેડિકલ વિદ્યા, ગણિત શાસ્ત્ર, બગોળશાસ્ત્ર, કેમેસ્ટ્રી તથા ઈતિહાસ, ત્યાં સુધી કે સંગીત જ્ઞાન સુદ્ધાં તેના કોર્સમાં સામેલ હતું. જામિઆથી ઈસ્લામી ઈતિહાસની કેટલીયે ઉચ્ચ કક્ષાની હસ્તીઓ સંકળાયેલ રહી છે. અમે પહેલાં જ અઝીમ સૂફી શયખે અકબર મુહયુદ્દીન ઈબ્ને અરબી તથા વિશ્વ વિખ્યાત ઈતિહાસકાર ઈબ્ને ખુલ્ફૂનનો ઉલ્લેખ કરી ચૂક્યા છીએ.

આ ઐતિહાસિક ઈદારો ઈસ્લામ તથા પશ્ચિમની વચ્ચે સદીઓથી ઈલ્મી તથા સાંસ્કૃતિક પુલનો ફરીજો અંજામ આપી રહ્યો છે. યુનિવર્સિટીના ફારિગ થનારા તલબામાં કેટલાય ગૈર મુસ્લિમ સ્કોલર પણ સામેલ છે. દા.ત. યુરોપમાં અરબી હિંદથી અને શૂન્યનો ખયાલ ઓળખાવનાર પોપ સ્લોસ્ટર ધાની (બીજા) આ જ યુનિવર્સિટીના વિદ્યાર્થી હતા. યાદ રાખશો કે સ્લોસ્ટર ધાની ઈ.સ. ૯૯૯ થી ૧૦૦૩ સુધી પોપના હોદ્દા પર પણ બિરાજમાન રહેલા છે. તેમના ઉપરાંત મશહૂર યહૂદી ડૉક્ટર તથા ફિલોસોફર મૂસા બિન મૈમૂન પણ આ જ જામિઆથી ફયઝ પામનારા છે.

અંદાજો નથી કરી શકાતો એ સમયની સ્ત્રીઓએ ઈસ્લામના ફેલાવા તથા પ્રગતિમાં કેટલો મહામૂલ્ય (Sound Contribution) રોલ અદો કર્યો. બલ્કે જોવામાં આવે તો એ યુગની મુસ્લિમ સ્ત્રીઓમાં ઈલ્મ તથા સમજ અને ફિફ્હ તથા અદબની પ્રગતિ માટે જે લગન જોવા મળતી હતી તે આજે પુરૂષોમાં પણ જોવા નથી મળતી !

કોને અગ્રતા આપવી તેને નિશ્ચિત કરવાની સમસ્યા

આ એક કડવું સત્ય છે કે ઈસ્લામી જગતના સૌથી અમીર દેશો તે અરબ છે જેમની પાસે તેલ તેમજ અન્ય ખનીજ સંગ્રહો પુષ્કળ માત્રામાં મૌજૂદ છે. અને આ કુદરતી દૌલતે તેમને ન કેવળ તેમના વિસ્તારમાં બલકે દુનિયાભરમાં અતિ મહત્વનું સ્થાન અર્પણ કર્યું છે. પરંતુ તેમની સઘળી દૌલત મોટી મોટી માર્કેટો બનાવવામાં, ઊંચી ઊંચી ઈમારતો બાંધવામાં, ઊંટ ભગાવવા તથા એશ આરામની ભેટ ચઢી ચૂકી છે.

હાલમાં જ દુબઈની અંદર "બુર્જ ખલીફા"ના નામથી દુનિયાની સૌથી ઊંચી ઈમારત બનાવવામાં આવી છે. તેના પર કેટલા પૈસા તથા કેટલો સમય લાગ્યો તેની વિગત વિવિધ વર્તમાનપત્રો, મેગેઝિનો, માધ્યમોમાં આવી ચૂકી છે. એ બુર્જની વિગતો વાંચતાં મને જેવી રીતે એ ખયાલ આવ્યો કે આ ઈમારતથી દુનિયાને અથવા મુસ્લિમ ઉમ્મતને શું ફાયદો થશે, તેવી જ રીતે ફાતિમા ફહરીની સ્થાપેલ યુનિવર્સિટી જામિઅતુલ કરાવિયિયન પણ ખૂબ જ પ્રમાણમાં યાદ આવી ! અને વિચાર તથા ચિંતાની પડતી તથા તફાવત પર હું માથું કૂટીને રહી ગયો.

કેટલું સારું થાત કે દુબઈની સૌથી ઊંચી ઈમારત સૌથી મોટી યુનિવર્સિટી હોત ! આ સર્વ માધ્યમો ખર્ચ કરીને દુનિયાભરથી નિષ્ણાતોને બેહતરીન પગારો આપીને અહીં બોલાવવામાં આવતા અને એકવાર ફરી ઈલ્મ તથા તેહફીફના ક્ષેત્રમાં મુસ્લિમ જગત પોતાનું સ્થાન બનાવવાનું શરૂ કરતી, દુબઈ તથા અબૂધાબી તથા અન્ય ઈસ્લામી દેશોનાં આ પ્રકારના શહેરો સૌથી વધુ ફાઈવ સ્ટાર હોટલોના શહેરોના બદલે સૌથી સારી જામિઆઓ (યુનિવર્સિટીઝ)ના શહેરોના રૂપે ઓળખવામાં આવતાં. આ સર્વ થઈ શકે છે પણ સમસ્યા કેવળ કોને અગ્રતા આપવી તે નિશ્ચિત કરવાની છે.

બૈર, આ દષ્ટાંતો મેં કેવળ એટલા માટે રજૂ કર્યા છે કે જેથી તમને કાંઈક અંદાજો થઈ શકે કે મુસ્લિમ સ્ત્રીઓએ જિંદો જેહદ કરીને કેવી રીતે પોતાના સમયને ફળદાયી બનાવ્યો હતો. તેમની જિંદગીની સવાર સાંજ કેવી રીતે સમયના આયોજનની પાબંદ હતી અને સમયની સાચી કૃદર તથા કિંમત જાણીને અને તેનો બેહતર ઉપયોગ કરીને તેમણે કેવાં કેવાં તરી આવતાં ઉચ્ચ કારનામાં અંજામ આપ્યાં.

★ સમય કેવી રીતે બર્બાદ થાય છે ? ★

સમયની બર્બાદી મોટાપાયે એ રીતે થાય છે કે આપણે સમયની થોડી થોડી ઘડીઓને બેકાર તથા ફુઝૂલ કામોમાં ખર્ચ કરતા રહીએ છીએ જેમાં ન દીનનો ફાયદો થાય છે ન દુનિયાનો. અને આ જ થોડી થોડી પળો મળીને ખૂબ જ અધિક થઈ જાય છે અને જ્યારે માણસને હોશ આવે છે તો મહેસૂસ થાય છે કે તેણે પોતાની જિંદગી નિરર્થક કામોમાં ગુમાવી દીધી.

સમયની રક્ષાનો સૌથી આસાન તરીકો એ છે કે લોર્ડ ચેસ્ટર ફિલ્ડની આ નસીહત પર અમલ કરવામાં આવે જે તેણે પોતાના પુત્રને કરી હતી. લોર્ડ ચેસ્ટર ફિલ્ડે પોતાના પુત્રને એક પત્રમાં લખ્યું : "મેં તમને કહ્યું છે કે, તમે મિનિટોની હિફાજત કરો તો કલાકોની હિફાજત આપોઆપ થઈ જશે."

આ તદ્દત સામેની વાત છે કે કોઈ માણસની જિંદગીને વરસો સાથે જોડવામાં આવે છે, અને વરસ મહિનાઓ થકી બને છે અને મહિના દિવસોથી અને દિવસો કલાકોથી અને કલાકો મિનિટોથી બને છે. તો જે પોતાની મિનિટોની હિફાજત કરશે તે એક અર્થમાં પોતાની પૂરી જિંદગીની પળોની હિફાજત કરશે.

માણસ પોતાની જિંદગીનું વરસ પૂર્ણ થવા પર બર્થ ડે ગોઠવીને ખુશીઓ મનાવે છે કે તેની ઉમર ૨૫ વરસ, ચાલીસ વરસ કે સાઈઠ વરસ થઈ ગઈ છે. પરંતુ તેને ખબર નથી પડતી કે દરેક પસાર થનારી ઘડી તેને મૃત્યુથી નજીક કરી રહી છે.

વરસ વહી ગયા પછી (બર્થ ડેની ખુશીનો) પ્રોગ્રામ કરવાનો હક્ક સાચા અર્થમાં તેને પહોંચે છે જે વરસભર નાશવંત જીવનના દરેક સ્વાસને અમાનત સમજીને એનો હક્ક અદા કરતો રહ્યો હોય, નહીં તો બેકાર અને હેતુ વિહોણી જિંદગી ગુજારનારાઓએ તો વરસના અંતે અફસોસ કરવો જોઈએ, કાળો દિવસ મનાવવો જોઈએ ! અને અલ્લાહ તઆલાથી પોતાની ઉણપોના સબબે તોબા કરવી જોઈએ. એટલે કે જિંદગીના એક વરસને બર્બાદ કરવા પર બેચેની થવી જોઈએ ન કે ઉલ્ટાનું ખુશી તથા આનંદની શમ્મ સળગાવવી જોઈએ. પરંતુ આપણે છીએ કે વરસો વરસ બર્બાદ કરી નાખીએ છીએ પણ એહસાસ સુદ્ધાં નથી થતો. અને પોતાનો હિસાબ લેવાની તૌફીક નથી થતી અને આશ્ચર્ય એ કે પાછા ઉપરથી ખુશીઓ મનાવીએ છીએ !

હઝરત અબૂ દરદા રضی اللہ عنہ કેટલી પ્યારી વાત કહી છે :

يا بن آدم إنما أنت أيام فكالما ذهب يوم بعضك

"હે આદમની ઔલાદ ! તું દિવસોનો સમૂહ છે. તો જ્યારે (તારો) કોઈ દિવસ પસાર થઈ જાય છે તો તારા (જીવનના સમયનો) અમુક હિસ્સો ઢળી જાય છે." (શોઅબુલ ઈમાન બયહકી, ૭/૩૮૧, હદીષ : ૧૦૬૩૩ વગેરે)

કોઈક બુઝુર્ગે કેટલી પ્યારી વાત કહી છે :

إذا كانت الأنفاس بالعدد. وليس لها مدد. فما أسرع ما تنفد

"જ્યારે જિંદગીભરના સ્વાસો ગણેલા ચૂંટેલા છે અને એમાં વધારો થવાનો કોઈ અવકાશ નથી તો પછી એને પસાર થતાં વાર જ કેટલી લાગે છે !" (તફસીરે રાઝી, ૧૦/૩૪૨, તફસીર નસફી, ૨/૨૮૫ વગેરે)

એ જ પ્રમાણે હઝરત ઈસા અબ્દુરહમાન رضی اللہ علیہ ફર્માવે છે કે મેં અબૂ અબ્દુરહમાન મગાઝલીને ખ્વાબમાં જોઈને પૂછ્યું કે આપના રબે આપની સાથે શું સુલૂક કર્યો ? ફર્માવ્યું, (મારું ન પૂછો, હું તો ખૈરથી છું, પોતાની ફિકર કરો) જે દિવસ પસાર થઈ ગયો તો હવે તમને બીજીવાર મળવાનો

નથી, જેથી જે દિવસમાં તમે મૌજૂદ છો તેને ગનીમત જાણો અને જેટલી અચ્છાઈઓ એમાં કરી શકતા હોવ તે કરી લો.

(અલ મુનામાત, ૧/૩૨૫, હદીષ : ૨૩૪)

ઉપરોક્ત કથનોમાં માણસને આ જિંદગીની હકીકતથી માહિતગાર કરવામાં આવેલ છે કે માણસ થોડી પળો પહેલાં જિંદગીની લિજ્જતોની મજા માણી રહ્યો હોય છે પરંતુ અચાનક મૌતનો ફરિશ્તો આવે છે અને તેની જિંદગીના સર્વ મનસૂબાઓ તેવા ને તેવા જ રહી જાય છે. અને તે બેસરોસામાનીની હાલતમાં હમેશાંના મુલક તરફનો રાહી બની જાય છે.

دقات قلب البرء قائلة له- ان الحياة دقائق وثوان
તેને કહેતી રહે છે કે 'જિંદગી' મિનિટો તથા સેકન્ડોનું નામ છે."

આળસુ, કામચોર, સુસ્ત અને ટાળમટોળ કરવાવાળાઓના માટે શાયરે કેટલી સારી વાત કહી છે જેમાં ચેતવણી તથા નસીહતની ખૂબસૂરત વિશિષ્ટતા જોવા મળે છે :

إذا كان يؤذيك حر الصيف- ويبس الخريف وبرد الشتاء

ويلهيك حسن زمان الربيع- فأخذك للعلم قل لي: متى؟

"જ્યારે તમને ઉનાળાની જાન જલાવનારી ગરમીઓ પાનખર ઋતુની શુષ્ક હવાઓ અને શિયાળાની ઠંડીથી થીજાવી દેનારુ વાતાવરણ સતાવતુ તથા પરેશાન કરતુ રહે છે અને એ જ પ્રમાણે વસંત ઋતુની આકર્ષક લહેરો પોતાના બેપનાહ હુસ્નમાં તમને ગાફેલ કરેલા રાખે છે, તો પછી મને એ બતાવો કે ઈલ્મ શીખવવાનો અને કાંઈક કરી છૂટવાનો સમય ક્યારે અને ક્યાંથી આવશે ?!

પછી આગળ નસીહત કરતાં ઘણી જ ખૂબસૂરત પૂર્વક કહે છે :

تزود من التقوى فأنك لا تدري- ان جن ليل هل تعيش الى الفجر

فكم من سليم مات من غير علة- وكم من سقيم عاش حيناً من الدهر

وكم من فتي يبسى و يصبح آمناً- وقد نسجت اكفانه وهو لا يدري

"નેક તથા તકવાનો જે કાંઈ ઝખીરો કરવો હોય તે (આજે જ અને અત્યારે જ) કરી લો, કેમ કે રાતનો અંધકાર ફેલાય ગયા બાદ કાંઈ નથી કહી શકાતું કે તમે ઝિંદા સલામત સવાર કરશો કે નહીં. એ જ પ્રમાણે કેટલા નવ યુવાન એવા છે જેઓ ખૂબ જ અમ્ન તથા નીડરપણે સવાર સાંજ મસ્તીભેર ફરતા રહે છે જ્યારે કે તેમનાં કફન વણાય ચૂક્યાં છે અને એની એમને ખબર પણ નથી હોતી. (તફસીરે રૂહુલ બયાન, ૧૭/૩૬૨, મૌસૂઆતુલ ખતબ વદુરુસ, પેજ-૩, અલ્મુદહશ, ૧/૨૦૬, વગેરે)

★ સમયનું આયોજન તથા નિયંત્રિત માળખું ★

સમય માણસની શ્રેષ્ઠ પૂંજ અને મહામૂલ્ય સરમાયો છે. જિંદગીની પળો પૂરી પાડનારો આ સમય હકીકતમાં ઘણી જ મહાન ગનીમત છે. પરંતુ એ અજબની વાત છે કે માણસ જેટલી બેદર્દી લાપરવાહી તથા બેફિકરીની સાથે સમયને બર્બાદ કરે છે તેટલો પોતાની માલિકીની કોઈ ચીજને એટલી બેદર્દી તથા ગફલતની સાથે હાથથી જવા નથી દેતો.

જ્યારે કે આપને માલૂમ હોવું જોઈએ કે માણસ દુનિયામાં જેટલી પણ કામચાબીઓ હાંસલ કરે છે અને જે પણ વિશિષ્ટ કામો અંજામ આપે છે તે સૌ સમયના બેહતરીન ઉપયોગના આધાર પર હોય છે. સમય પાસેથી સારા તરીકાથી કામ લેનારા આ થોડી સરખી જિંદગીમાં શોધક (મૂજિદ) બની ગયા અને દીન તથા દુનિયાના માલિક બની ગયા.

એનાથી ઉલ્ટું જેટલા કંગાળ હાલતવાળા અને દયાપાત્ર લોકો જોવા મળે છે તે તમામે તમામ લોકો તે છે જેમણે કોઈ ન કોઈ રીતે સમયને બર્બાદ કરેલો હોય છે, મતલબ સમયને વેડફી નાખવો કેવળ સમયને જ વેડફવું નથી બલકે ખુદ પોતે પોતાને બર્બાદ કરવું છે, પોતાની જિંદગીને ગુમાવવું છે અને પોતાના ભવિષ્યને તબાહ તથા બર્બાદ કરવું છે. જેથી દીન, દુનિયા તથા આખેરતની સર્વ કામચાબીઓ, સફળતાઓ, નેકનસીબીઓ તથા ભલાઈઓનો દારોમદાર કેવળ અને કેવળ સમયના બેહતરીન ઉપયોગ પર નિર્ભર છે.

કોઈએ કહ્યું કે સમય એક એવી જમીન છે કે જો તેમાં સંપૂર્ણ કોશિશ કરવામાં આવે તો ફળ આપે છે અને જો બેકાર છોડી દેવામાં આવે તો કાંટાળી ઝાડીઓ ઉગાડે છે.

દરેક બુરા આદમીની બુરાઈ અને મશહૂર શખ્સિયતોની ખ્યાતિનું રાઝ એ જ છે કે તેમણે પોતાની જિંદગીની એક એક પળને કામમાં લગાડી અને પોતાનો એક શ્વાસ કે પોતાની એક પળ પણ બેકાર ન જવા દીધી.

જ્યારે ઈસ્લામમાં સમયનું આટલું મહત્વ છે અને આપણા પૂર્વજ બુઝુર્ગોની જિંદગીઓ તેના સાચા ઉપયોગથી માલામાલ જોવા મળે છે, તો પછી આજે આપણે મુસલમાનોએ અને ખાસ કરીને આપણા યુવાનોને શું થઈ ગયું છે કે તે અન્ય કૌમોની સરખામણીમાં સમયની વેડફણીના દૌરમાં સૌથી આગળ જોવામાં આવી રહ્યા છે. અને હિકમત તથા સાય-સમાં પ્રગતિ અને આગેકૂચનો અમલ તદ્દન થીજી ગયેલો જોવા મળે છે.

અફસોસ ! સેંકડો અફસોસ ! જેમને નાખુદાઈ (સરદારી) સોંપવામાં આવી હતી તે નાવડીના આખરી તખ્તા પર બેઠેલા જોવા મળી રહ્યા છે. અને જેમણે મસીહા થવું જોઈતું હતું તે બીમારોની આગલી સફમાં જોવા મળી રહ્યા છે.

કાશ ! એમને સમયની કુદર તથા કિંમત અને મહત્વનો અંદાજો થઈ જતો અને તે પોતાની જિંદગીના રાત દિવસ સમયનો બેહતરીન ઉપયોગ કરીને સમારવામાં કામચાબ થઈ જતા.

પ્રખ્યાત મુહદ્દિષ તથા ઈતિહાસકાર ઈબ્ને જવઝી رحمته الله عليهના શયખ અબૂ મઝહર યહયા બિન મુહમ્મદ બિન હબીબ رحمته الله عليهએ કેટલી પ્યારી વાત કહી છે :

والوقت أنفس ما عنيت بحفظه - وأراه أسهل ما عليك يضيع

"સમય તે અતિ કિંમતી ચીજ છે જેની હિફાઝતના તમોને જિમ્મેદાર બનાવવામાં આવેલા છે, પરંતુ હું જોઈ રહ્યો છું કે આ તે ચીજ છે જે તમારી પાસે અતિશય આસાનીપૂર્વક વેડફાય રહી છે.

(શઝરાતુઝ ઝહબ ઈબ્ને અમ્માદ હંબલી, ૪/૧૯૫)

ઈમામ ગિઝાલી رحمۃ اللہ علیہ ફર્માવે છે કે સમયો ત્રણ પ્રકારના હોય છે : એક તે સમય જેના બારામાં માણસે કાંઈક વિચારવું બેકાર છે કે તે કેવી રીતે પસાર થયો, તકલીફમાં કે એશ આરામમાં. અને એક તે સમય જે આવવાનો છે જે હજી સુધી નથી આવ્યો. અને ઈ-સાન નથી જાણતો કે તેના આવતા સુધી તે જીવતો પણ રહેશે કે કેમ ? તેમ જ તેને એ પણ ખબર નથી કે અલ્લાહ તઆલા એમાં એની સાથે શું ફેસલો કરનાર છે. અને ત્રીજો સમય તે છે જે હાજર તથા મૌજૂદ છે જેમાં ઈ-સાને પોતાના રબના હુકમોની પાસદારીની સાથે ભરપુર જિદો જેહદ કરવાની છે.

આ રીતે જો આવનારો સમય ન પણ મળી શકે તો કમસે કમ વર્તમાન સમયના વેડફાય જવા પર અફસોસ તો નહીં કરવો પડે. અને જો આવનારો સમય આવી ગયો તો તેનો હક્ક પણ તે એ રીતે અદા કરે જેવી રીતે પહેલા સમયનું કર્યું હતું. તેમજ માણસ પોતાની આરઝૂઓને પચાસ વરસ સુધી લાંબી ન કરે બલકે જે સમય મળેલો છે તેનાથી સંપૂર્ણપણે ફાયદો ઉઠાવવાનો નિશ્ચિય કરે અને બિલકુલ સમયના પાબંદ રહીને એ રીતે એ સમયનો ઉપયોગ કરે જાણે કે એ તેની જિંદગીની અંતિમ પળો છે.

એટલા માટે માનવ જીવનમાં સમયનું આયોજન અનહદ જરૂરી છે. જ્યાં સુધી જિંદગીની સવાર સાંજ સમયના બંધારણની (ટાઈમ ટેબલની) સીમામાં નથી આવી જતાં અને જ્યાં સુધી માણસ પોતાના ૨૪ કલાકોનું ટાઈમ ટેબલ (આયોજન) નથી કરી લેતો તો ખૂબ જ મુશ્કેલ છે કે સમય સાચા અર્થમાં ઉપયોગમાં આવી શકે.

ભલે સમયને બેકાર ખોવું ઉમરને ઓછી કરવું છે, પરંતુ જો એ જ એક નુકસાન હોત તો જરાય ગમ ન હતો, પણ ઘણું મહાન નુકસાન તો જે સમયને બર્બાદ કરવાથી થાય છે તે એ છે કે બેકાર માણસના વિચારો નાપાક તથા નીચ થઈ જાય છે અને પછી તે જાત જાતના શારીરિક તથા રૂહાની બીમારીઓમાં સપડાય જાય છે.

શરાબનોશી તથા જૂગાર, લોભ લાલચ અને જુલ્મો સિતમ સામાન્યતઃ એ જ લોકો કરે છે જેઓ નવરા તથા બેકાર રહેતા હોય છે. જે વ્યક્તિ બંનેવ હાથ પોતાનાં ખિસ્સાઓમાં રાખીને સમય બર્બાદ કરે છે તો તે ખૂબ જ જલ્દી પોતાના હાથ બીજાના ખિસ્સાઓમાં નાખશે !

એટલા માટે જ્યાં સુધી માણસની તબીઅત તથા દિલો દિમાગ નેક તથા ફાયદારકારક કામોમાં મશ્ગૂલ નહીં થાય ત્યાં સુધી તેનો ઝુકાવ જરૂર બુરાઈ તથા ગુનાહોની તરફ રહેશે. જેથી એક માણસ ત્યારે સાચો માણસ બની શકે છે જ્યારે તે પોતાના સમય પર નિગરાં રહે, એક પણ પળ ફુઝૂલ ન ગુમાવે અને દરેક કામના માટે એક સમય અને સમયના માટે એક કામ નિશ્ચિત તથા નક્કી ન કરી લે.

જે લોકોએ પોતાની જિંદગીનું એક ટાઈમ ટેબલ બનાવી રાખ્યું છે એ જ લોકો અસલમાં સમયની કુદર તથા કિંમતનો એહસાસ ધરાવનારા અને સમયનો સહીહ ઉપયોગ કરનારા છે અને તેમની પળે પળ ફળદાયી છે, પરંતુ જેમણે પોતાના સમયનું ટાઈમ ટેબલ જ નથી ગોઠવ્યું તેઓ સમયના તોફાનની ધૂળમાં ગુમ થતા જાય છે અને છેવટે તેમની જિંદગી ફાયદા વિનાની થઈને રહી જશે. જેથી દરેક કામના માટે સમય નિશ્ચિત કરવામાં આવે. એ વાત હમેશાં યાદ રાખવી જોઈએ કે સમયની સાથે તાલમેલ વિનાનાં કામો કદી પૂરાં નથી થતાં.

સમયના ટાઈમ ટેબલનો મતલબ એ છે કે વિવિધ કામોને કરવા માટે સમયોને નક્કી કરવા અને પછી શક્ય તે રીતે તેની પાબંદી કરતાં કામોને પૂર્ણતાના આરે પહોંચાડવાં. સમયના ટાઈમ ટેબલનું માનવ જીવનમાં ઘણું જ મહત્વ છે. એનો કાંઈક અંદાજો આ પરથી પણ લગાડી શકાય છે કે સૃષ્ટિનો પૂરેપૂરો નિઝામ (બંધારણ, વ્યવસ્થા) સમયની પાબંદી સાથે ચાલી રહેલ છે. ખાસ ઋતુઓમાં ખાસ ફસલોનું ઉગવું, ઋતુઓનો ફેરફાર તથા તબદીલી, રાત તથા દિવસનું ચક્ર, સૂરજ, ચાંદ, તારાઓનું ઉગવું આથમવું, દરેક ચીજ

એ ખાસ બંધારણ મુજબ થઈ રહી છે. એ જ પ્રમાણે માણસના જન્મ તથા મરણનો પણ સમય નિશ્ચિત છે :

“لَنْ يُؤَخِّرَ اللَّهُ نَفْسًا إِذَا جَاءَ أَجَلُهَا” અને અલ્લાહ કદાપિ કોઈ વ્યક્તિને મોહલત નહીં આપે.” (સૂરએ મુનાફિકૂન, આ. ૧૧)

એ જ પ્રમાણે નમાઝ, રોઝા, હજજ તથા ઝકાત વગેરેમાં પણ સમયના ટાઈમ ટેબલની કરિશમાગિરી જોઈ શકાય છે. તો સમયના આ મહત્વને લક્ષમાં રાખ્યા બાદ હવે આપણે એ જ જોવાનું છે કે સમયના ટાઈમ ટેબલનું માનવ જીવનમાં શું મહત્વ છે અને દિવસ રાતના સમયો તથા ઘડીઓને વિવિધ પ્રવૃત્તિઓના હવાલાથી વહેંચવી શાથી જરૂરી છે ?

સમયના ટાઈમ ટેબલનું મહત્વ બે પાસાએથી છે. એક તો એ કે સમય પત્રકના આયોજન વગર સમયને બેહતરીન રીતે ઉપયોગમાં લેવો શક્ય જ નથી. અને જ્યાં સુધી સમયને બેહતરીન અંદાઝમાં વાપરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી કામચાબીની કોઈ ઉચ્ચ મંજિલની કલ્પના પણ નથી કરી શકતી.

અને સમયનો લાભ ઉઠાવવાનું બીજું પાસું એ છે કે જ્યાં સુધી માણસના સમયોનું આયોજન ન હોય તેની જિંદગી પણ વ્યવસ્થિત નથી થઈ શકતી. જિંદગીમાં આવારગીઓ હોય છે, વેરવિખેરપણું અને બેઠંગીપણું હોય છે. નીચ ઈચ્છાઓ તથા હલકી ભાવનાઓની પૂર્ણતા થાય છે, પરિણામે જિંદગી ઊંચાઈની તરફ સફર કરવાને બદલે પડતીની તરફ ચાલી નીકળે છે. કહેવામાં આવે છે કે માણસ કેટલોય શાણો તથા હકીમ હોય પણ તે પોતાના અખ્લાકને ત્યાં સુધી બેહતર નથી બનાવી શકતો જ્યાં સુધી પોતાની ફુરસદની દરેક ઘડીને કામમાં ન લાવે.

જેથી એક તરફ તો સમયથી ભરપુર ફાયદો ઉઠાવવાના માટે સમયનું ટાઈમ ટેબલ ઘડવું સખત જરૂરી છે તો બીજી તરફ માનવજીવનના આવારાપણાને ખત્મ કરવા અને તેને નકારાત્મક વિચારો, ઈચ્છાઓ, હલકી ભાવનાઓ અને કુટેવોની ભેટ ચઢી જવાથી બચાવવાના માટે જિંદગીનું સમયના

ટાઈમ ટેબલના પાબંદ હોવું અનિવાર્ય છે.

સમયના ટાઈમ ટેબલના ઘડતરના હવાલાથી પ્રથમ મહત્વની વાતો તો એ છે કે માનવ જીવન ખૂબ જ ટૂંકું છે અને કામ ખૂબ જ અધિક છે. દરેક શખ્સ ટૂંકી સરખી જિંદગીમાં સર્વ કાંઈ નથી કરી શકતો. અને અલ્લાહ રબ્બુલ ઈઝ્ઝત પણ પોતાના બંદાઓ પર શક્તિથી વધુ બોજ નથી નાખતો. ઈશાદે રબ્બાની છે : "لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا" "અલ્લાહ કોઈ જાન પર તેની શક્તિથી વધીને બોજ નથી નાખતો." (સૂરએ બકરહ, આ. ૨૮૬)

બીજી જગાએ ઈશાદ ફર્માવ્યો : "يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ" "અલ્લાહ તમારી સાથે આસાનીનો ઈરાદો કરે છે અને તે તમારી સાથે મુશ્કેલીનો ઈરાદો નથી કરતો." (સૂરએ બકરહ, આ. ૧૮૫)

જેથી દરેક શખ્સે જોવું જોઈએ કે જિંદગીમાં શું શું મહત્વનું છે અને શું મહત્વહિન છે. પ્રથમ મહત્વનાં કામોને અંજામ આપવાં જોઈએ, પછી એમાંથી જે સમય બચી જાય તે ઓછા મહત્વના કે વિના મહત્વનાં કામોમાં લગાડવો જોઈએ.

સમયના આયોજનના હવાલાથી બીજી મહત્વની વાત એ છે કે માનવજીવન દુર્ઘટનાઓ તથા આકસ્મિક બનાવોથી જોડાયેલું છે. જિંદગીનો સફર કદી સરળ રસ્તાઓ પર પાર નથી થતો બલકે અહીં ચટાવ ઉતાર છે. અસમાનતાઓ છે. મુશ્કેલીઓ તથા મુસીબતો છે, વિરોધીઓ તથા અવરોધ કરનારાઓ છે, ઉલઝનો તથા તકલીફો છે. અગણિત એવી ગૈર ઈખ્તિયારી બાબતો છે જે માનવીના સર્વ મનસૂબાઓને ધૂળ ભેગા કરી દે છે, અને તેના સમયના આયોજને ડિસ્ટર્બ કરીને રાખી દે છે જેના કારણે તેણે પોતાના નક્કી કરેલા અમલી પ્રોગ્રામ પર ચાલવું શક્ય નથી રહેતું. તેમ છતાં આ સર્વ કાંઈ હોવા છતાં તે અમલી પ્રોગ્રામનું આયોજન પણ કરવાનું છે અને તેના પર શક્ય ત્યાં સુધી ચાલવાની કોશિશ પણ કરવાની છે. તેણે બાહ્ય નારાજગીઓની

વચ્ચેથી હિક્મત, દાનાઈ, યુક્તિ, પ્રયુક્તિઓ અને ચિંતનનો સહારો લઈને પોતાના માટે રસ્તો કાઢવાનો છે અને Some thing is better than nothingના મુહાવરાને લક્ષમાં રાખીને જે હદ સુધી શક્ય થઈ શકે પોતે પોતાને સમયના બંધારણના પાબંદ બનાવવાનું છે. જેથી તે જિંદગીના બજારમાં જિંદગીની વધુમાં વધુ કદર તથા કિંમત વસૂલ કરી શકે.

સમયના આયોજનના હવાલાથી અંતિમ મહત્વની વાત એ છે કે જો ઈન્સાન મારી પોતાની સોચના પ્રમાણે નીચે જણાવેલ ત્રણ નિયમોને પાયાનું મહત્વ આપીને તેના હવાલાથી સમયની પાબંદીને ખાસ રીતે પોતાની આદત બનાવી લે તો પછી બાકીના મામલાઓને આયોજિત કરવું ઘણું ખરું અંશે આસાન થઈ જશે.

નમાઝના સમયોની પાબંદી : શક્ય ત્યાં સુધી નમાઝને તેના નિશ્ચિત સમયમાં જમાઅતની સાથે અદા કરવાની કોશિશ કરવામાં આવે. જેનાથી માનવજીવનમાં ખૂબ જ અધિક પ્રમાણમાં શિસ્ત આવે છે. આ એક અજમાવેલો નુસ્ખો છે કે માણસ જેટલો પોતાની નમાઝોના સમયોની પાબંદી કરતો જાય છે એટલી જ માનવીની અન્ય પ્રવૃત્તિઓ પણ સમયના બંધારણના વર્તુળ હેઠળ આવતી જાય છે.

ખાવાના સમયોની પાબંદી : ખાવા માટે સમયોનું નિશ્ચિત કરવું અને શક્ય ત્યાં સુધી તેની પાબંદી કરવાથી પણ જીવનમાં નિયમિતતા અને મધ્યમમાર્ગીપણું પેદા થાય છે.

સૂવા જાગવાના સમયોની પાબંદી : ત્રીજો નિયમ સૂવા જાગવાના સમયોને નિશ્ચિત કરવું અને શક્ય ત્યાં સુધી તેની પાબંદી કરવી. એવું કરવાથી પણ માણસની સમય પર પકડ મજબૂત થાય છે અને સમયોને નિયંત્રિત કરવામાં ઘણી મળે છે. ખાસ કરીને રાતે જલ્દી સૂવાની અને સવારે જલ્દી ઉઠવાની આદત પાડવી અને તેના પર બાકાયદગી અને હમેશગી અપનાવવી

પણ માણસને પોતાના સમયોને બેહતર તરીકાથી વપરાશમાં લેવામાં મદદરૂપ સાબિત થાય છે.

ઉપરોક્ત ત્રણ ચીજોને માણસ જેટલો મજબૂતીથી પકડી લેશે એટલી જ બાકીના સમયોની પાબંદી આસાન થતી જશે અને ઈન્શા અલ્લાહ ! સમયનો બેહતરીન ઉપયોગ શક્ય બનતો જશે.

સમયના આયોજનની વાત આવતાં જ દિમાગના પટ પર એક સવાલ ઉભરે છે કે પછી આખી જિંદગી જિંદો જેહાદની ભેટ ચઢીને રહી જશે તો રાહત તથા એશ આરામ ક્યારે કરીશું ?! આ એક અતિશયોક્તિ, વહેમ તથા ઈબ્લીસી સોચ સિવાય કાંઈ નથી.

આપ જરા વિચાર કરો કે સમય જાતે પોતે ખુદ કેટલો આયોજનયુક્ત છે. સાઈઠ સેકન્ડની એક મિનિટ હોય છે અને કલાક સાઈઠ મિનિટના બરાબર હોય છે. અને એક દિવસ ૨૪ કલાકો પર આધારિત હોય છે. સમયના આ આયોજન પર કદાચ તમે કદી ચિંતન મનનની ઝેહમત નહીં કરી હોય કે એમાં કેટલું સંતુલન તથા Balance છે અને એમાં કદી કોઈ વધઘટ નથી થતી.

એ જ પ્રમાણે જે માણસ પોતાના સમયનું આયોજન કરી લે છે તેનાં સર્વ કામો ઉમદા રીતે પૂર્ણતાએ પહોંચતાં રહે છે. પરંતુ જેને સમયના આયોજનની કોઈ પરવા નથી હોતી તે જિંદગીની ચક્કીમાં પીસાતો રહે છે, કામ પર કામ કરતો રહે છે, અને તેનો રાહત તથા આરામ પણ જતો રહે છે તેમજ ગમ તથા રંજ તેના પર છવાયેલો રહે છે, કેમ કે ફાજલ સમયમાં તેણે શું કરવું જોઈએ તેની એને ખબર નથી પડતી, એટલા માટે કે તેણે સમયનું આયોજન જ નથી કર્યું.

પછી ફોગટનાં મામૂલી પ્રકારનાં કામોમાં વ્યસ્ત રહેતાં રહેતાં એક સમય એવો પણ આવે છે કે તેની જિંદગીનો ચિરાગ ઓલવાય જાય છે. તલબા તથા મુઅલ્લિમો (વિદ્યાર્થી તથા ટીચર્સ)ની જિંદગીમાં તો તેનું મહત્વ ઔર અધિક વધી જાય છે. નીચેની હિકાયત એ હકીકત પર રોશની વેરે છે.

કહેવામાં આવે છે કે કોઈ કઠિયારાને પરસેવામાં રેબઝેબ જોઈને તેને મશ્વરા રૂપે કહ્યું, અલ્લાહના બંદા ! તમારી આડી કેમ તેજ નથી કરી લેતા ? કઠિયારાએ કામ ચાલુ રાખતાં એકદમ કહ્યું, આડીયુ તેજ નથી તો શું થયું ? જોઈ નથી રહ્યા કે હું મારા કામમાં પરોવાયેલો છું અને મેં મારી મહેનત તથા કોશિશ ચાલુ રાખેલી છે ?!

જેથી જે એવું કહે કે મારે એટલું કામ રહે છે કે સમયના આયોજનની ફુરસદ જ નથી મળતી તો તેનું દષ્ટાંત વર્ણવેલ કઠિયારા જેવું છે, કેમ કે તે આડીયુ તેજ કરી લેત તો ઝાડ કાપવામાં જલ્દીથી કામચાબ થઈ જાત અને બચેલો સમય કોઈ અન્ય કામમાં અથવા બીજા ઝાડો કાપવામાં ખર્ચ કરી શકતો હતો. આ જ ફાયદો છે સમયના આયોજનનો કે થોડા સમયમાં ઘણા બધાં કામો આયોજનપૂર્વક અંજામ પામી શકતાં હતાં. બીજને વાવતાં પહેલાં જમીનને સિંચવી જરૂરી હોય છે. નહીં તો બીજ ફલશે ફૂલશે નહીં, એ જ પ્રમાણે સારાં પરિણામો સુધી પહોંચવા માટે કોઈ કામ શરૂ કરવાથી પહેલાં તેનું આયોજન (પ્લાનિંગ) કરવું પડે છે. સમયને કામનો તથા ફળદાયી બનાવવા માટે પણ આપણે આપણી જિંદગીમાં સમયના ટાઈમ ટેબલને લાગુ કરવાની કોશિશ કરવી ખૂબ જ હદે જરૂરી છે.

★ સમય બર્બાદ કરનારાઓથી ★

હવે ચાલતાં ચાલતાં સમય બર્બાદ કરનારાઓનો લોહી નીતરતો અંજામ, અફસોસમાં ડૂબેલી તેમની આહો કરાહો, અને તેમની બેમકુસદ અરજો તથા ફરિયાદોનો હોશ ઉડાડનાર મન્ઝર, તેમજ કુર્આને હકીમનું આના હવાલાથી આંખો ખોલી દેનારુ બયાન સાંભળો :

તેમનો ફૌલ નકલ કરતાં અલ્લાહ સુબ્હાનહૂ વ તઆલા કુર્આન કરીમમાં ફર્માવે છે : **يَكْفُرُكَ مَا أَكْفَعْنَا اللَّهَ وَأَكْفَعْنَا الرَّسُولَ** "હે કાશ ! અમે અલ્લાહનું આજ્ઞા પાલન (ઈતાઅત) કર્યું હોત અને અમે રસૂલની પયરવી કરી હોત."

(સૂ. અહઝાબ, ૩૩/૬૬)

કુર્આને કરીમે દોઝખીઓની ઝબાની તેમના હકીકતના સ્વીકારને અહીં વર્ણવેલ છે કે તેઓ સમયની બર્ખાદી પર કેવી રીતે અફસોસથી હાથ મસળી રહ્યા હશે. અને કયામતનો દિવસ એવો દિવસ હશે :

"જે દિવસે **يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعَذِرَتُهُمْ وَلَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ** જાલિમોને તેમની મઅઝેરત (માફી યાહવું) ફાયદો આપશે નહીં અને તેમના માટે ફિટકાર હશે અને તેમના માટે (જહન્નમનું) બુરુ ઘર છે."

(સૂ. ગાફિર, ૪૦/૫૨)

તેમનો આ સ્વીકાર અને ઉઝર કરવું (માફી યાહવું) કબરથી ઉઠતાં જ શરૂ થઈ જશે અને એ સમય સુધી યાલતુ રહેશે જ્યાં સુધી જન્નત તથા દોઝખની વચ્ચે મૌતને લાવીને ઝબહ ન કરી દેવામાં આવે અને મુનાદી (એલાન કરનાર) આ નિદા ન કરી ચૂકે કે, હે જન્નતીઓ ! હવે તમારે હમેશાં જન્નતમાં જ રહેવાનું છે, કદી મૌત આવશે નહીં. અને હે જહન્નમીઓ ! તમારે હમેશાં દોઝખમાં રહેવાનું છે, હવે કદી તમને મૌત આવશે નહીં.

એનું બેક ગ્રાઉન્ડ એ છે કે જ્યારે બીજુ સૂર ફૂંકવામાં આવશે તો તેઓ પોતાની કુબ્રોએથી ઉઠીને ઉભા થશે અને ભયભીત તથા ગભરાહટની હાલતમાં ઝડપભેર ભાગી રહ્યા હશે, શરમના માર્યા નજરો નીચી હશે, ઝિલ્લતનો તૌફ ગળામાં ભેરવાયેલો હશે અને કયામતના મેદાનની ભયાનકતાઓને જોઈને કહી રહ્યા હશે :

يُؤْيَلْنَا مَنْ بَعَثْنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُسْلِمُونَ

"હાય ! અમારી કમનસીબી ! અમને કોણે અમારી ખ્વાબગાહોથી ઉઠાડી દીધા ! (આ ઝિંદા થવું) એ જ તો છે જેનો ખુદાએ રહમાને વાયદો કર્યો હતો, અને રસૂલોએ સાચુ કહ્યું હતું." (યાસીન, ૩૬/૫૨)

આવી હાલતમાં કાફિર તથા નાફર્માન અફસોસમાં હથેળીઓ મસળવા સિવાય કાંઈ કરી શકશે નહીં. ગુસ્સાના માર્યા પોતાના હાથોને કરડી કરડીને

ખાશે. અને શર્મિદગીભર્યા અવાજમાં કહી રહ્યો હશે :

يُؤْيَلِكُنِي كَيْتَنِي لَمْ آتْخُذْ فُلَانًا خَلِيلًا ۞ لَيْكُنِي اَتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا ۞
 આવીને (હિદાયતનો) માર્ગ અપનાવી લીધો હોત." (સૂ. ફુર્કાન, ૨૫/૨૭)

દુનિયામાં ગુમરાહોની બુરી સોહબતો આજે તેને રહી રહીને કોસી રહી
 હશે અને તે બેબસીના આલમમાં કહેતો જઈ રહ્યો હશે :

يُؤْيَلِكُنِي كَيْتَنِي لَمْ آتْخُذْ فُلَانًا خَلِيلًا ۞ لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي ۗ وَكَانَ
 الشَّيْطٰنُ لِلْإِنْسٰنِ خَدُوْلًا ۞

"હાય અફસોસ ! કાશ ! મેં ફલાણા શખ્સને દોસ્ત ન બનાવ્યો હોત,
 બેશક ! તેણે મારી પાસે નસીહત આવી ગયા બાદ મને એનાથી બહેકાવી
 દીધો. અને શૈતાન માણસને (મુસીબતના સમયે) બેયારો મદદગાર છોડી
 દેનારો છે. (સૂ. ફુર્કાન, આ. ૨૮-૨૯)

જ્યારે સર્વ ઉમ્મીદો દમ તોડી જશે અને જાહેરી રીતે કોઈ સહારો જોવા
 મળે તો એ વખતે ખાલિક તથા પરવરદિગારની તરફ આ પ્રમાણે અરજ કરશે :

رَبَّنَا اٰمَنَّا اِثْمٰنًا وَاٰحْيَيْنٰنَا اِثْمٰنِيْنَ فَاَعْتَرَفْنَا بِذُنُوْبِنَا فَهَلْ اِلٰى خُرُوْجٍ مِّنْ سَبِيْلِ ۞

"હે અમારા રબ ! તેં અમને બે વાર મૌત આપ્યું અને તેં અમને બેવાર
 (જ) જિંદગી આપી, જેથી (હવે) અમે અમારા ગુનાહોનો સ્વીકાર કરીએ
 છીએ. તો શું (અઝાબથી બચી) નીકળવાનો કોઈ માર્ગ છે ?"

(સૂ. ગાફિર, ૪૦/૧૧)

પરંતું સેંકડો અફસોસ ! જ્યારે દુનિયામાં તેમને ઈમાનનો માર્ગ,
 સહીદ અફીદા અને નેક કામ કરવાની તરફ બોલાવવામાં આવતા
 હતા તો તેઓ ભડકીને ભાગતા હતા અને દુનિયાવી જિંદગીને
 હમેશાંની હયાત સમજી બેઠા હતા. આજે એમની અંદર એહસાસની
 ચિન્ગારી જાગી તો શું જાગી ?! આ શર્મિદીનો એહસાસ હવે એમને
 કાંઈ પણ કામ આવશે નહીં.

હવે પરવરદિગારે આલમ સૌ પ્રથમ ચોપગાં તથા બેઝુબાન જાનવરોના દરમિયાન ફેસલો કરશે. જો કોઈ શીંગોવાળી બકરીએ શીંગ વિનાની બકરી પર કોઈ જુલ્મ કર્યો હશે તો તેનો પણ ફેસલો સંભળાવવામાં આવશે, જેનાથી અલ્લાહના કમાલના અદ્દલનો ઈશારો મળી રહ્યો છે. પછી તેમને કહેવામાં આવશે, માટી બની જાવ ! તો તેઓ માટી બની જશે. કાફિર તથા નાફર્માન જ્યારે આ મન્ઝર પોતાની આંખો સામે થતો જોશે અને પોતાના ઠેકાણાનું વિચારશે તો તો અનાયાસે તેના મોઢેથી એક જોરથી ચીસ નીકળશે અને તે કહેશે : **يَلَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا** "હે કાશ ! હું માટી હોત ! (અને આ અઝાબથી બચી જાત)" (સૂ. નિસાઅ, ૭૮/૪૦)

પછી અલ્લાહ તઆલા બંદાઓની દરમિયાન ફેસલો ફર્માવશે અને દરેક માણસને તેનું આમાલનામું પકડાવી દેવામાં આવશે. કાફિર તથા નાફર્માન પોતાનાં આમાલનામાં પીઠ પાછળ ડાબા હાથમાં લેશે અને એ પોતાનું સર્વ કરેલું જોશે તો કહી ઉઠશે :

يُوَيْلِتُنَا مَا لِهَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أُخْضِفَهَا ^{حَاضِرًا} **وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا**

"હાય હલાકત ! આ આમાલનામાને શું થયું છે ! તેણે ન કોઈ નાની (વાત) છોડી છે અને ન કોઈ મોટી (વાત), પણ તેણે (દરેકે દરેક વાતને) સામેલ કરી લીધી છે ! અને તે જે કાંઈ કરતા રહ્યા હતા (પોતાની સામે) હાજર પામશે. (સૂ. કહફ, ૧૮/૪૯)

આ મન્ઝર તેમના માટે ઘણો દિલ દુઃખવનારો અને પીડાદાયક હશે. બેચેની તથા બદહવાસીના આલમમાં કહી રહ્યા હશે :

يَلَيْتَنِي لَمْ أُؤْتِ كِنْيَةً **وَلَمْ أُدْرِمَا حِسَابِيَةَ** **يَلَيْتَهَا كَانَتِ الْقَاضِيَةَ** **مَا أَغْنَى عَنِّي**
مَا لِيَّهِ **هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَةَ**

"હાય કાશ ! મને મારું આમાલનામું ન આપવામાં આવ્યું હોત. અને હું

રબ ! તેમને બમણો અઝાબ આપ અને એમના પર ઘણી જ મોટી લઅનત કર." (સૂ. અહઝાબ, ૩૩/૬૭-૬૮)

પછી કાફિરો તથા મુશ્રિકોને ટોળીઓ ટોળીઓમાં લાવીને જહન્નમની આગમાં ઝોંકવામાં આવશે. આ મન્ઝર કુર્આન આ પ્રમાણે વર્ણવે છે :

﴿كَلِمَاتٍ أَلْقَىٰ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ﴾ "જ્યારે એમાં કોઈ ટોળી નાખવામાં આવશે તો તેના દારોગા તેમને પૂછશે, શું તમારી પાસે કોઈ ડર સંભળાવનારો ન આવ્યો હતો ?"

તો તેઓ હફીકતનો સ્વીકાર કરતાં જવાબ આપશે :

﴿بَلَىٰ قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِن شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ﴾

"કેમ નહીં ! બેશક ! અમારી પાસે ડર સંભળાવનારો આવ્યો હતો તો અમે જૂઠલાવી કાઢ્યો અને અમે કહ્યું કે અલ્લાહે કોઈ ચીજ નાઝિલ નથી કરી, તમે તો તદ્દન મહાન ગુમરાહીમાં (પડેલા) છો." (સૂ. મલક, ૬૭/૯)

પછી શર્મિદગીનાં આંસુ વહાવતાં કહેશે :

﴿لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ﴾ "જો અમે (હકકને) સાંભળતા અથવા સમજતા હોત તો (આજે) જહન્નમવાસીઓમાં (સામેલ) ન થાત."

(સૂ. મુલક, આ. ૧૦)

﴿فَاعْتَرَفُوا بِذَنبِهِمْ فَسُحْقًا لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ﴾ "પછી તેઓ પોતાના ગુનાહનો સ્વીકાર કરી લેશે, જેથી દોષઝવાળાઓ માટે (રહમતે ઈલાહીથી) દૂરી (નિશ્ચિત) છે." (સૂ. મુલક-૧૧)

પછી આ અરજ કરીને પોતાના રબની બારગાહમાં કહેશે :

﴿رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْهَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ﴾ "હે અમારા રબ ! અમને (દોષખથી) કાઢી નાખ, (હવે) અમે નેક અમલ કરીશું, તે (અમલો)થી અલગ જે અમે (પહેલાં) કર્યા કરતા હતા." (સૂ. ફાતિર, ૩૫/૩૭)

તો એમને જવાબ આપવામાં આવશે :

أَوَلَمْ نُعَذِّبْكُمْ مِمَّا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ فَذُوقُوا فَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ
تَصْوِيرٍ ﴿٣٦﴾

"શું અમે તમને એટલી ઉમર ન આપી હતી કે એમાં જે શખ્સ નસીહત હાંસલ કરવા ચાહતો તે વિચારી શકતો હતો. અને (પછી) તમારી પાસે ૬૨ સંભળાવનારો પણ આવી ચૂક્યો હતો. તો હવે (અઝાબની) મજા ચાખો. જેથી જાલિમો માટે કોઈ મદદગાર ન થશે." (સૂ. ફાતિર, ૩૫/૩૭)

અંદાજો લગાડો કે આવી સખત તકલીફવાળા ગમ તથા પીડા અને આવી સખત ભયાનકતાઓ છતાં જહન્નમથી બચી નીકળવાની આશાનો દીપ તેમના ભીતરોમાં સળગી રહ્યો હશે. તો એ ઉમ્મીદના સહારે રુંઘાયેલા પુરદર્દ અવાજમાં તેઓ પોતાના પરવરદિગારને વિનવણી કરશે :

رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا وَكُنَّا قَوْمًا ضَالِّينَ ﴿٣٧﴾ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْهَا فَإِنَّا فَانُونَ ﴿٣٨﴾

"હે અમારા રબ ! અમારા પર અમારી બદબખ્તી સવાર થઈ ગઈ હતી અને અમે યફીનન ! ગુમરાહ ફૌમ હતા. હે અમારા રબ ! તું અમને અહીંથી કાઢી નાખ. પછી જો અમે (આજ ગુમરાહીને) દોહરાવીએ તો બેશક ! અમે જાલિમ હોઈશું." (સૂ. મુઅમિનૂન, ૨૩/૧૦૬, ૧૦૭)

તો મુદતો પછી અલ્લાહ ﷻ તેમની તમન્નાનો જવાબ આ રીતે આપશે :
إِخْسَعُوا فِيهَا وَلَا تَكْلِمُونَ ﴿٣٩﴾ "એમાં જ બેઈજજતી સાથે પડયા રહો અને મારી સાથે વાત ન કરો." (સૂ. મુઅમિનૂન, ૨૩/૧૦૭)

આ જવાબ સાંભળીને તેમની બચેલી કુચેલી ઉમ્મીદનો ઝપકારા મારતો દીવો પણ ઓલવાય જશે અને તે હવે હમેશાં હમેશ એ જ પ્રમાણે જહન્નમની આગમાં પડેલા હશે. આ બદલો હશે તેમના અમલોની બુરાઈનો અને બુરાં કરતૂતોનો. કુર્આન ડંકાની ચોટ પર એલાન કરે છે :

كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسْرَتٍ عَلَيْهِمْ ۖ وَمَا هُمْ بِخُرَجِينَ مِنَ النَّارِ ۝

"આ રીતે અલ્લાહ એમને તેમના પોતાના અમલો તેમના પર અફસોસ બનાવીને દેખાડશે અને તે (કોઈ રીતે પણ) દોઝખથી નીકળવા પામશે નહીં."

(સૂ. બકરહ, ૨/૧૬૭)

આ મન્ઝરનું ચિત્રણ મૌલાએ રૂમે પોતાના મુનાજાતી રંગમાં કેવું સરસ કર્યું છે ! તે કહે છે :
داده عمرے کہ ہر روزے آزاں - کس ندا نہ تہمت آں درجہاں

"હે પરવરદિગાર ! તેં અમને એવી જિંદગી બખ્શી છે જેના એક દિવસની કિંમત કોઈ નથી જાણતું કે આ જિંદગી કેટલી મહામૂલી છે. તેના એક શ્વાસમાં માણસ કાફિરથી મોમિન, ફાસિકથી વલી અને દોઝખીથી જન્નતી બની શકે છે. જેથી જો કોઈએ તેની કિંમત ન જાણી અને જિંદગીને આમ જ ફુગૂલ તથા બેકારનાં કામોની ભેટ ચઢાવતો રહ્યો તો મૌતના સમયે અફસોસ તથા હાયવોય તેણે જરૂર કરવાની થશે, કે જે શ્વાસમાં આપણે અલ્લાહ ﷻને રાજી કરીને જન્નતનું કાયમી ઠેકાણું પામી શકતા હતા તેને આપણે દુનિયાની ટેમ્પરરી લિજજતોમાં ગુમાવી નાખી અને મૌતના વખતે હવે એ મોહલત ખત્મ થઈ ગઈ.

"અને અલ્લાહ કોઈ શખ્સને કદાપિ મોહલત નથી આપતો જ્યારે કે તેની ઉમરની મુદત ખત્મ થવા પર આવી જાય છે." (સૂ. મુનાફિકૂન, ૬૩/૧૧)

એ વખતે માણસને જિંદગીના એક એક શ્વાસની કિંમત માલૂમ પડશે કે જો બાદશાહ પોતાની પૂરી સલ્તનત હઝરત ઈઝરાઈલ علیہ السلام ના કદમોમાં લાવીને નાખી દે કે મને એક ક્ષણની મોહલત આપી દો જેથી હું તૌબા કરીને અલ્લાહને રાજી કરી લઉં ! પણ મોહલત મળશે નહીં. જેથી અંદાઝો લગાડો કે જિંદગી કેટલી મહામૂલ્ય છે !

خرق کردم عمر خود را دم بدم - درد میدم جمله را در زیر دم :
પછી ફર્માવે છે :

"હાય અફસોસ ! આવી કિંમતી જિંદગીના રાત દિવસોને મેં ખેલકૂદમાં ફૂંકી માર્યા. જેથી હે અલ્લાહ ! અમને તૌફીક આપ કે અમે તને યાદ કરીને, તને રાજી કરીને અને જિંદગીની મોહલતથી પૂરેપૂરો ફાયદો ઉઠાવીને હમેશાંની કામયાબી તથા કાયમી નેક નસીબીથી માલામાલ થઈ શકીએ.

★ આજીવનની વિનંતિ ! ★

કુર્આન હદીષના ફર્માનો, સહાબાએ કિરામના કથનો તથા આધાર અને અવલિયા તથા સાલેહીનના અમલો તથા હાલતો આ કિતાબમાં લખવાનો હેતુ કેવળ એટલો જ છે કે તેને વાંચ્યા બાદ માણસ વિચારે, પોતાની જિંદગીનું નિરીક્ષણ કરે, પોતાની પ્રવૃત્તિઓ પર નજર ફેરવે અને પોતાની અંદર નવેસરથી આગળ વધવાનો જઝબો તથા લગન જાગૃત કરે અને કાંઈક કામ કરી જવાની હિંમત પેદા કરે.

આ ઉમ્મતના નેક તથા પરહેઝગાર લોકો અને સમયના પાબંદ લોકોની જિંદગીઓના અભ્યાસથી એ સમજવું તદ્દન આસાન થઈ જાય છે કે તેમણે પોતાની આ સંક્ષિપ્ત તથા ફાની જિંદગીને ઈલ્મ તથા સમજ, તકવા તથા વરઅ અને ઈબાદત તથા રિયાઝતથી કેવી રીતે સજાવી રાખી હતી. અને પછી એ મેદાનોમાં પોતાના બાદ તેઓ એવા ગાઢ નિશાન છોડી ગયા કે જે દરેક આવનારા માનવી માટે દુનિયાના અસ્તિત્વ સુધી અનમોલ નમૂનો તથા ચિંતનની તથા અમલની દાવત આપતાં રહેશે.

અલ્લાહ તઆલા આપણને પણ સમયની ફઠરો કિંમત જાણવાની, તેનાથી ભરપુર ફાયદો ઉઠાવવાની અને બીજાઓના સમય પર રહમ કરવાની તૌફીક અતા ફર્માવે. આમીન યા રબ્બલ આલમીન.

اللَّهُمَّ إِنَّا نَسْأَلُكَ صَلاَحَ السَّاعَاتِ وَالْبَرَكَاتِ فِي الْأَوْقَاتِ

"હે અલ્લાહ ! અમે તારાથી ક્ષણોની બેહતરી અને સમયોમાં બરકતનો સવાલ કરીએ છીએ." (મોસૂઅતુલ ખતબ વ દુરૂસ, પેજ-૪, હઝરત ઉમર رضي الله عنه આ દુઆ કરતા હતા. -ચિરૈયાકોરી)

★ રહસ્યની વાત ★

એક અન્ય ઘોંકો છે જે ઈન્સાનને સમય વેડફવા પર શર્મિદગી તથા અફસોસથી બચાવતો રહે છે અને તે શબ્દ "કાલ" છે. કહેવામાં આવે છે કે માણસની બોલીમાં કોઈ શબ્દ એવો નથી જે "કાલ"ના શબ્દની જેમ આટલા ગુનાહો, આટલી ગફલતો, આટલી બેપરવાહીઓ અને આટલી બર્બાદ થનારી જિંદગીઓના માટે જિમ્મેદાર હોય. કેમ કે તેમની આવનારી "કાલ" આવતી જ નથી બલકે તે કૃયામતની કાલ છે, અથવા તો ગુજરી ચૂકેલ "કાલ" (ગઈકાલ) બની જાય છે, અને ગયેલી કાલને આપણે કદી પાછી નથી લાવી શકતા અને કૃયામતની કાલ ખૂબ જ દૂર હોય છે. આ બંનેવ પ્રકારની "કાલ"ને આપણે "આજ"માં ફેરવી શકતા નથી.

એટલા માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે સમય જ્યારે એકવાર મરી ગયો તો તેને પડેલો રહેવા દો. હવે એની સાથે બીજું કાંઈ નથી થઈ શકતું એના સિવાય કે તેની કૃબર પર આંસુ વહાવવામાં આવે ! જેથી માણસે "આજ"ની તરફ પલટી આવવું જોઈએ. પણ લોકો એના તરફ પલટતા નથી અને સામાન્યતઃ કાલને કદી આજ બનાવતા નથી.

ہر سبے گویم کہ فردا ترک این سوداکنم۔ باز چوں فردا شود، امروز را فردا کنم

"દાનાઓ (ડાહ્યા પુરુષો)ના રજીસ્ટરમાં કાલનો શબ્દ શોધવા છતાં નથી મળતો. એ તો કેવળ બાળકોને ફોસલાવવું છે કે ફલાણુ રમકડું તમને કાલે લાવી દેવામાં આવશે. આ એવા લોકોના ઉપયોગમાં આવનારી ચીજ છે જે સવારથી સાંજ સુધી ખયાલી પુલાવ પકાવતા રહે છે અને સવારથી સાંજ સુધી ખ્વાબ જોતા રહે છે."

કામયાબીના ઘોરી માર્ગ પર અસંખ્ય અપંગો સિસકિયાં લઈને કહી રહ્યા છે કે અમે અમારી સર્વ ઉમર કાલની વ્યાખ્યામાં ખોઈ નાખી. ઘિક્કાર છે એ બદનસીબ ઈન્સાનો પર જેમની તજવીજો કેવળ આ "કાલ"ના શબ્દએ પૂરી ન થવા દીધી. એટલા માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે શબ્દ "કાલ" નાલાયક

તથા આબસુઓનું શ્રેષ્ઠ શરણસ્થાન છે. આરિફ બિલ્લાહ હઝરત આસી ગાઝીપૂરી ફર્માવે છે :

કારે ઈમરોઝ બફદા મગદાઝ અય "આસી"
આજ હી ચાહિયે અંદેશએ ફદા દિલમે
"આસી" યહ ગનીમત હૈ તેરી ઉમ્મકે લમ્હે
વો કામ કર અબ તુઝકો જો કરના હૈ યહાં આજ

એક મિનિટ ! : સમય હકીકતમાં વહેતી ઉમર છે. સમયને સુસ્તી તથા ગફલતમાં વેડફી નાખવો એ પોતાની ઉમર વેડફી નાખવી છે. સમજદાર તથા હિકમતવાળા લોકો પોતાના સમયની હિફાઝત કરે છે. બેકાર વાતચીત અને નિરર્થક કામોમાં સમય નથી વેડફતા, બલકે પોતાની જિંદગીના કિંમતી સમયોને ગનીમત જાણીને સારાં તથા નેક કામો કરતા રહે છે. એવાં કામો જેનાથી અલ્લાહ તઆલાની રઝા અને રસૂલ ﷺ નો કુર્બ હાંસલ થાય છે તેમજ જેનાથી પબ્લિકને ફાયદો પહોંચે.

આપની ઉમરની દરેક મિનિટ અને દરેક પળ એટલા પ્રમાણમાં કિંમતી છે કે આપ એ એક મિનિટમાં પોતાની જિંદગી, ઉમર, કાબેલિયત, નેકબપ્તી તથા નેક અમલોમાં વધારાની તથા સરબુલંદીની મંજિલ સુધી પહોંચી શકો છો. જો તમો સાચા અર્થમાં તમારી જિંદગીની કિંમત વસૂલ કરવાના ઈચ્છુક છો અને ચાહો છો કે પોતાની ઉમરથી એક કિંમતી મિનિટ ખર્ચ કરીને ખૂબ જ ભલાઈ હાંસલ કરો તો આપ નીચે જણાવેલ અમલોની હિફાઝત કરો, શક્ય છે કે આ અમલોમાંથી કોઈ એક અમલ આપની જિંદગી, સમજ શક્તિ અને નેકીઓમાં વધારાનો સબબ બની જાય. તેમજ એનાથી આપને આપની જિંદગીની "એક મિનિટ"ના મહત્વનો પણ અંદાજો થશે.

□ એક મિનિટમાં સૂરએ ઈખ્લાસ (قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ) લગભગ છ વખત પઢી શકાય છે. તમો જાણો છો કે એકવાર સૂરએ ઈખ્લાસ પઢવાનો અજરો સવાબ ૧/૩ (ત્રીજા ભાગનું) કુર્આન પઢવાના બરાબર છે. આ રીતે છ

વાર પઢવા પર બે કુર્આન મજ્હૂદ પઢવાનો સવાબ હાંસલ થઈ શકે છે. જરા વિચારો કે જો આ અમલ સતત ચાલુ રાખવામાં આવે તો એક મહિનામાં સાઈઠ કુર્આન પઢવાનો સવાબ મળી શકે છે.

- ❑ એક મિનિટમાં કુર્આન શરીફ વિવિધ આયતો પઢી શકાય છે.
- ❑ એક મિનિટમાં કોઈ ન કોઈ આયત હિફ્ઝ કરી શકાય છે.
- ❑ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْكَوْمُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
આ તસ્બીહ એક મિનિટમાં આપણે લગભગ ત્રણથી પાંચ વાર પઢી શકીએ છીએ. યાદ રાખશો કે આ તસ્બીહને દસવાર પઢવાનો અજરો સવાબ ઈસ્માઈલ عليه السلام ની ઓલાદમાંથી આઠ ગુલામોને ફી સબીલિલ્લાહ આઝાદ કરવાના અજરના બરાબર છે.
- ❑ એક મિનિટમાં سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ લગભગ ૨૦ થી અધિકવાર પઢી શકાય છે. અને જે શખ્સ આ તસ્બીહને એકસો વાર પઢે છે તો તેના તમામ (સગીરા) ગુનાહો માફ કરી દેવામાં આવે છે, ભલે એ ગુનાહ સમુદ્રના ફીણના બરાબર કેમ ન હોય.
- ❑ આપણે એક મિનિટમાં سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ سُبْحَانَ اللَّهِ الْعَظِيمِ લગભગ ૧૦ વાર પઢી શકીએ છીએ. અને તમને ખબર હોવી જોઈએ કે આ તે કલમાઓ છે જે અલ્લાહ રહમાન તથા રહીમને ઘણા જ મહબૂબ છે, જીભ ખૂબ જ આસાન છે અને મીઝાનમાં ખૂબ જ ભારી છે.
- ❑ سُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ، وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَاللَّهُ أَكْبَرُ આ કલમા એક મિનિટમાં વિવિધ વાર પઢી શકાય છે. રસૂલુલ્લાહ عليه وسلم ને આ કલેમાથી ઘણી જ મહોબ્બત હતી. આ અફઝલુલ કલામ છે. મીઝાને કુયામતમાં તેમનું વજન ખૂબ જ ભારે થશે.
- ❑ لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ એક મિનિટમાં લગભગ ૨૦ વાર પઢી શકાય છે. અને તમને એ તો ખબર જ હશે કે આ શબ્દો જન્નતના ખજાનાઓમાંથી

એક બજાનો છે તેમજ તેને ખૂબ જ અધિક પ્રમાણમાં પઢવાવાળાઓથી અલ્લાહ સુબ્હાનહૂ વતઆલા નવ્વાણુ મસાઈલ (સમસ્યાઓ) તથા મુશ્કેલીઓ દૂર કરી આપે છે, જેમાં સૌથી મામૂલી પરેશાની માણસનો રંજ તથા ગમ (Depression) હોય છે.

- **سُبْحَانَ اللَّهِ** એક મિનિટમાં લગભગ ૩૦-૩૫ વખત પઢી શકાય છે. આ તૌહીદનો કલ્મો છે. જેનો અંતિમ બોલ આ કલમો બની જાય તો તેનો જન્નતમાં પ્રવેશ યકીની બની જાય છે.
- **سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ عَدَدَ خَلْقِهِ وَرِضَا نَفْسِهِ. وَزِنَةَ عَرْشِهِ وَمِدَادَ كَلِمَاتِهِ** એક મિનિટમાં કેટલીયે વાર પઢી શકાય છે. અને એ કલ્મેમાતને પઢવાથી અગણિત તસ્બીહોનો અજરો સવાબ મળે છે.
- એક મિનિટમાં લગભગ ૧૦૦ વાર "સુબ્હાનલ્લાહ (**سُبْحَانَ اللَّهِ**) પઢી શકાય છે, જેને પઢતા રહેવાની હદીષમાં ઘણી બધી ફઝીલતો આવેલી છે.
- અલ્લાહ તઆલાથી માફી તથા બખ્શિશ તલબ કરવી દરેક મુસલમાનની જિંદગીનો નિત્યક્રમ હોવો જોઈએ. એક મિનિટ સંપૂર્ણ ખુસૂઅના એહસાસ સાથે અને દિલી ઝુકાવની સાથે અસ્તગફિરુલ્લાહ (**أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ**) પઢવા ચાહે તો અનેકવાર પઢી શકાય છે. ઈસ્તિગફારની ફઝીલત કોઈનાથી છુપી નથી. આ બખ્શિશ તથા મગફિરત જન્નતમાં પ્રવેશ અને બરકત તથા રોજી હાંસલ કરવાનો અઝીમતરીન સબબ છે.
- એક મિનિટમાં આપણે ચાર પાંચવાર સંપૂર્ણપણે હુરૂદ શરીફ પઢી શકીએ છીએ. અને તમને ખબર છે કે રસૂલે અકરમ **صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** પર એકવાર હુરૂદો સલામ મોકલવાથી અલ્લાહ તઆલાની દસ રહમતો હાંસલ થાય છે, દસ ગુનાહો માફ થાય છે અને દસ દરજાઓ બુલંદ થાય છે.
- એક મિનિટમાં આપણે ખાલિકે કાઈનાતની આ ખૂબ મહાન કાઈનાત (સૃષ્ટિ) પર ચિંતન વિચારણા કરીને આપણી હિદાયતોનો સામાન કરી શકીએ છીએ.

- ❑ અલ્લાહ તઆલાથી મહોબ્બત, શુક ગુઝારી, ખૌફ તથા તફવો, બંદગીનો એહસાસ, આ સર્વ ભાવનાઓને એક મિનિટમાં ઉભારી શકાય છે.
- ❑ એક મિનિટમાં ટેલીફોન થકી કોઈ સગાની સાથે સિલએ રહમી (સારો વહેવાર) પણ કરી શકાય છે.
- ❑ સીરતે મુસ્તફા, અખ્લાકિયાત, રસૂલે પાક ﷺની હદીષો પર આધારિત કોઈ કિતાબ દા.ત. ફયઝાને સુન્નત, બરકાતે સુન્નત રસૂલ ﷺ એક કિંમતી પેજ એક મિનિટમાં પઢી શકાય છે.
- ❑ એક મિનિટમાં પોતાના માટે, પોતાનાં માબાપના માટે અને બીવી બચ્ચાંઓ માટે કોઈ પણ દુઆ માગી શકાય છે.
- ❑ કોઈને બુરાઈથી રોકવું અથવા નેકીનો હુકમ આપવું, એક મુસલમાનની જિંમ્દારી તથા મુસ્લિમ ઉમ્મતની ખાસિયત છે, તો એક મિનિટમાં
- ❑ કોઈ મુસલમાન ભાઈના હક્કમાં જાઈઝ સિફારિશ કરી શકાય છે
- ❑ રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં કોઈ તકલીફદાયક ચીજ હટાવી શકાય છે.

સારાંશ કે આ પ્રકારનાં ઘણા દીની, ફિકી, તથા ઈસ્લાહી કામો એક મિનિટમાં અંજામ આપી શકાય છે. આ વર્ણવેલ યાદી પરથી તમે મેહસૂસ કર્યું હશે કે આપણે થોડુક ધ્યાન કરીને આપણી એક મિનિટને કેટલા પ્રમાણમાં મહાન તથા મૂલયવાન બનાવી શકીએ છીએ, અને એમાં કેટલા પ્રમાણમાં અધિક નેકીઓ કમાઈ શકીએ છીએ.

વળી આ અમલો પર અમલ કરવા માટે કોઈ ઘણી જ મોટી પરેશાની, મુસીબત કે કોઈ ઘણો જ મોટો મુજાહિદો પણ કરવાની જરૂરત નથી, બલકે વિના તકલીફે અને રકમ ખર્ચ કર્યા વિના અતિ મહાન અજર (સવાબ)ના મુસ્તહિક્ક થઈ શકાય છે. આ પ્રકારના અમલો હાલતાં ચાલતાં, સફર દરમ્યાન, ગાડી કે બસ કે ટ્રેન અને ફ્લાઈટ વગેરેમાં બેઠા બેઠા પણ અમલમાં લાવી શકાય છે. આ અમલો ખુશ કિસ્મતી, નેક નસીબી અને દિલની વિશાળતાના

સબબ બને છે. આ અમલોને એટલા વાત વાતમાં કરતા જાવ અને તેને ખૂબ જ અઝીઝ બનાવીને મેહકૂઝ કરી લો. દોસ્તો, સાથીઓ તથા આપણા ભાઈ બહેનોને તલ્ફીન કરો. યાદ રાખો, નેકીને કદી પણ નાની કે તુચ્છ ન સમજવી જોઈએ બલ્કે દરેક અમલ સમય આવવા પર મહામૂલ્ય બની જાય છે.

★ અંતિમ વાત ★

સમયના વહેતા દરિયામાં જમાના તથા સ્થળોની હજારો યાદગારો, ઐતિહાસિક બનાવો તથા બાદશાહોના ઠાઠમાઠ ગર્ક થઈ જાય છે અને સમય પોતાનો સફર ચાલુ રાખે છે. મોટા મોટા સમયના સુલ્તાનો જેઓ મજબૂત લોખંડી કિલ્લાઓમાં પોતાને મેહકૂઝ સમજતા હતા, મોતની હલકી સરખી ફૂંકે કિલ્લાઓને મિસ્માર કરીને તેમને ઊંચકી લીધા અને આજે તેમની દાસ્તાનો ઈબ્રતનો (બોધપાઠનો) સામાન છે. પરંતુ ઈસ્લામી ઈતિહાસના પૃષ્ઠો પર એવા લોકો આજ સુધી જીવંત તથા જગમગતા છે જેમણે હકીકતની ભાળ મેળવવામાં જિંદગી વકફ કરી દીધી, અને ખુદ *شبهت است بر جريرة عالم دوام* (અર્થ : "અમારું અસ્તિત્વ હમેશાં રહેશે એ દુનિયાના નફશા પર અંકિત છે.)ની જીવતી જાગતી તસ્વીર બની ગયા.

ઈતિહાસ સાક્ષી છે કે જે લોકો જિંદગીને અલ્લાહની અતા સમજીને તેની રઝા તથા ખુશનૂદીના માટે પસાર કરે છે તેમની સાથે જિંદગી કદાપિ બેવફાઈ નથી કરતી, બલ્કે મૃત્યુ બાદ પણ તેમને જિંદા અમર કરી દે છે. જેથી પયગામ બસ એ જ છે કે :

अपने मनमें डूब कर पा जा सिराजे जिंदगी
तू अगर मेरा नहीं बनता न बन, अपना तो बन !

અબુલ અબ્બાસ હઝરત વલીદ બિન મુસ્લિમ *عليه السلام* થી નકલ થયેલ છે કે એક બલીફાએ એકવાર પોતાની પ્રજાને કાંઈક આ પ્રમાણે નસીહત કરી :

"હે ખુદાના બંદાઓ ! યથાશક્તિ અલ્લાહથી ડરો, એ લોકોની જેમ બની જાવ જેઓ ગફલત તથા સુસ્તીનો શિકાર હતા પછી જાગૃત થઈ ગયા અને તેમણે એ વાત સારી રીતે સમજી લીધી કે આ દુનિયા આપણુ કાયમી ઠેકાણુ નથી અને છેવટે આપણે અહીંથી પલટીને જવાનું છે, એટલા માટે તેમણે આખેરતની તૈયારી શરૂ કરી દીધી.

હે ખુદાના બંદાઓ ! મૌતને માટે તૈયાર થઈ જાવ ! અને એ યકીન કરી લો કે એ તમારા પર છવાયેલી છે. સફરનો સામાન તૈયાર રાખો, કાઠલા કસી લો, બેશક ! તમને કૂચનો હુકમ મળી ચૂક્યો છે અને મંઝિલ પળે પળ અધિક નજીક થતી જઈ રહી છે. દરેકે દરેક મિનિટ લાંબી મુદતમાં ઘટાડો કરી રહી છે. જિંદગીની મુદત ઓછી થતી જઈ રહી છે. જિંદગીના કિલ્લાને સમયના સપાટા કમજોર કરી રહ્યા છે. જનારા જઈ રહ્યા છે, નવા લોકો આવી રહ્યા છે. બેશક ! દિવસ તથા રાત ઘણી જ ઝડપભેર પરત થવા માટે પાંખો હલાવી રહ્યા છે. જે પહેલ કરવાનુ પ્રદર્શિત કરશે તે જિંદગીની દોડમાં કામયાબ થઈ જશે. અને જે જિંદગીના દિવસોને ગણવામાં લાગેલો રહ્યો અને બેઠાં બેઠાં વિચારતો રહ્યો તે યકીનન ! નિષ્ફળ તથા નિરાશ થઈ જશે.

એક સમજદાર તથા બુદ્ધિમાન માણસ પોતાના રબથી ડરતો રહે છે, પોતે પોતાને નસીહત કરતો રહે છે અને પોતાની તૌબા પર અડગ રહે છે. તે પોતાની મનેચ્છાઓના પ્રવાહમાં નથી વહેતો બલકે તેના પર સવાર રહે છે. બેશક ! માનવીનું મૃત્યુ તેનાથી ગુપ્ત રાખવામાં આવેલ છે. લાંબી લાંબી ઉમ્મીદોએ તેને ધોકામાં રાખેલો છે. શૈતાન હરદમ ઈન્સાનની સાથે રહે છે. તેને તૌબાની ઉમ્મીદ અપાવીને મુસીબતમાં સપડાવી દે છે, પછી તેને તૌબા જ નથી કરવા દેતો. અને એ રીતે ટાળમટોળ કરાવતો રહે છે કે કાલે તૌબા કરી લે જે, ફલાણા સમયે તૌબા કરી લેજે. આ પ્રકારની ખોખરી ઉમ્મીદોમાં તેને જકડી રાખે છે. ગુનાહોને શણગારીને પેશ કરે છે જેથી ઈન્સાન ગુનાહો માટે દિલેર થઈ જાય. જ્યારે કે મૌત તેના પર અચાનક હુમ્લો કરશે, પછી

અફસોસ સિવાય કાંઈ ન થશે. ઈન્સાનને મૌતની તરફથી બેખબરીએ ગાફિલ કરી રાખ્યો છે.

હે લોકો ! તમારા અને જન્મ તથા દોઝખની વચ્ચે કેવળ મૌતની દીવાલ આડી છે. ગાફેલ માણસ અફસોસથી હાથ મસળતો રહી જશે. પછી તમન્ના કરશે કે કાશ ! અમુક સમયની મોહલત મળી જાય ! પરંતું એ વખતે ખૂબ જ મોડું થઈ ચૂક્યું હશે અને તેની એ ખ્વાહિશ કદી પૂરી નહીં કરવામાં આવે. અને તે એ જ સમય હશે જ્યારે દરેક માનવી સમજી જશે કે સમયની વેડફણીએ તેને નિષ્ફળતાની ગુફામાં કેવી રીતે ઘડેલી દીધો છે."

(ઉયૂનુલ હિકાયત ઈબ્નુલ જવઝી મુતજિફા, ૨/૧૧૪, ૧૧૫)

હફીકત એ છે કે માણસની જિમ્મેદારીમાં કામ ઘણું જ અધિક છે અને સમય ઘણો જ ઓછો છે. માણસનું ભાવિ ગુપ્ત છે, તેનો વર્તમાન નિશ્ચિતપણાથી ખાલી છે અને તેનો ભૂતકાળ તેની શક્તિથી બહાર છે. જેણે વર્તમાનથી લાભ ઉઠાવ્યો, સાચી તલબ રાખી, મહેનતથી કામ લીધું અને પોતે પોતાની દુનિયા ઝિંદાઓમાં પેદા કરી, તેના નસીબના દામનમાં તો કાંઈક આવી જાય છે, નહીં તો તંગદામનીના ચક્રનો કોઈ ઈલાજ નથી. ન એ કોઈના માટે રોકાય છે અને ન વહી ગયા બાદ પરત લાવી શકાય છે. ઈકબાલે કેટલી ખૂબીથી જમાનાની હફીકત, તેની બેવફાઈ તથા બેનિયાઝીના ચહેરાથી પદો ઉઠાવ્યો છે :-

જો થા નહીં હૈં, જો હૈં ન હોગા, યહી હૈં એક હર્ફે મહરમાના
કરીબતર હૈં નમૂદ જિસ્કી, ઉસીકા મુશ્તાક હૈં ઝમાના

આગળ જમાનાની કેફિયત ખુદ તેમની ઝબાની પેશ કરવામાં આવી છે :

મેરી સુરાહીસે ફતરા ફતરા નયે હવાદિષ ટપક રહે હૈં
મેં અપની તસ્બીહે રોઝો શબકા, શુમાર કરતા હૂં દાના દાના
હરેક સે આશના હૂં લેકિન જુદા જુદા રસ્મો રાહ મેરી
કિસી કા રાકિબ કિસી કા મુરક્કબ, કિસી કો ઈબ્રત કા તાઝિયાના

ન થા અગર તૂ શરીકે મેહફિલ, કુસૂર તેરા હેં યા કે મેરા
મેરા તરીકા નહીં કે રખ લૂં કિસી કે ખાતિર મએ શબાના

દુનિયાના બાકી ધર્મોના માનવાવાળાઓથી વધીને એક મુસલમાનની હૈષિયતથી આપણે સમયની કાંઈક અધિક્તર જ કિંમત તથા કદર કરવી જોઈએ, કેમ કે અન્ય લોકોને ત્યાં "મૃત્યુ બાદ જીવંત થવા"નો કોઈ ખયાલ નથી, એટલા માટે તેમને અમલો વિશે પૂછતાછની કોઈ ફિકર પણ નથી. પરંતુ ઈસ્લામનો મૃત્યુ બાદ જીવંત થવાનો ખયાલ તો આપણા ઈમાનનો અતૂટ હિસ્સો છે. અને આપણને ખબર છે કે આપણે કરેલા કર્મોના ન કેવળ જિમ્મેદાર હોઈશું બલકે કાલે ફયામતના મેદાનમાં ખુદ આપણા અંગો આપણી વિરુદ્ધ ગવાહી આપીને દલીલ પૂર્ણ કરી દેશે.

યાદ રાખશો કે બુરાઈઓમાં લથપથ જિંદગી ગુજારીને સારી આખેરતની તમન્ના ધોકા સિવાય કાંઈ જ નથી. ફિરૉન જેવી જિંદગી ગુજારીને હઝરત મૂસા عليه السلام જેવી આખેરતની આરઝૂ રાખવી દીવાનગી નથી તો બીજું શું છે ?!

એ ઉસૂલ કદી ન ભૂલો કે માણસ જે વાવે છે તે જ લણે છે. જેથી જેવી રીતે ઘઉંની ખેતી કરીને ચણાની ફસલની અપેક્ષા હાંસીપાત્ર છે, એવી જ રીતે બુરા અમલો અંજમ આપીને સારી આખેરતની તમન્નાપણા ફૂગૂલ છે.

નબુવ્વત તથા રિસાલતના તાજદાર હુઝૂર અહમદે મુખ્તાર عليه السلام એ કેટલી દિલને લાગનારી વાત દર્શાવી છે :

الكَيْس من دان نفسه و عمل لم بعد الموت و العاجز من اتبع نفسه هو اها و تمنى
على الله تعالى

"બુદ્ધિશાળી તે છે જેણે પોતાની જાતનું નિરીક્ષણ કર્યું અને કાયમી જીવનના માટે નેક અમલો કર્યા. કમ અકલ તે છે જેણે પોતાના નફ્સને તેની ખ્વાહિશો પાછળ લગાડી દીધું અને ખુદા તઆલાથી જન્નતથી આરઝૂનો ખ્વાહિશમંદ રહ્યો." (સુનને તિર્મિઝી, ૪/૬૩૮, હદીષ : ૨૫૮, સુનને ઈબ્ને માજહ, ૨/૧૪૨૩ વગેરે)

હઝરત શહર બિન હવશબ رحمة الله عليه (વફાત : હિ.સ. ૧૦૦)ની આવાતમાં પણ બુદ્ધિમાનો માટે ઘણુ વજન છે. ફર્માવે છે :

طلب الجنة بلا عمل ذنب من الذنوب... وارتجاء الرحمة ممن لا يطاع حقيق و
جهالة

"અમલ કર્યા વિના જન્નતની તમન્ના તથા આરઝૂ રાખવી એ કોઈ ગુનાહથી ઓછુ નથી. અને તે જાત જેની વાત ન માનવામાં આવે અને જેના હુકમને કોઈ મહત્વ ન આપવામાં આવે, પછી તેનાથી જ રહમત તથા મગફિરતની ઉમ્મીદ રાખવી ઉઘાડી મૂર્ખતા તથા જેહાલત છે."

આ જ ભાવાર્થનો એક શેઅર હઝરત રાબિઆ બસરિયા عليها رحمة મોટાભાગે ગણગણતાં રહેતા હતાં :-

ترجو النجاة ولم تسلك مسلكها... إن السفينة لا تجرى على اليبس

"હે લોકો ! તમે નજાતની આશા બાંધીને બેઠા તો છો પણ નજાત અપાવનાર કામો નથી કરતા ! શું ક્યાંક કોઈ નાવડી સૂકામાં પણ ચાલી છે ?!"

વિલાયતની દુનિયાના તાજદાર, હૈદરે કરાર رضي الله عنه ફર્માવે છે :

من ظن أنه بدون الجهد يحصل فهو مُتَمَنَّ، و من ظن أنه ببذل الجهد يصل فهو
مُتَعَنَّ

"જે એવા ખયાલમાં રહ્યો કે સતત અમલ કર્યા વિના અને સતત કોશિશો વિના પોતાની મુરાદો સુધી પહોંચ હાંસલ કરી લેશે તો તે કેવળ તમન્નાના ભરમમાં ઉલઝનારો છે. અને જેણે એ ખયાલ કર્યો કે નેક અમલોની ભરપુર કોશિશોથી જ જન્નતમાં દાખલો મળશે, તો જાણો તે પોતે પોતાને કેવળ થકવી રહ્યો છે. (અસલમાં કામયાબ તે છે જે રહમતે ખુદાવંદી પર ભરોસો કરીને મહેનત કરે છે તો પછી અલ્લાહ તેના માટે યક્કીનન ! પૂરતો થશે.)

(તફસીરે રૂહુલ બયાન, ૨/૨૮.... વગેરે)

જેથી રૂહ તથા રૂહાનિયતને મજબૂત રાખવાનો સામાન કરો, નફ્સને હાર આપવાનું શીખો, અને શરીરના અંગ અંગમાં મૌતને મૌજૂદ ધારો. જરા વિચારો કે જો માણસ મૌતથી નથી નીકળી શકતો તો અલ્લાહથી કેવી રીતે નીકળી શકે છે ! જેથી યાદ રાખો કે કૃબ્ર આપની મંઝિલ છે, શહરે ખમોશાંના વાસી દરેક પળે આપની રાહ જાઈ રહ્યા છે. સાવધાન રહેજો ક્યાંક ખાલી હાથે સફરે ન નીકળી પડશો !

એટલા માટે પૂરી કોશિશ હોવી જોઈએ કે જિંદગીના રૂપમાં અલ્લાહ તઆલાએ આપણને જે સમયની દોલતથી નવાઝ્યા છે તે સારાં તથા લાભદાયી કામોમાં વપરાય, અને આપણી પળેપળ નેકીઓથી ભરાય જાય જેથી કાલે કયામતના નફ્સા નફ્સીવાળા દિવસે તેના બદલામાં આપણને કહેવામાં આવે :
 "كُلُّوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ ﴿١٠٠﴾"
 "ખૂબ જ મજાની સાથે ખાઓ અને પીવો એ (અમલો)ના બદલામાં જે તમે ગુજરેલા (જિંદગીના) દિવસોમાં આગળ મોકલી ચૂક્યા હતા." (સૂરએ અલ્હાકફ, ૨૪/૬૯)

પરંતુ જો આજે આપણે સમયની કોઈ કંદર ન જાણી, દુનિયાની ખ્વાહિશોમાં ઉલઝીને તથા મિત્રોની સાથીઓની લાભ વિનાની સોહબતોમાં ઉઠક બેઠક કરીને તેને આમ જ ફુઝૂલ તથા બેકાર કામોની ભેટ કરી દીધો તો યાદ રાખો કે તે સમય હવે બહુ દૂર નથી રહ્યો જ્યારે તમને કહેવામાં આવશે :

أَوَلَمْ نَعْبُدِكُمْ مَّا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَن تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ فَذُوقُوا فَمَا لِلظَّالِمِينَ مِن نَّصِيرٍ ﴿١٠١﴾

"શું અમે તમને એટલી ઉમર ન આપી હતી કે એમાં જે શખ્સ નસીહત હાંસલ કરવા ચાહતો તે વિચારી શકતો હતો ?! અને (વળી) તમારી પાસે ડર સંભળાવનારો પણ આવી ચૂક્યો હતો. તો હવે (અઝાબની) મજા ચાખો ! તો જાલિમો માટે કોઈ મદદગાર ન હશે." (સૂરએ ફાતિર, ૩૫/૩૭)

જેથી જિંદગીના વીતેલા દિવસો પર માથુ ફૂટવા અને ગુજરી ગયેલા સમયને કોસવા કરતાં બેહતર છે કે આજથી જ બલકે હમણાથી જ સમયની નાડી પર હાથ રાખવાનો અને તેને રચનાત્મક કામોમાં ખર્ચ કરવાનો નિશ્ચય કરી લો. નેકીનો આ મજબૂત નિશ્ચય ભૂતકાળની ભૂલોનો ઈન્શા અલ્લાહ ! કફ્ફારો બની જશે.

કુર્આન કહે છે : **إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبُنَ السَّيِّئَاتِ** "બેશક ! નેકીઓ બુરાઈઓને મિટાવી દે છે." (સૂરએ હૂદ, ૧૧/૧૧૪)

વાત અહીં જ ખત્મ નથી થઈ જતી બલકે જો બંદાને પોતાની ભૂલનો સાચો એહસાસ થઈ જાય અને તે પોતાની આગામી જિંદગી ઈમાનની ભરપુર મજબૂતીઓ અને જલ્લા સામાનીઓની સાથે ગુજારવાનો નિશ્ચય કરી લે, તેમજ પૂરા દિલી ધ્યાન, બાતિની ઝુકાવ અને કામિલ ઈરાદાની સાથે બારગાહે ઈલાહીમાં રુજૂઅ થઈ જાય તો ન કેવળ એ કે તેના ગુનાહો બખ્શી દેવામાં આવે છે બલકે તેની તે સર્વ ખતાઓ (ગુનાહો) નેકીઓમાં ફેરવાય જાય છે. ઈશાદે બારી તઆલા છે :

إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ ۗ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا

"પણ જેણે તૌબા કરી લીધી અને ઈમાન લઈ આવ્યો અને નેક અમલ કર્યા તો એ તે લોકો છે કે અલ્લાહ જેમની બુરાઈઓને નેકીઓથી બદલી નાખશે, અને અલ્લાહ મહાન બખ્શનારો અતિશય મહેરબાન છે."

(સૂરએ ફુર્કાન, ૭૦/૨૫)

અલ્લાહ તઆલા આપણા હાલ પર કરમ ફર્માવે, સમયના પ્રતિ આપણને સર્તક તથા સાવધાન બનાવી દે અને દારૈનની સઆદતોવાળાં કામ કરવાની તૌફીક આપણા હાલ સાથે કરી દે. આમીન

وَصَلِّ اللَّهُمَّ عَلَى سَيِّدِنَا وَنَبِيِّنَا وَقَائِدِنَا مُحَمَّدٍ عَدَدَ خَلْقِكَ وَرِضَاءِ نَفْسِكَ وَزِينَةِ عَرْشِكَ وَ
مِدَادِ كَلِمَاتِكَ وَ عَدَدَ مَا ذَكَرَكَ بِهِ خَلْقُكَ فِيمَا مَضَى وَ عَدَدَ مَا هُمْ ذَاكِرُونَ بِهِ فِيمَا بَقِيَ فِي كُلِّ
سَنَةٍ وَ شَهْرٍ وَ جُمُعَةٍ وَ يَوْمٍ وَ لَيْلَةٍ وَ سَاعَةٍ مِنَ السَّاعَاتِ وَ شَمْسٍ وَ نَفْسٍ وَ ظِلْفَةٍ وَ لَنَحْوِهِ مِنَ
الْأَيْدِ إِلَى الْأَيْدِ وَ آبَادِ الدُّنْيَا وَ آبَادِ الْآخِرَةِ وَ أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ لَا يَنْقَطِعُ أَوْلُهُ وَ لَا يَنْقُذُ آخِرُهُ، وَ
عَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ وَ عَلَيْنَا مَعَهُمْ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

वस्के रुभ उ-का क्रिया करते हैं शरहे वशशम्सो हुडा करते हैं
उ-की डम मडडो घना करते हैं जिन को डम मडमूड कडा करते हैं
तू है भुशिशे रिसालत प्यारे छुप गओ तेरी जिया में तारे
अंबिया और हैं सभ माड पारे तुज से डी, नूर लिया करते हैं
अपने मौला की है अस शाने अजीम जानवर भी करे जि-की ता'जीम
संग करते हैं अडभ से तस्लीम पेण सजहे में गिरा करते हैं
उगलियां पाई वोड प्यारी प्यारी जिन से दरया अे करम है जारी
जोश पर आती है जब गम प्वारी तिशने सैराभ डुवा करते हैं
जब सभा आती है तयडसे धर भिल भिला पणती हैं कलियां यकसर
कूल जामासे निकल कर बाडर रुभे रंगीकी घना करते हैं
क्यूं न जैभा डो तुजे ताजवरी तेरे डी दमकी है सभ जल्वागरी
मलको जि-नो भशरो डूरो परी जं सभ तुजपे डिदा करते हैं
टूट पणती हैं बलाओं जिन पर जिन को मिलता नहीं कोई यावर
डर तरङ से वोड पुर अरमां फिर कर उन के दामन में छुपा करते हैं
लभ पे आ जाता है जब नामे जनाभ मुंड में घुल जाता है शडहे नायाभ
वजह में डो के डम अे जं भेताभ अपने लभ युम लिया करते हैं
लभ पे किस मुंडसे गमे उल्कत लाओं क्या भला दिल् है अलम जिसका सुनाओं
डम तो उ-के कडे पा पर मिट जाओं उ-के दर पर जो मिटा करते हैं
अपने दिल्का है उ-डीसे आराम सोंपे हैं अपने उ-डी को सभ काम
लौ लगी है के सभ एस दरके गुलाम यार अे दहे 'रजा' करते हैं

अज : आ'ला हजरत ईमाम अहमद रजा رضي الله عنه